

**Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України**

**Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України**

**СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ:
ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ**

Монографія

**Львів
Київ
2018**

УДК 364.442.6:316.776.4(477)
С 77

*Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу
ЛРІДУ НАДУ заборонено*

Науковий редактор д. е. н., проф. О. Ф. Новікова – заступник директора Інституту економіки промисловості НАН України.

Рецензенти:

А. Л. Баланда, д. е. н., проф. Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України;

О. І. Ляш, д. е. н., проф. Міжнародного університету фінансів;

О. Г. Кучабський, д. держ. упр., проф. Гданського університету, Польща.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
(протокол № 36/46 від 29.12.2017 р.)*

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту економіки промисловості Національної академії наук України
(протокол № 1 від 30.01.2018 р.)*

С 77 Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки [Текст] : монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова [та ін.] / Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ; НАН України, Інститут економіки промисловості. — К. ; Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2018. — 184 с. — ISBN 978-617-644-037-6.

Проаналізовано стан та проблеми соціальної безпеки за оцінками експертів. Проведено оцінку протиріч у досягненні економічної та соціальної безпеки при вирішенні проблем соціальної орієнтації економіки. Розкрито перешкоди та пріоритети досягнення соціальної безпеки держави. Обґрунтовано теоретичні підходи та емпіричні виміри соціальної безпеки українського суспільства. Розкрито зовнішні та внутрішні чинники формування соціальної безпеки людини. Визначено напрями модернізації державного управління в контексті забезпечення соціальної безпеки. Обґрунтовано регіональні чинники формування загроз соціальній та національній безпеці. Встановлено причинно-наслідкові залежності та взаємозв'язки інформаційної та соціальної безпеки. Запропоновано умови забезпечення інтеграції України у кращі світові безпекові системи. Досліджено концептуальні засади соціальної безпеки та механізми її реалізації.

Для фахівців публічного управління, науковців, аспірантів та докторантів, громадсько-політичних діячів і усіх громадян, які бажають поглибити знання у сфері соціальної безпеки.

ISBN 978-617-644-037-6

УДК 364.442.6:316.776.4(477)

© О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук,
О. В. Панькова та ін., 2018
© ІЕП НАН України, 2018
© ЛРІДУ НАДУ, 2018

Зміст

Список скорочень	4
Подяка	5
Вступ	12
Розділ 1. Аналіз стану соціальної безпеки за суб'єктивними оцінками експертів	17
Розділ 2. Оцінка протиріч у досягненні економічної та соціальної безпеки: проблеми соціальної орієнтації економіки	36
Розділ 3. Соціальна безпека держави: оцінка перешкод та пріоритети досягнення	43
Розділ 4. Соціальна безпека українського суспільства: теоретичні підходи та емпіричний вимір	57
Розділ 5. Соціальна безпека людини: можливості та перешкоди досягнення	79
Розділ 6. Роль соціальної безпеки у перетворенні молоді на стратегічний ресурс розвитку держави і суспільства	90
Розділ 7. Модернізація державного управління в контексті забезпечення соціальної, регіональної та інформаційної безпеки	100
7.1. Оцінка перешкод якості та ефективності державного управління при забезпеченні соціальної безпеки	100
7.2. Регіональні чинники формування загроз соціальній та національній безпеці ...	107
7.3. Інформаційна безпека та соціальна безпека: причинно-наслідкові залежності та взаємозв'язки	114
Розділ 8. Формування умов інтеграції України у кращі світові безпекові системи ...	122
8.1. Використання переваг глобалізаційних процесів для інтеграції України в розвинене міжнародне середовище	122
8.2. Реалізація Глобальних Цілей сталого розвитку 2030 та посилення соціальної відповідальності в контексті національної та соціальної безпеки	128
Розділ 9. Концептуальні засади соціальної безпеки: чинники формування та механізми реалізації	134
Післямова	156
Додатки	165
Додаток А. Обґрунтування репрезентативності вибіркової сукупності експертного опитування	165
Додаток Б. Анкета експерта з проблем соціальної безпеки (з результатами опитування)	167

Список скорочень

НАН – Національна академія наук
ВРУ – Верховна Рада України
ДВНЗ – Державний вищий навчальний заклад
НДР – науково-дослідна робота
НАДУ – Національна академія державного управління
КНЕУ – Київський національний економічний університет
ЗМІ – засоби масової інформації
ВІЛ – вірус імунодефіциту людини
ЄС – Європейський Союз
ТНК – Транснаціональна компанія
ВПО – внутрішньопереміщені особи
НІСД – Національний інститут стратегічних досліджень
ІСПП НАПН України – Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України
ОГС – організація громадянського суспільства
РМЦ – ресурсно-моніторинговий центр
ФПГС – Фонд підтримки громадської самоорганізації
СБЛ – соціальна безпека людини
ДНР – “Донецька народна республіка”
ЛНР – “Луганська народна республіка”
ПУТ – підконтрольні Україні території
ПРООН – Програма розвитку Організації Об’єднаних Націй
ОТГ – об’єднані територіальні громади
ОДА – обласна державна адміністрація
РДА – районна державна адміністрація
ОМС – органи місцевого самоврядування
НАТО (NATO) – Організація Північноатлантичного договору
ООН – Організація Об’єднаних Націй

Подяка

Завершено експертне опитування з проблем соціальної безпеки. Це була прекрасна пора спілкування з високопрофесійною науковою, освітньою, політичною, управлінською спільнотою, яка вболіває за рідну країну та суспільство, опікується долею людей та їх майбутнім, прагне відновити цінність праці та працівника, дає настанови на формування умов конкурентоспроможності держави та її трудового та інтелектуального потенціалу. Це прояв наукової солідарності у вирішенні стратегічно важливих проблем розвитку держави.

Соціологічне дослідження проводилось у період травень – вересень 2017 р. Іспит проходили і ті хто опитував, і ті, кого опитували. Але спільна мотивація та прагнення суб'єктів дослідження створити умови для безпеки людини, суспільства, держави, укріпити систему національної безпеки загалом та в соціальній сфері зокрема, гідно інтегруватись до світових систем безпеки обумовили розуміння, конструктивізм, інноваційність, які стали запорукою успіху наукової роботи, спрямованої на обґрунтування управлінських рішень із подолання внутрішніх та зовнішніх викликів, ризиків, небезпек та загроз.

Головним критерієм відбору експертів були наукові результати та публікації з проблем національної, соціальної, економічної, екологічної безпеки, публічного управління, соціальної політики, сталого розвитку, гідної праці тощо, а також законотворча діяльність та діяльність в органах публічного управління.

Серед експертів-науковців найбільша активність була в академічній спільноті інститутів Національної академії наук України. Чотири інститути економічного профілю через думки 27 експертів визначили свої позиції в експертному опитуванні. Це: Інститут економіки промисловості НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Інститут економіки та прогнозування НАН України, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. Фундаментальні дослідження проводяться переважно в системі Національної академії наук України, що обумовлює надання напряму досліджень із соціальної безпеки вагомості як за постановкою, так і за змістом.

Другу вагому позицію за кількістю опитаних експертів (13 осіб) зайняла система Національної академії державного управління при Президентові України з її регіональними інститутами – Львівським, Харківським, Дніпропетровським. Участь у дослідженні експертів із проблем публічного управління посилило управлінську спрямованість оцінок експертів та обґрунтованість їх стратегічних пріоритетів.

Згуртованість та консолідацію зусиль щодо створення соціальної безпеки в Україні, попри нестабільність, наявність збройного конфлікту, погіршення умов гідного життя та перешкод надання якісної освіти, показали освітяни України. Представники провідних вищих навчальних закладів стали експертами в проведеному дослідженні: Київський Національний економічний Університет ім. В. Гетьмана (5 осіб); Національний університет ім. Т. Г. Шевченка (3 особи); Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого (4 особи); Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького (3 особи); ДВНЗ Університет банківської справи Національного банку України (2 особи); Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, м. Кривий Ріг (2 особи).

Солідна географія залучення експертів із вищих навчальних закладів України викликає повагу та гордість дослідників можливістю формування всебічного об'єктивного погляду на проблематику соціальної безпеки.

До дослідження було залучено по одному експерту з таких вищих навчальних закладів України: Харківський національний університет ім. Каразіна (м. Харків); Міжнародний університет фінансів (м. Київ); Київська православна богословська академія (м. Київ); Український державний університет залізничного транспорту (м. Харків); Національний Університет “Львівська Політехніка” (м. Львів); Львівський державний університет безпеки життєдіяльності (м. Львів); Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича (м. Чернівці); Класичний приватний університет (м. Запоріжжя); Тернопільський національний економічний університет (м. Тернопіль); Технологічний інститут східноукраїнського національного університету ім. В. Даля (м. Северодонецьк, Луганська обл.); Донецький державний університет управління (м. Маріуполь); Хмельницький університет управління та права (м. Хмельницький); Східноєвропейський національний університет ім. Л. Українки (м. Луцьк); Кам'янець-Подільський національний університет ім. О. Огієнка (м. Кам'янець-Подільський); Університет “КРОК” (м. Київ).

Національний інститут стратегічних досліджень та його фахівці тривалий період часу опікуються проведенням досліджень із національної безпеки, формують політику у цій сфері та визначають структуру й зміст щорічних доповідей Президента України Верховній Раді України із цих питань. Ще на початку набуття незалежності України у 1996 р. колектив інституту видав наукову доповідь, у якій визначено сфери національної безпеки, серед яких було виокремлено соціальну безпеку в системі національної безпеки. Цей інститут є провідним в Україні з проблем національної безпеки, що підтверджується науковими публікаціями в фахових виданнях та результатами НДР.

Значно доповнили своїми відповідями експертне дослідження представники законодавчої влади – 9 народних депутатів Верховної Ради України VIII скликання, а також посадові особи органів публічного управління (Міністерство молоді і спорту України, Івано-Франківська обласна державна адміністрація, Жовківська районна державна адміністрація, Жидачівська районна державна адміністрація, Тернопільська обласна рада, Володимир-Волинська районна рада, Яворівська районна рада), які визначили професійну думку щодо сутнісних та правових аспектів соціальної безпеки та соціальної політики, а також надали аргументи для удосконалення правових засад національної безпеки.

Серед експертів є представники інституцій наукового, освітнього, законодавчого та виконавчого рівня, яким ми вдячні за небайдужість до проблем соціальної безпеки та прагнення до їх вирішення. Відомими фахівцями, які відстежують, аналізують та пропонують інноваційні рішення в сфері соціальної безпеки та мають наукові публікації з цих проблем є доктори економічних наук, професори З. І. Галушка, А. М. Колот, Л. С. Шевченко, А. Л. Баланда, І. В. Надрага, О. І. Іляш, І. Г. Мансуров, В. П. Антонюк. Кожен із них поєднує особисте життя і роботу. Вони – патріоти країни, вболівають за її кризовий стан і докладають значних зусиль до формування умов безпечного і гідного життя. Втілення їх прагнень визначалося у відповідях на питання анкети. Соціальна безпека тісно пов'язана з економічною безпекою і значна кількість дослідників розглядають ці дві категорії у взаємозв'язку та взаємозалежності. Ціла плеяда українських вчених, які є визнаними фахівцями з економічної безпеки, як ніхто інший, розуміють перешкоди та

можливості досягнення соціальної безпеки. Вдячні їм за висловлені думки та дорожочінний час, затратений на обміркування відповідей анкети. Це доктори економічних наук, професори: О. М. Ляшенко, Ю. М. Харазішвілі, З. С. Варналій, І. П. Мігус, О. В. Собкевич, Н. В. Зачосова, Л. К. Семів, І. С. Кравченко.

Навчати фахівців, які вже мають вищу освіту, працюють із людьми, є організаторами в сфері управління – це почесна та відповідальна справа. Але є значні переваги для освітян, які працюють у системі Національної академії державного управління при Президентові України та вищих навчальних закладів, де є відповідні кафедри управлінської спрямованості. Перевагою такого спрямування є обмін досвідом викладачів та слухачів, є можливість професійного розвитку з врахуванням потреб практики управління. Велика шана та особиста подяка представникам цієї наукової та освітньої школи, яка взяла на себе відповідальність за забезпечення якості та ефективності системи управління в державі та її регіонах через надання знань у цій сфері та їх реалізацію. Це: член-кореспондент НАН України, д. е. н. В. С. Загорський, Президент НАДУ, д. держ. упр. В. С. Куйбіда, доктори наук: С. М. Серьогін, Г. П. Ситник, В. Г. Бульба, В. М. Мартиненко, М. Є. Дейч, Я. Я. Пушак, Т. А. Кравченко, Т. В. Мамотова, П. М. Петровський, В. В. Баштанник, Л. М. Новак-Каляєва, В. Я. Малиновський, Т. В. Федорів, В. Ф. Смолянук.

Визначили свої думки в експертному опитуванні і кандидати наук, які надають знання в сфері державного управління, місцевого самоврядування, менеджменту та різних сфер управління економікою, а саме: О. Г. Сидорчук, О. Ю. Снігова, Т. В. Гаман, Т. В. Демкура, О. О. Хандій, К. М. Білішук, Г. О. Дзяна, О. Г. Богарова, С. Д. Смолінська, В. О. Занора.

Участь академіків Національної академії наук у експертному опитуванні з проблем соціальної безпеки України робить честь дослідникам та піднімає статус результатів дослідження. Вдячні шановним академікам НАН України за висловлювання своїх думок щодо укріплення в країні соціальної безпеки, за бажання надати цінні рекомендації, поділитися своїм науковим та практичним досвідом щодо досягнення конкурентоспроможності країни в системі безпеки життєдіяльності людини та національної безпеки держави. Дякуємо за участь в експертному опитуванні академікам НАН України: Олександрові Івановичу Амоші (м. Київ), Борису Володимировичу Буркінському (м. Одеса), Олександрові Васильовичу Сидорчуку (м. Львів).

Чотири члени-кореспонденти НАН України дали згоду прийняти участь у дослідженні. Це відомий український вчений, заступник директора Інституту стратегічних досліджень при Президентові України О. С. Власюк, який протягом наукового життя зробив гідний внесок у наукову скарбницю країни з проблем людського розвитку, міжнародної, економічної та соціальної безпеки, а також внутрішньої політики країни. Вдячні Олександрові Степановичу за те, що він із завзяттям дав згоду на участь в опитуванні і один із перших надіслав заповнену анкету. Щиро вдячні члену-кореспонденту НАН України, директору Львівського регіонального інституту державного управління Володимирові Степановичу Загорському за вболівання за результати досліджень, сприяння в організації його проведення та особисту участь в експертному опитуванні.

Відомий фахівець в Україні з проблем соціоекономіки, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України О. В. Макарова має повну уяву про стан та перспективи соціальної безпеки України, бо в межах її відділу керує сектором, який проводить дослідження з проблем соціальної безпеки. Вдячні Олені Володимирівні Макаровій за її згоду поділитися своїми

думками та пропозиціями щодо стратегій соціальної безпеки як підсистеми соціальної політики та національної безпеки.

Член-кореспондент НАН України І. Г. Мансуров завжди відчуває гостроту викликів сьогодення, на які необхідно надати гідні відповіді. Саме соціальна безпека стала пріоритетною тематикою наукових досліджень, що проводяться науковцем останнім часом. Дякуємо йому за солідарність у виборі цього напрямку досліджень та за участь в експертному опитуванні. Концентрація вітчизняних фахівців із проблем соціальної політики, соціального страхування, людського та соціального розвитку, ринку праці, охорони здоров'я, трудових відносин тощо обумовило залучення до експертного опитування наукових співробітників Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Щиро вдячні їм за високопрофесійне розуміння проблем з соціальної безпеки та реалізацію бажання висловити свої думки в ході експертного опитування. Це: член-кореспондент О. В. Макарова, д. держ. упр. Н. О. Рингач, д. е. н. Л. С. Лісогор та к. е. н. І. М. Новак і к. е. н. М. О. Кримова.

Відчуття гордості та вдячності за участь у експертному опитуванні провідних фахівців України з проблем національної безпеки виявляється до завідувачів кафедр з національної безпеки – д. політ. н. Володимира Федоровича Смолянюка (КНЕУ) та д. держ. упр. Григорія Петровича Ситника (НАДУ). Їхня бойова готовність оцінити стан та надати конструктивні пропозиції з посилення національної безпеки у соціальній сфері заслуговують на подяку та посилюють відповідальність дослідників перед експертами за якість подання результатів експертного опитування.

Вдячні вченому, широко відомому в Україні та за її межами, вченому-партіоту, який опікується проблемами країни як особистими, який 10 років тому став співавтором монографії з соціальної безпеки, а у подальшому – акцентував увагу на її складових: соціальній відповідальності, гідній праці, якості трудового життя, соціальній політиці та взаємодії соціальних та економічних процесів в Україні. Це: проректор КНЕУ ім. В. Гетьмана, д. е. н., професор Анатолій Михайлович Колот. Він підтримав ідею проведення дослідження з соціальної безпеки та став його учасником. Його колеги: д. е. н. Г. С. Лопушняк, д. е. н. Я. В. Остафійчук, к. е. н. Л. В. Щетініна також прийняли участь в експертному опитуванні та підтвердили професіоналізм і солідарність науковців та освітан.

Формування стратегій розвитку на державному та регіональному рівні, вирішення проблем національної безпеки в економічній та фінансовій сферах, інтеграція національної економіки до європейської, а також адаптація Глобальних цілей сталого розвитку 2030 до Цілей сталого розвитку Україна 2030 – це неповний перелік напрямів досліджень д. е. н. Я. А. Жаліла – науковця з Інституту економіки та прогнозування НАН України, якому висловлюємо подяку за участь у експертному дослідженні.

Зацікавленою та щирою була підтримка завідувача відділу соціально-трудових проблем к. е. н. В. В. Близнюк Інституту економіки та прогнозування НАН України при її залученні до експертного опитування. Вдячні їй за активну участь у дослідженнях.

Харківські наукові школи є відомими та конкурентоздатними на національному та міжнародному рівнях. Глибина економічної теорії сполучається з практичною спрямованістю методологічних узагальнень і підкріплюються ці переваги втіленням у теоретичні та правові засади національної системи господарювання. Представниками таких шкіл є фахівці, що прийняли участь в експертному опитуванні. Це: д. е. н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки Харківського національного університету ім. Каразіна Григорій Васильович Задорожний, а також представники національного юридичного університету

ім. Ярослава Мудрого: д. е. н. Л. С. Шевченко, д. е. н. Т. М. Камінська, д. е. н. О. С. Марченко, к. е. н. О. В. Овсієнко. Їх зацікавленість та конструктивізм у вирішенні проблем соціальної безпеки з усвідомленням перспектив майбутнього у глобальному та національному вимірі дають надію на визнання їх обґрунтувань інститутами державного управління з подальшою реалізацією наукових настанов.

Проблеми релігійної безпеки в системі соціальної безпеки вивчає вкрай обмежена кількість фахівців. До експертного опитування були залучені: д. е. н., професор В. В. Компанієць з Українського державного університету залізничного транспорту (м. Харків) та к. богослов. н. М. В. Омелян з Київської православної богословської академії (м. Київ). Дякуємо за плідну співпрацю та їх участь у дослідженні.

Визнання Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка обумовлено його потужним кадровим, освітнім та науковим потенціалом, який дає глибокі теоретичні знання й підкріплює їх практичним досвідом управління. Відомий український вчений з проблем людського капіталу, соціальної відповідальності, гідної праці, соціально-трудова відносин, соціальної політики, соціальної економіки д. е. н., професор Олена Антонівна Грішнова дала згоду бути експертом у дослідженні з соціальної безпеки, за що ми їй щиро вдячні. Також експертом став відомий політик, народний депутат України III – IV – V скликань, экс-Прем'єр Міністр України, экс-Міністр оборони України, к. е. н., доцент кафедри підприємства Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка Юрій Іванович Єхануров, управлінський потенціал якого є високим, якісним та затребуваним освітньою та науковою спільнотою. Вдячні йому за бажання взяти участь у нашому дослідженні та оперативність у наданні відповідей на питання анкети.

Авторитет освітянина та науковця вимірюється силою притягання його особистості та прагненням підтвердити визнання його наукових настанов та соціальних інновацій. Ірина Володимирівна Ящицина – д. е. н., професор Кам'янець-Подільського національного університету ім. О. Огієнка має і наукові, і організаційні здібності, а також комунікаційний талант формувати та накопичувати соціальний капітал. Щиро вдячні їй за згоду бути експертом у науково-дослідній роботі з проблем соціальної безпеки.

Особливістю д. е. н., професора Ірини Леонідівни Петрової завідувача кафедри маркетингу та поведінкової економіки університету “КРОК” є всебічна затребуваність її освітнього та наукового потенціалу. Вона є бажаною та продуктивно задіяною і в КНЕУ ім. В. Гетьмана, і в Інституті економіки та прогнозування НАН України. Її запрошують читати лекції з соціальної відповідальності бізнесу, з управління персоналом підприємств, із корпоративної культури тощо провідні бізнесові компанії України. Вона прагне дати відповіді на гострі проблеми сьогодення в Україні. Вдячні їй за згоду стати експертом у дослідженні проблем соціальної безпеки та її позитивні реакції на зміст анкети, яку вона одразу розмістила у своєму профілі в Фейсбукі.

Одне із завдань експертного опитування полягало у визначенні недоліків чинного законодавства України з національної безпеки та формуванні пропозицій з його удосконалення. У будь-якому випадку зміни та доповнення до законодавства про національну безпеку будуть обговорюватись у кожному комітеті ВРУ, тому прагнення дослідників були спрямовані на найбільший охват у якості експертів депутатів ВРУ восьмого скликання. Анкету експерта з проблем соціальної безпеки було направлено на 200 електронних адрес народних депутатів України. Серед них висловили бажання стати експертами з цих питань 9 народних депутатів, серед них: д. т. н. Ю. Л. Зв'ягельський, І. В. Гузь (заступник голови Комітету ВРУ у закордонних справах), к. е. н. Т. І. Батенко

(голова підкомітету з питань нафтової, нафтотранспортної галузі та нафтопродуктового забезпечення Комітету ВРУ з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та безпеки), О. О. Скрипник (голова Комісії з питань майбутнього, заступник голови Комітету ВРУ з питань науки і освіти), к. е. н. О. В. Юринець (голова підкомітету з питань регіонального та транскордонного співробітництва між Україною та країнами ЄС Комітету ВРУ з питань європейської інтеграції), В. З. Парасюк (голова Комітету ВРУ з питань запобігання та протидії корупції), Ф. В. Бендюженко (член Комітету ВРУ з питань свободи слова та інформаційної політики), Г. Г. Кривошея (голова підкомітету з питань підприємництва та технічного регулювання Комітету ВРУ з питань промислової політики та підприємництва), М. М. Хміль (секретар Комітету ВРУ з питань промислової політики та підприємництва). Щиро вдячні народним депутатам України за небайдужість до проблем соціальної безпеки, затрачений дорогий час на опрацювання анкети та відкритість до співпраці з науковцями задля спільного блага країни.

Соціальні інновації та їх реалізація в Україні – це нелегка справа, але не для д. держ. упр., професора Аліни Анатоліївни Халецької. Вона має досвід викладання у Донецькому державному університеті управління, а також протягом професійної діяльності прагне залучити кращий міжнародний досвід та адаптувати його до умов України. Вона стала прикладом розкриття ресурсного потенціалу ВПО, коли зайняла посаду віце-президента громадської організації університету третього віку “Клепсидра” у м. Києві, та головою окремого підрозділу громадської організації “Всеукраїнська асамблея докторів наук державного управління” у Волинській області. Соціальні інновації та бачення перспектив, створення в Україні безпечних та сприятливих умов життя людей пенсійного віку стали завдяки діяльності А. А. Халецької у цьому напрямку запорукою досягнення соціальної безпеки осіб за межами працездатного віку. Щиро вдячні їй за практичну реалізацію таких заходів, які є попередженням соціальних небезпек для особи, а також за конструктивну позицію експерта з цих проблем.

Особлива вдячність колегам з Інституту економіки промисловості НАН України, які, незалежно від спрямованості наукових досліджень, відчувають проблеми із забезпечення соціальної безпеки в країні. Вони опинились у статусі ВПО і на гіршому власному досвіді зіткнулися з нагромадженням небезпек соціального, економічного, соціально-психологічного спрямування та усвідомленням потреб удосконалення системи національної безпеки та соціальної політики. Їх думки, як експертів, відображають комплексне розуміння проблем соціальної безпеки у контексті напрямів досліджень, які виконуються в інституті та за якими вони є визнаними фахівцями. Дякуємо науковцям інституту за розуміння важливості проблематики з соціальної безпеки, за оптимізм і позитивний настрій щодо досягнення стратегій успіху в їх вирішенні, а також за бажання зробити свій внесок у систему національної безпеки в соціальній та економічній сферах. Це: доктори економічних наук О. І. Амоша, О. Ф. Новікова, В. І. Ляшенко, Ю. С. Залознова, В. П. Антонюк, І. П. Булеєв, Н. Ю. Брюховецька, Ю. М. Харазішвілі, М. М. Якубовський та солідарні з ними кандидати економічних наук Л. Л. Шамілева, О. В. Панькова, Л. М. Логачова, А. Д. Шастун, І. Ю. Підоричева, Л. В. Щетініна, І. П. Петрова, О. А. Богутська, О. В. Іщенко, О. Ю. Касперович. Щиро дякуємо за творчу та технічну допомогу О. В. Іщенку та Я. Є. Красуліній, які від початку до завершення експертного опитування плідно працювали над внесенням до бази даних анкет та їх обробкою, а також над підготовкою заключних результатів дослідження.

Представники територіальних органів державної влади та місцевого самоврядування, виступаючи в якості експертів із соціальної безпеки, значно посилили аргументацію регіональних аспектів національної безпеки у соціальній сфері. Вдячні представникам цих інституцій із Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Волинської областей за участь в експертному опитуванні. Це: В. Я. Мацелюх, С. О. Самсонова, М. П. Баран, С. І. Роговець, Р. Г. Гук, П. Є. Філімонов, які опікуються проблемами соціальної безпеки і на регіональному, і на державному рівнях.

При проведенні соціологічного опитування експертам була надана можливість вибору подавати відомості про себе чи ні. Серед 105 експертів – 3 експерти не висловили бажання надати інформацію про себе, але ми вдячні їм за заповнення анкети та зацікавленість у вирішенні проблем соціальної безпеки в Україні.

Щиро дякуємо Господу Богу за його благословіння на життя, на працю, на успіх, на це дослідження та за високопрофесійних людей, які є представниками наукової, освітньої, управлінської та політичної еліти. Консолідація зусиль щодо вирішення проблем соціальної безпеки є потенціалом національної єдності та ресурсом розвитку країни, а досягнення соціальної безпеки – гарантом оптимістичного майбутнього України.

*Керівник і організатор експертного опитування,
заступник директора Інституту
економіки промисловості НАН України,
д. е. н., професор
(Novikovaof9@gmail.com; т. м. 0678003643)*

*Новікова
Ольга Федорівна*

*Відповідальний виконавець, докторант
Львівського регіонального інституту
державного управління Національної академії
державного управління при Президентіві України,
к. держ. упр., доцент
(sydorko91@gmail.com; т. м. 0673018334)*

*Сидорчук
Ористлава Григорівна*

Вступ

Соціальна безпека є універсальною науковою, політичною, правовою, освітньою, юридичною, соціальною, управлінською, медико-психологічною категорією. З якого боку її не розглядати, вона є життєво важливою – як вода, повітря, тепло, харчі тощо. Людина у небезпеці втрачає здоров'я і задоволення життям, потребує захисту від небезпек, від порушення прав і свобод людини. Небезпеки у житті людини міняють її світогляд, первинні потреби стають пріоритетними, а все, що пов'язано з розвитком, відкладається на певний термін або зовсім не реалізується. Відбувається деформація свідомості та виникають обставини, коли людина, через нествореність умов соціальної безпеки, постає перед вибором – продовжувати життя в цих умовах чи міняти ці умови, або покинути свої помешкання, переїхати в більш безпечні і сприятливі для себе та сім'ї умови. Від людей, які живуть в умовах постійних небезпек, марно очікувати значних успіхів у людському і соціальному розвитку.

За таких умов відбувається прискорена деградація суспільства, яке не сприяє соціальній безпеці людини. Тут посилюється моральне і духовне падіння, громадянське суспільство не стає суб'єктом соціальних відносин, а виконує роль об'єкта, який задовольняється будь-яким покращенням ситуації, а не стає творцем свого майбутнього. Низький рівень соціальної безпеки суспільства визначається слабкою правовою та договірною захищеністю його членів, песимістичними перспективами щодо соціальної, трудової та інноваційної активності громадян, високим рівнем бідності, безробіття, злочинності та нерівності, а також зростанням корупції та тіньових відносин. Ці негативні явища підривають національну єдність та консолідованість української нації, знецінюють перспективи на успішне майбутнє і держави, і людини.

Соціальні небезпеки, які виявляються на особистісному та суспільному рівнях, значною мірою обумовлені неефективним та неякісним державним управлінням. Держава несе відповідальність за національну безпеку загалом і, зокрема, за соціальну безпеку. Проголошення у Конституції України побудови соціальної держави є ознакою пріоритетності її дій щодо захисту соціальних інтересів людини і суспільства, а відповідно забезпечення соціальної безпеки. Соціальна безпека держави визначає стан захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз соціальних інтересів громадянина і суспільства, забезпечує створення умов для людського та соціального розвитку, несе відповідальність за гармонізацію соціальної, економічної та екологічної складових сталого розвитку, формує соціальні перспективи майбутнім поколінням держави. Але формування соціальних ризиків, загроз та небезпек в Україні є наслідком не тільки соціальних чинників. Їх накопичення та зростання полягає у наявності небезпек, загроз та ризиків, які обумовлені станом економічної, екологічної, внутрішньополітичної, науково-технічної, воєнної та інформаційної сфер національної безпеки. Завдяки проведеному експертному опитуванню у 2017 р. вдалося визначити найбільш негативну впливовість сфер національної безпеки на стан соціальної безпеки.

Між галузями національного господарства є певна конкуренція за розподіл державних коштів на їх користь. Подібні тенденції простежуються і в питаннях державного фінансування сфер національної безпеки. Соціальна сфера національної безпеки, незважаючи на її пріоритетність для людини, не є пріоритетною серед сфер національної безпеки. Доказом цього є невключеність положень (напрямів та заходів) із соціальної безпеки і до останньої Стратегії національної безпеки України, яка прийнята у 2015 р.

Але боротьба за державні кошти та небажання розуміти значущість соціальної та інших складових національної безпеки обумовили формування нового проекту Закону України “Про національну безпеку України” (2018 р.), де виключено всі сфери національної безпеки, крім воєнної і оборонної. А місце іншим сферам національної безпеки передбачається визначати в Стратегії національної безпеки. Відповідальність за невиконання законодавчих актів України певною мірою визначена і її можливо затребувати, але при нереалізованості Стратегій таких каральних заходів не передбачено. Всі останні Стратегії національної безпеки України (2007 р., 2011 р.) були розроблені не відповідно до положень законодавства про національну безпеку та ще й не були виконані. Тому прагнення до скасування в законодавстві України сфери, яка відповідає за стан соціальної безпеки, є шкідливим, адже її неможливо виключити та ігнорувати. Аргументами на її користь є результати експертного опитування з проблем соціальної безпеки, яке було проведено фахівцями Інституту економіки промисловості НАН України (переселеного у 2014 р. із м. Донецька до м. Києва) на виконання бюджетної теми “Активізація соціального і трудового потенціалу сталого розвитку як чинників економічного зростання” та Львівським регіональним інститутом з державного управління (м. Львів) в рамках виконання науково-дослідної роботи “Інституційні механізми гарантування соціальної безпеки України”.

У монографії представлено аналіз результатів експертного опитування, що проводилось у період із травня до вересня 2017 р., у якому взяли участь 105 осіб, які за публікаціями, фахом, типом роботи та діяльністю відповідали вимогам до експерта з проблем соціальної безпеки. Обґрунтування репрезентативності обстеження представлена у додатку А. При проведенні експертного опитування спостерігалася висока зацікавленість експертів укріпити соціальну і національну безпеку, допомогти державі і громадянам України знайти кращі рішення для безпеки людини країни та гідного життя.

У першому розділі монографії представлено аналіз стану соціальної безпеки за оцінками експертів. Здійснено оцінку та аналіз стану соціальної безпеки загалом, який показав і гостроту, і глибину соціальних небезпек, перевагу внутрішніх небезпек над зовнішніми, найбільш негативний вплив економічної, внутрішньополітичної, воєнної сфери та сфери державного кордону на соціальну безпеку. Експерти визначили найбільш вагомі загрози соціальній безпеці, які обумовлюють на сьогодні прояв найбільш небезпечних соціальних ризиків, до яких належать: збройний конфлікт на Сході Донбасу, відтік учених, фахівців, кваліфікованих працівників, інформаційна війна, прояви сепаратизму, створення національних воєнних формувань тощо. У вільних відповідях експертами доповнено загрози соціальній безпеці, які мають прояв на сучасному етапі. Здійснено оцінку впливу загроз національній безпеці на внутрішні загрози соціальної безпеки. Встановлено взаємозв'язок та вплив причин виникнення внутрішніх загроз на найбільш вагомі загрози соціальній безпеці.

Другий розділ присвячений проблемам соціальної орієнтації економіки в контексті подолання протиріч між економічною та соціальною безпекою. За оцінками експертів простежується тісна залежність між економічним та соціальним розвитком, коли нереалізованість соціальних пріоритетів не здійснюється через економічні негаразди. Низький рівень економічного розвитку як перешкоди досягненню соціальної безпеки визначився за всіма питаннями анкети, в яких він виступав як альтернатива відповіді на запитання. Підкреслено і обґрунтовано роль державного регулювання соціальною

орієнтацією економіки. Обґрунтовано механізми та напрями забезпечення соціальної орієнтації економіки при удосконаленні якості державного управління.

У третьому розділі розкриваються питання соціальної безпеки держави з оцінкою перешкод на шляху її досягнення. Оцінки експертів супроводжуються співставленням з оцінками соціальних явищ населення України у соціологічному моніторингу Інституту соціології НАН України. Представлено аналіз ефективності державної політики та системи національної безпеки, визначено роль державного управління у цих процесах. Розкрито втрати держави через збройний конфлікт на Сході України. Співвідношення соціальної безпеки та відповідальності у трудовій сфері подано в розділі у конструктивній формі – з наданням пропозицій з удосконалення державного управління. Через оцінку перешкод укріпленню соціальної безпеки держави чинники та умови формування трансформуються у напрями її досягнення.

У розділі четвертому на підставі теоретичних підходів та емпіричних вимірів розкрито стан соціальної безпеки українського суспільства. За результатами експертного опитування, а також через використання результатів всеукраїнських соціологічних досліджень, проведених авторитетними соціологічними центрами, структуровано соціальні загрози національній безпеці за характерними ознаками: суспільно-політичними, економічними, інтелектуальними, управлінськими, інформаційними, духовно-моральними. Обґрунтовано перешкоди на шляху розвитку українського громадянського суспільства. Визначено напрями формування соціальної безпеки українського суспільства та розкрито зміст діяльності із залучення потенціалу громадської самоорганізації та інститутів громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки.

Розділ п'ятий розкриває можливості та перешкоди досягнення соціальної безпеки людини. Обґрунтовується зміст поняття, розкривається сутність формування соціальної безпеки людини, її внутрішня мотивація до дій у цьому напрямку та вплив зовнішніх чинників на її формування. Наведено результати експертного опитування, які систематизують можливості та перешкоди досягнення соціальної безпеки людини. Оцінено вплив умов формування соціальної безпеки людини на основні напрямки її прояву. Розкрито варіації впливу соціальної безпеки держави на стан соціальної безпеки людини, де визначено і негативні аспекти. Надано пропозиції з розвитку соціальної безпеки людини, які обумовлені виконанням визначених завдань для держави та самої людини.

У шостому розділі розкриваються проблеми соціальної безпеки молоді. Одночасно особливістю та значущістю соціальної безпеки молоді є її роль як стратегічного ресурсу розвитку і держави, і суспільства. На підставі оцінки впливу перешкод укріпленню соціальної безпеки держави, суспільства, людини на формування загроз соціальній безпеці молоді визначено ступінь причинно-наслідкової залежності між ними. Це дало можливість побудувати модель взаємозв'язку досягнення соціальної безпеки молоді при мінімізації загроз через подолання перешкод для соціальної безпеки держави, суспільства, людини.

Розділ сьомий на підставі оцінок експертів визначає гостроту проблем неякісного та неефективного державного управління та визначає пріоритетні напрями модернізації державного управління. Розкриття перешкод сфери державного управління, які стримують формування та розвиток соціальної безпеки України, дало змогу визначити серед них найбільш вагомі. Ці перешкоди доповнено і тими, які мають управлінське спрямування в системі перешкод при формуванні зовнішніх та внутрішніх небезпек.

Розроблено модель взаємозв'язку та впливу недоліків державного управління на суб'єкти та об'єкти соціальної безпеки – держави, суспільства, людини.

У підрозділі 7.2. оцінено регіональні чинники формування загроз соціальній та національній безпеці. В ньому обґрунтовується вагомість загроз регіонального спрямування, які обумовлюють виникнення внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці. Поряд з експертними оцінками підтвердження наявності соціальних та регіональних загроз національній безпеці надається статистичний аналіз. Обґрунтовуються проблеми децентралізації управління у контексті подолання протиріч у відносинах між центром та регіонами. Визначаються прогалини щодо конструктивного соціального партнерства між громадянським суспільством, органами місцевого самоврядування та органами місцевої влади. Особливий акцент поставлено в оцінках експертів на загрозах соціальній та національній безпеці, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України. Надано пропозиції щодо включення регіональної безпеки до кола сфер національної безпеки.

У підрозділі 7.3, який присвячено взаємозв'язку та взаємодії двох сфер національної безпеки – соціальної та інформаційної, обґрунтовується особливий тип інформаційної безпеки, що потребує модернізації державної політики, яка повинна спрямовуватись на вимоги глобальних світових інформаційних процесів, на зміцнення національного інформаційного потенціалу, на можливості протистояти інформаційній агресії. Експерти констатують наявність загроз соціальній та інформаційній безпеці через маніпулювання свідомістю. Визначено недоліки законодавства України про національну безпеку щодо загроз та напрямів забезпечення інформаційної та національної безпеки. Систематизовано напрями забезпечення інформативної та соціальної безпеки в контексті реалізації Доктрини інформаційної безпеки, формування нової правової бази з інформаційної безпеки у сполученні із соціальною.

Проблемам формування умов інтеграції України у кращі світові безпекові системи та розкриттю можливостей для здійснення цих процесів присвячений розділ 8 монографії. Оцінено експертами вплив глобалізації на соціальний розвиток в Україні. Зважено напрями негативного та позитивного впливу глобалізації на стан розвитку в Україні. Встановлено взаємозв'язок між основними недоліками державного управління і перешкодами укріплення соціальної безпеки держави та негативними наслідками глобалізації.

Глобальні Цілі сталого розвитку активізували національні держави до їх прийняття та реалізації. Україна їх адаптувала до національних умов та взяла зобов'язання досягти національних Цілей сталого розвитку до 2030 р. За оцінками експертів визначено вагомість пріоритетних напрямів та заходів із запровадження сталого розвитку та посилення соціальної, економічної та екологічної безпеки. Здійснено оцінку вагомості Глобальних цілей сталого розвитку 2030 для укріплення соціальної безпеки в Україні. Проведено порівняльний аналіз за 2013 р. та 2017 р. щодо оцінки рівня нерозвиненості соціальної відповідальності в системі суспільних відносин як загрози національній безпеці України, а також зроблено експертизу вагомості загроз національній безпеці, які пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності в системі суспільних відносин. Обґрунтовано висновок, що соціальна відповідальність є слабо задіяним та запровадженим важелем для зниження вагомості загроз національній та соціальній безпеці, а також для інтеграції України в міжнародні безпекові системи.

Розділ дев'ятий присвячений систематизації результатів експертного опитування, спрямованого на визначення концептуальних засад соціальної безпеки. Структура анкети була побудована так, що містила питання, які розкривають зміст основних складових будь-якої концепції загалом та соціальної безпеки зокрема. Структура відображала мету, принципи, пріоритети, основні напрями, критерії досягнення та механізми реалізації соціальної безпеки. Потреба у формуванні концептуальних засад соціальної безпеки обумовлена значним погіршенням соціального стану в країні та значним зростанням соціальних ризиків та небезпек, пов'язаних із новими обставинами в житті країни та її громадян – збройним конфліктом, який тривалий період часу не вирішується. Така ситуація призводить до значних втрат для людини, суспільства, держави. Розділ містить структурні складові, які розкривають сутність, зміст соціальної безпеки, визначають соціальні інтереси її суб'єктів – людини, суспільства, держави; розкривають усі різновиди загроз соціальній безпеці залежно від сфер національної безпеки, виду впливу (зовнішній та внутрішній), а також небезпеки й загрози стосовно суб'єктів суспільної взаємодії – людини, суспільства, держави, молоді. В розділі обґрунтовано основні напрями забезпечення соціальної безпеки, конструювання яких спрямовувалося на визначення критеріїв досягнення соціальної безпеки, на подолання всіх видів соціальних загроз та на соціальну перспективу людини, суспільства, держави, молоді. Обґрунтування механізмів реалізації цих напрямів потребувало оцінки впливу умов формування соціальної безпеки людини, суспільства, держави. Це сприяло розробці структурної моделі послідовності формування стратегічних напрямів соціальної безпеки. Окреслені у розділі 9 монографії механізми забезпечення соціальної безпеки стосуються правових, фінансово-економічних, кадрових, наукових та інформаційних аспектів.

У підготовці монографії взяли участь:

- д. е. н., професор Ольга Федорівна Новікова (подяка, передмова, розділи 1, 2; 7.1; 8, 9, післямова);
- к. н. з держ. упр., доцент Орестова Григорівна Сидорчук (розділи 1 – 9);
- к. соц. н., доцент Оксана Володимирівна Панькова (передмова, розділи 4, 9);
- к. е. н., доцент Лариса Леонідівна Шамілева (розділи 6, 9); за текстом монографії всі таблиці за двомірними залежностями та їх змістовний опис;
- к. е. н., н. с. Анна Дмитрівна Шастун (розділ 5);
- головний економіст Олександр Юрійович Касперович (підрозділ 7.3);
- к. е. н., доцент Олена Олексіївна Хандій (підрозділ 7.2).

Розділ 1

АНАЛІЗ СТАНУ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЗА СУБ'ЄКТИВНИМИ ОЦІНКАМИ ЕКСПЕРТІВ

Особливе значення для діагностики стану соціальної безпеки має суб'єктивна оцінка громадян. Вона дає можливість побачити та відчувати весь спектр проблем, які найбільш турбують людину, які спричиняють їй несприятливі відчуття, травмують її і не дають умов для нормального існування та підстав для розвитку. Статистичні оцінки соціального стану також дуже важливі. Вони дають змогу здійснювати аналіз у динаміці, проводити порівняння, відстежувати тенденції та бачити місце об'єкту аналізу в національній та міжнародній системі спостережень. Найкращим варіантом оцінки суспільних явищ є застосування сполучення соціологічної та статистичної інформації. Але несистемність проведення соціологічних обстежень населення країни обмежує можливості одночасного їх використання. В цьому плані особливу значущість відіграють якісні методи соціологічних досліджень, серед яких особливе місце займає метод експертних оцінок.

Проведене експертне опитування дає можливість оцінити стан соціальної безпеки з урахуванням думок експертної спільноти – висококваліфікованих науковців, освітян, управлінців регіонального та державного рівнів. Розуміння змісту категорії “соціальна безпека”, яке подано в преамбулі анкети щодо оцінки стану соціальної безпеки України (додаток Б), дало змогу експерту сфокусувати увагу на предметі дослідження – на тому, що саме необхідно оцінити. Соціальна безпека визначалася як стан захищеності соціальних інтересів особи, суспільства, держави, як спроможність запобігання соціальним викликам, ризикам, небезпекам, загрозам, як безпека соціального розвитку, як стан гарантованості правової та інституційної захищеності основних суб'єктів соціальної безпеки – суспільства, держави, молоді, людини.

Для оцінки стану соціальної безпеки експертам було запропоновано шість варіантів відповідей за ступенем її соціальних небезпек. *Дуже небезпечний* стан констатували 21%, як *небезпечний* – оцінили 57,1%, *помірно небезпечний* – 20%, важко відповісти на це запитання було 1,9% опитаним. А таких, хто вважає соціальний стан безпечним та цілком безпечним, серед експертів не було зовсім. Ця оцінка експертів є вкрай негативною з усіх позицій. Людина в умовах небезпеки живе за песимістичним сценарієм. Спочатку вона прагне зменшувати можливості прояву ризиків та небезпек, які впливають на її життя, а уже потім реалізує плани, спрямовані на гідне життя та перспективи розвитку. Суспільство, де практично всі люди відчувають себе у небезпеці при такому тривалому стані, приречено на деформацію моральних та духовних цінностей, на відсутність перспектив для будь-якого розвитку (людського, соціального, економічного, екологічного тощо), а також на процвітання негативних суспільних явищ (корупція, тінізація, деградація тощо). Держава у стані соціальної небезпеки втрачає лідерство у міжнародних порівняннях, змінює пріоритети серед сфер національної безпеки, віддає перевагу воєнним та оборонним питанням, а досягання соціальної безпеки відкладається на невизначену перспективу.

При сумарній оцінці експертів, які визначили в Україні соціально небезпечний стан (57,1+21,0+20,0) – 98,1% опитаних обумовлюють гостру необхідність поглибленого

визначення причин виникнення вкрай небезпечного стану існування і для людини, і для суспільства, і для держави. Ретельне вивчення чинників, які впливають на соціальну безпеку, обумовлює та розкриває можливості якісної діагностики з подальшим визначенням пріоритетів щодо мінімізації ризиків, небезпек та загроз соціальній безпеці.

Соціальна безпека – це підсистема національної безпеки і вона перебуває під впливом всіх інших сфер національної безпеки. Це – єдиний організм, і недоліки в інших сферах національної безпеки безумовно вплинуть на стан соціальної безпеки. На запитання анкети: “Яка з сфер національної безпеки найбільш негативно впливає на стан соціальної безпеки?” всі експерти відповіли без затруднень (рис. 1.1).

Рис 1.1. Оцінка негативного впливу сфер національної безпеки на стан соціальної безпеки

Найбільш негативно впливає на соціальну безпеку економічна сфера національної безпеки. Так вважають 77,1% експертів. Обмежені економічні можливості вирішення соціальних проблем обумовлені, з одного боку, дійсним їх дефіцитом, а з іншого боку – відсутністю вагомих успіхів у соціальній орієнтації економіки, яка декларується у правовому полі України, яка вкрай слабо реалізується у державній політиці. Дефіцит економічних ресурсів та сталість тенденцій до їх невідновлення та зростання обумовлюють посилення економічної небезпеки для всіх суб'єктів соціальних відносин. Це призводить до негативних соціальних наслідків – зростання бідності, зменшення можливостей до забезпечення гідного рівня життя, зростання соціальної нерівності, обмеженості людського капіталу тощо.

Вагомим негативним впливом на соціальну безпеку вирізняється і внутрішньополітична сфера. На неї вказали 59% експертів. Високий конфліктний потенціал серед політичних партій, політичної еліти, неповага, розчарування в результатах діяльності представників Уряду та Адміністрації Президента, тотальна недовіра до всіх інститутів влади, до партнерів по бізнесу тощо характеризують сучасну внутрішньополітичну сферу. До цього ж додаються порушення прав і свобод людини, прояв сепаратизму у формі збройного конфлікту, неспроможність політичної системи суспільства оперативно реагувати на загрози

національній безпеці, слабкість реальної демократії та низька ефективність діяльності політичних інститутів влади. На думку експертів, внутрішньополітична сфера за рівнем негативного впливу на соціальну безпеку посідає друге місце після економічної.

Збройний конфлікт на Сході України, часткова окупація Донецької та Луганської областей, анексія Криму стали важким тягарем для громадян України, суспільства і держави. Четвертий рік тривають реальні небезпеки на території України. Затяжний довготривалий стан та невизначеність перетворення їх на очікуваний оптимістичний сценарій викликають розуміння зростання вагомості негативного впливу воєнної сфери та сфери безпеки державного кордону України на соціальну безпеку. Це і обумовило незадоволеність у 52,4% експертів таким впливом на соціальний стан.

Інформаційна безпека та її роль у системі національної безпеки стрімко зростає, бо окреслила прояви інформаційної війни. Маніпулювання свідомістю людей та боротьба за їх душі – набула високих обертів і переможцями стали ті, хто краще володів відповідними технологіями, оперативно реагував на виклики часу, володів інформаційним полем (телебачення, радіо, ЗМІ, Інтернет) та вмів “трати” інформацією на свою користь. Населення анексованих і окупованих територій (а це майже п’ять мільйонів осіб) постійно перебуває в інформаційному полі, яке подає перекручену, негативну, недостовірну та агресивну інформацію щодо України та подій, які там відбуваються. Тому не випадково 34,3% експертів визначили негативний вплив інформаційної сфери національної безпеки на соціальну безпеку. Україна, незважаючи на наявність Міністерства інформації України та прийнятої у 2017 р. Доктрини інформаційної безпеки, не має успіхів у цій сфері, через що потерпає соціальна сфера національної безпеки.

Негативний вплив зовнішньополітичної сфери на соціальну безпеку фіксують 21,9% експертів. Незадоволеність цих експертів обумовлена тим, що зовнішньополітичні умови слабо сприяють економічному та соціальному розвитку України, неефективною є політика запобігання втручання у внутрішні справи України і відвернення посягань на її територіальну цілісність.

Незадоволеність впливу сфери державної безпеки на соціальну безпеку визначили 19% експертів через реальність посягань на територіальну цілісність, економічний, науково-технічний та людський потенціал України, права і свободи громадян з боку інших держав та окремих груп і осіб на окупованих територіях, а також через поширення корупції в органах влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності.

Чинне законодавство України з національної безпеки, яке у своєму складі має Закон України “Про основи національної безпеки України”, що був прийнятий у 2003 р. із внесенням змін та доповнень у 2006 р., 2010 р., 2013 р., 2014 р., 2015 р., 2017 р., визначає у ст. 7 загрози національним інтересам і національній безпеці України. За всіма сферами національної безпеки з виділенням соціальної сфери. Але серед зафіксованих у законі загроз по кожній сфері простежується їх прямий вплив на соціальну безпеку. З огляду на це, при підготовці анкети для експертного опитування з метою доповнення соціальних загроз національній безпеці у чинному законодавстві було здійснено з Закону України “Про основи національної безпеки України” вибір загроз із усіх сфер, які мають відношення до соціальної безпеки для визначення негативного ступеня на її рівень та запропоновано експертам доповнити цей перелік, якщо визначені в законодавстві загрози не відповідають потребам часу.

Серед 17 запропонованих альтернативних відповідей на питання анкети: “Вкажіть найбільш небезпечні в теперішній час соціальні загрози та доповніть їх перелік при необхідності” – визначилось 6 найбільш вагомих загроз (рис. 1.2).

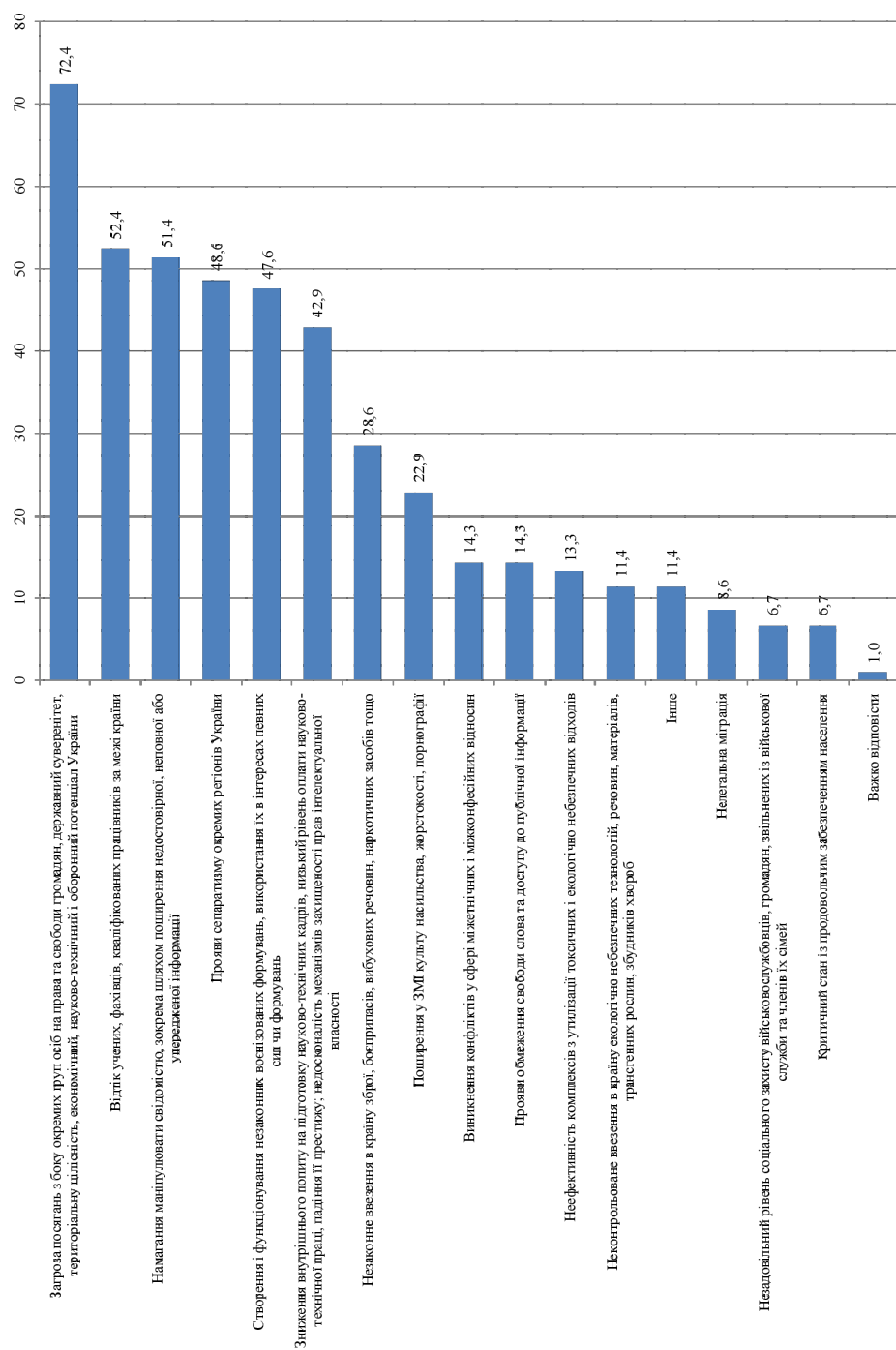

Рис 1.2. Оцінка найбільш небезпечних на сучасному етапі соціальних загроз національній безпеці

Попередня загальна оцінка стану соціальної безпеки була вкрай негативною, бо 98,1% експертів вважають стан небезпечним із різним рівнем прояву цих небезпек. А розкриття та зваженість цих небезпек дає можливість визначити пріоритетність подолання цих небезпек у державній політиці національної безпеки. На перше місце серед найбільш небезпечних соціальних загроз експерти поставили збройний конфлікт на Сході України (72,4%), який став реалізованою загрозою посягань із боку окремих груп осіб на права і свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України.

Негативними наслідками дії цієї загрози є втрата людського потенціалу через загибель громадян України, різке погіршення стану здоров'я, тривала нестабільність, посилення націоналізму та сепаратизму, масове переселення населення, руйнування житла, втрата роботи, зростання бідності, зокрема поява “нових бідних”, зростання злочинності тощо. Поряд із негативними соціальними наслідками поглиблюється у країні економічна та екологічна криза, не реалізується інноваційний розвиток тощо. Тільки подолання цієї найбільш небезпечної на сьогодні загрози і соціальної, і національної безпеці призведе до покращення ситуації в країні.

Більше половини експертів (52,4%) на друге місце серед найбільш небезпечних соціальних загроз поставили відтік учених фахівців, кваліфікованих працівників за межі країни. Статистичні дані щодо кількості виїхавших за межі країни неточні, бо значна кількість стала нелегальними мігрантами, але за різними джерелами кількість біженців за останні три роки коливається в межах двох – п'яти мільйонів осіб. Із врахуванням внутрішньо-переміщених осіб, кількість яких наближається до двох мільйонів, майже 10% населення України через вимушене переміщення в межах і за межами країни не віддають накопичений людський потенціал та капітал на користь країни.

Експерти, за своїми оцінками, витримують повну послідовність і знову серед найбільш небезпечних нині соціальних загроз виділяють інформаційні небезпеки. На думку 51,4% опитаних, такою найбільш небезпечною загрозою є намагання маніпулювати свідомістю, зокрема шляхом недостовірної, неповної або упередженої інформації. Збройний конфлікт супроводжується інформаційною війною, в якій виграє той, хто краще вміє впливати на свідомість людей.

Прояви сепаратизму окремих регіонів України як найбільш небезпечна загроза соціальній безпеці (48,6%) найбільш яскраво демонструється подіями на Сході України, коли потерпають громадяни України, суспільство держава, а також у стані напруженості міжнародна спільнота, яка докладає значних зусиль для врегулювання конфлікту.

До переліку найбільш небезпечних соціальних загроз долучилася нова загроза, яку посилив збройний конфлікт на Сході України. Це – створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань, використання їх в інтересах певних сил чи формувань. На неї вказали майже половина експертів – 47,6%. Наявність цієї загрози вказує на песимістичні сценарії майбутнього, коли будь-які інтереси тих, хто сприяє укріпленню та фінансуванню незаконних воєнних формувань, становлять реальну загрозу і соціальній, і національній безпеці, і не сприяють миру та партнерському співіснуванню громадян України. Додається до цієї загрози інша, яка полягає у незаконному ввезенні в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркотичних засобів тощо (28,6%). Посилення цих загроз через взаємодію та взаємообумовленість потребує термінових дій з їх мінімізації та попередження.

Представлена у Законі України “Про основи національної безпеки України” загроза національній безпеці у науково-технічній сфері, що стосується зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів, низького рівня оплати науково-технічних кадрів, падіння її престижу, недосконалості механізмів захищеності прав інтелектуальної власності, напряду зачіпає соціальну безпеку і сформульована вона у 2003 р., коли загрози діяли у мирний час. Тепер вона залишилась також актуальною, що підтверджує вагомість цієї загрози, за думкою 42,9% експертів. Без скасування цієї загрози неможливо здійснити перехід від третього – четвертого технологічного укладу на п’ятий та шостий та сприяти становленню постіндустріального суспільства. У будь-якому разі формування якісного трудового потенціалу, який відповідає вимогам інноваційного розвитку країни, враховує вимоги третьої та четвертої промислових революцій, потребує змін у створенні умов для укріплення науково-технічного потенціалу країни, стимулювання інтелектуалізації праці та ініціювання на цій підставі конкурентоспроможності науково-технічних кадрів.

Вагомість інших загроз соціальній безпеці значно нижча. Дві з них доповнюють ще два напрями інформаційної безпеки. Це поширення у ЗМІ культу насильства, жорстокості, порнографії (22,9%) та прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації (14,3%). Експертів турбують конфлікти у сфері міжетнічних відносин (14,3%). Вважають найбільш небезпечними для соціальної безпеки екологічні чинники. Це – неконтрольоване ввезення в країну небезпечних технологій, речовин, матеріалів, трансгенних рослин, збудників хвороб (11,4%), а також неефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів (13,3%).

Вбачають нелегальну міграцію як найбільш небезпечну соціальну загрозу 8,6% експертів. Вважають незадовільним рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених із військової служби членів їх сімей 6,7% експертів. На сьогодні ця проблема стала дуже актуальною, і значна кількість людей, які втратили здоров’я при участі у збройному конфлікті, не мають належного статусу для захисту своїх прав.

Однією з типових соціальних загроз є продовольче незабезпечення. Продовольча безпека виокремлюється і в міжнародних порівняннях при визначенні стану національної безпеки. Навіть незначна частина експертів (6,7%), які зарахували до найбільш небезпечних соціальних загроз на сучасному етапі продовження збройного конфлікту та зростання бідності “критичний стан із продовольчим забезпеченням населення”, мають сенс. Невипадково, що тривалий період часу продовжують надавати гуманітарну допомогу певним прошаркам населення України через продуктові набори, щоб люди не голодували і мали змогу харчуватись для запобігання фізичного виснаження.

Зміст загроз, які визначені у 2003 р. у Законі України “Про основи національної безпеки України”, незважаючи на значну зміну ситуації в країні, на зміну пріоритетів у системі національної безпеки, переважно залишаються актуальними на сьогодні. А вагомість цих загроз є обґрунтуванням їх гостроти та першочерговості для мінімізації та ліквідації. Але для експертів було визначено завдання доповнити перелік найбільш небезпечних у теперішній час соціальних загроз. Нові загрози, які запропонували визначити експерти, звелись до такого:

- укріплення олігархічної моделі розвитку, корумпованість влади та представників правової системи, реалізація інтересів великого бізнесу, злиття влади і власності, приватизація держави великим капіталом;

- поширення збройного протистояння на інші території України;

- руйнування промислового потенціалу країни, інерційний розвиток промислових регіонів, відсутність відтворення індустріальних чинників;
- бідність працюючого населення, низький рівень оплати праці у випуску продукції;
- неефективна реформа охорони здоров'я, масова фальсифікація лікарських препаратів, відсутність належного державного контролю з боку держави за їх продажем в аптеках;
- неспроможність держави забезпечити дієвий контроль санітарно-епідеміологічної ситуації в країні;
- низький духовно-культурний та інтелектуальний рівень розвитку населення, поширення пияцтва, наркоманії, куріння;
- неефективна зовнішня політика, поглиблення залежності держави від міжнародних організацій і держав.

Така ретельна оцінка впливу загроз на стан соціальної безпеки дає можливість надалі визначити і причини їх виникнення, і вид дії, і негативні наслідки реалізації, а також напрями та загрози їх мінімізації та подолання.

Стан соціальної безпеки обумовлений наявністю внутрішніх та зовнішніх загроз соціальним інтересам особи, суспільства, держави. Експерти визначили високий ступінь впливу і внутрішніх, і зовнішніх загроз, але все ж переважають внутрішні (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Оцінка вагомості внутрішніх та зовнішніх загроз соціальній безпеці, %¹

Стан соціальної безпеки	Внутрішні загрози	Зовнішні загрози
Небезпечно	65,7	68,6
Особливо небезпечно	30,5	22,9
Незначно небезпечно	1,9	5,7
Важко небезпечно	1,9	1,0
Загрози не впливають	0,0	1,9

Внутрішні загрози за різним ступенем впливу визначили 96,2% (65,7+30,5) експертів, а зовнішні загрози – 91,5% (68,6+22,9). Таким чином, оцінка стану соціальної безпеки у першому загальному запитанні, де 98,1% експертів визначили його небезпечним, корелює з розподілом оцінок експертів на зовнішні та внутрішні загрози.

Для уточнення, деталізації та поглиблення пізнання найбільш небезпечних внутрішніх загроз соціальній безпеці на сьогодні, а також визначення взаємозв'язку з найбільш небезпечними соціальними загрозами із всієї системи національної безпеки, представленими у Законі України “Про основи національної безпеки України”, було проведено подальший аналіз стану соціальної безпеки.

При визначенні внутрішніх загроз соціальній безпеці України на сьогодні експерти зберегли послідовність оцінок, поглядів та переконань. Серед найбільш небезпечних внутрішніх загроз соціальній безпеці України 73,3% експертів назвали зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України. Подальші загрози соціальній безпеці мають пряме відношення саме до соціальної сфери національної безпеки та управління нею. Вони є констатацією небезпечного соціального стану, який за визначеним рівнем потребує уваги та дій з боку держави із їх перетворення в певні

¹У % до кількості експертів.

стратегічні пріоритети, напрями та заходи державної та регіональної соціальної політики та національної безпеки (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Оцінка найбільш небезпечних внутрішніх загроз
соціальній безпеці України на сьогодні**

Перелік небезпечних внутрішніх загроз соціальній безпеці України	% до кількості експертів	Ранг
Зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України	73,3	1
Високий рівень бідності населення країни	63,8	2
Неефективність системи державного управління, незбалансованість національної безпеки та соціальної політики	59,0	3
Недосконалість державної політики із збереження людського потенціалу	51,4	4
Зростання соціальної нерівності у суспільстві, деформація соціальної структури суспільства	51,4	5
Поглиблення моральної та духовної деградації суспільства	33,3	6
Нереалізованість стратегій держави щодо соціальної орієнтації економіки	29,5	7
Посилення криміногенної ситуації у суспільстві	27,6	8
Різке погіршення стану здоров'я населення, поширення соціальних хвороб	21,0	9
Зростання обсягів міграції молоді за кордон	20,0	10
Депопуляція населення	18,1	11
Недостатньо активна участь громадянського суспільства у формуванні та контролі системи національної безпеки	15,2	12
Невикористання важелів децентралізації управління	5,7	13
Інше	1,0	14
Важко відповісти	0,0	15

До інших загроз у вільних відповідях експерти до найбільш небезпечних внутрішніх загроз соціальній безпеці зарахували такі:

- високий рівень корупції;
- бідність працюючого населення;
- поширення інфекційних хвороб (ВІЛ-інфекції та активного туберкульозу).

І в системі загроз національній безпеці, і серед внутрішніх загроз соціальній безпеці експерти визначили як найбільш небезпечну загрозу, яка пов'язана з посяганнями на права і свободи громадян, територіальну цілісність – збройний конфлікт на Сході України. У першому випадку його відмітили 72,4% експертів, у другому – 73,3%.

Але навіть зваженість внутрішніх соціальних загроз та загроз соціальній безпеці в інших сферах національної безпеки не дає відповідей на запитання, яким із них віддати пріоритет при формуванні стратегій запобігання цим загрозам. Тому для розробки більш ефективного механізму попередження виникнення загроз соціальній безпеці необхідно встановити взаємозв'язок між загрозами національній безпеці та найбільш небезпечними внутрішніми загрозами соціальній безпеці (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Оцінка впливу загроз національній безпеці на внутрішні загрози соціальної безпеці, %

№ з/п	Найбільш небезпечні внутрішні загрози соціальній безпеці	Найвагоміші загрози національній безпеці, що обумовлюють соціальні загрози					Намагання маніпулювати свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації
		Загроза посягань із боку окремих груп осіб на права та свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України	Створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань, використання їх в інтересах певних сил чи формувань	Прояви сепаратизму окремих регіонів України	Відтік учених, фахівців, кваліфікованих працівників за межі країни	Зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів, низький рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу; неадекватність механізмів захистності прав інтелектуальної власності	
Усього загроз, зокрема найбільш вагомі:		100	100	100	100	100	100
1	Зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на сході України	16,1	15,4	17,3	15,8	13,5	15,7
2	Недосконалість державної політики із збереження людського потенціалу	10,6	10,8	10,7	13,5	13,5	9,4
3	Неефективність системи державного управління, незбалансованість національної безпеки та соціальної політики	13,9	13,8	12,8	11,2	12,2	12,6
4	Високий рівень бідності населення	14,2	14,0	14,0	15,0	12,6	11,8
5	Зростання соціальної нерівності у суспільстві, деформація соціальної структури суспільства	10,3	9,1	9,1	9,6	11,3	12,6
6	Поглиблення моральної та духовної деградації суспільства	6,7	7,4	7,4	5,8	8,6	7,9
Загалом		71,8	70,5	71,3	70,9	71,7	70,0

Примітка: у таблиці представлено 6 найбільш вагомих внутрішніх загроз соціальної безпеці, які у 100% становлять від 70,9% до 80,5%.

За наведеними в табл. 1.3 взаємозв'язками, досить чітко простежується вплив безпосередньо загроз соціальній безпеці, які формуються в різних сферах національної безпеки. Так, зі сфери державної безпеки виникає загроза посягань із боку окремих осіб на права та свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал, що обумовлено насамперед внутрішньою соціальною загрозою соціальній безпеці – зростанням ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України. Так, 16,1% експертів визначили цей вплив як найвагоміший.

Ще більш вагомою є внутрішньополітична загроза національній безпеці – прояви сепаратизму окремих регіонів (17,3%), яка має безпосередній вплив на найвагомішу внутрішню загрозу соціальній безпеці – зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України. Встановлення і підтвердження взаємозв'язків між сферами національної безпеки підтверджує потребу діяти не ізольовано, а системно при мінімізації та подоланні загроз національній безпеці.

Загроза, пов'язана з високим рівнем бідності населення, є наслідком зниження соціальної безпеки і супроводжується зростанням соціальної нерівності у суспільстві, деформаціями його соціальної структури. Третю – четверту позиції посідають загрози, які обумовлені неефективністю системи державного управління, незбалансованістю національної безпеки та соціальної політики. Звертає на себе увагу те, що серед всіх загроз соціальній безпеці шосту сходинку посідає загроза, пов'язана з поглибленням моральної та духовної деградації суспільства. Розподіл впливу найвагоміших загроз безпосередньо соціальній безпеці на загрози національній безпеці в контексті визначених соціальних ризиків має приблизно такий самий розподіл, що підтверджує об'єктивність виявлених взаємозв'язків.

Для більш поглибленого розкриття взаємозв'язків між соціальними загрозами, які виникають із всіх сфер національної безпеки та впливають негативно на соціальну безпеку, та внутрішніми загрозами соціальній безпеці Україна на сучасному етапі визначено силу впливу найнебезпечніших внутрішніх загроз соціальній безпеці на виникнення соціальних небезпек із інших сфер національної безпеки загалом (рис. 1.3). Як видно з наведених взаємозв'язків, кожна з визначених найвагоміших внутрішніх соціальних загроз обумовлює виникнення приблизно однакових соціальних ризиків у системі національної безпеки. Зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України, високий рівень бідності населення, неефективність системи державного управління, недосконалість державної політики зі збереження людського потенціалу, зростання соціальної нерівності найбільшою мірою визначають рівень загроз соціальній безпеці в системі національної безпеки, які згрупувались у такі три агрегованих блоки:

- загроза посягань із боку окремих груп осіб на права та свободи громади, державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України. Додатковими формами прояву цієї загрози є прояви сепаратизму окремих регіонів України та створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань, використання їх в інтересах певних сил (сфера державної безпеки, внутрішньополітична сфера);

- втрата науково-технічного, інтелектуального, людського та конкурентно-спроможного трудового потенціалу внаслідок відтоку вчених, фахівців, кваліфікованих працівників за межі країни, зниження попиту на підготовку науково-технічних кадрів, низький рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу, недосконалість захищеності прав інтелектуальної власності (науково-технологічна сфера);

- загроза, пов'язана зі зростанням можливостей маніпулювати свідомістю людей, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації (інформаційна сфера).

Рис. 1.3. Вплив найбільш небезпечних внутрішніх соціальних загроз на загрози національній безпеці (в сферах державної, внутрішньополітичної, науково-технологічної, інформаційної безпеки)

Відстеження ступеня впливу найвагоміших внутрішніх загроз соціальній безпеці на соціальні загрози, які виникають зі сфери державної безпеки, внутрішньополітичної, науково-технологічної та інформаційної, дає можливість здійснити вибір цільових заходів для найбільш небезпечних загроз соціальній безпеці незалежно від їх походження, а також знайти найбільш оптимальні механізми для реалізації цих заходів. Встановлення таких залежностей дає несподівані приховані взаємозв'язки, а їх вагомість обумовлює вибір нових, інноваційних рішень для попередження та зниження дій загроз соціальній та національній безпеці.

Попередній аналіз показав, що на стан соціальної безпеки значно впливають і внутрішні, і зовнішні загрози (див. табл. 1.1), але внутрішні мають дещо вагоміший вплив (96,2% порівняно із 91,5%), на думку експертів. Аналіз зовнішніх небезпек свідчить, що найбільш вагомою та загрозовою, як і в попередніх оцінках експертів, є посягання на територіальну цілісність країни, пов'язаних із анексією Криму та збройним конфліктом на сході України. Так вважають 70,5% (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

**Оцінка найбільш впливових зовнішніх небезпек,
які спричиняють загрози соціальній безпеці України**

Перелік зовнішніх небезпек, що спричиняють загрози соціальній безпеці України	% до кількості експертів	Ранг
Посягання на територіальну цілісність країни	70,5	1
Втручання іноземних держав у внутрішні справи України	54,3	2
Орієнтація розвитку суспільства на європейські соціальні стандарти без врахування ментальних особливостей та ресурсних підстав їх реалізації	30,5	3
Копіювання рис суспільства споживання в Україні при несформованій раціональній культурі споживання	30,5	4
Зростання енергетичної залежності країни	28,6	5
Світові фінансові кризи та їх негативний вплив на економічну ситуацію в країні	27,6	6
Готовність приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та їхніх культур, слабкість національної ідентичності	21,9	7
Поширення міжнародної економічної та кримінальної злочинності, тероризму	19,0	8
Інше	3,8	9
Немає відповіді	1,0	10
Важко відповісти	0,0	11

Друге місце посіла близька за змістом до першої загрози – втручання іноземних держав у внутрішні справи України. Так визначили 54,3% експертів. Форма втручання можлива у різних варіантах, але саме негативні для України спричиняють загрози соціальній і національній безпеці. Вони полягають у: підтримці режиму сепаратистів через ведення з ними торгівлі; допомозі зброєю, найманими військовими; невиконанні домовленостей з Україною, укладених до збройного конфлікту; невиконанні зобов'язань із постачання енергетичних ресурсів тощо.

Третина опитаних експертів (30,5%) негативний бік впливу зовнішніх небезпек вбачають у внутрішніх особливостях українського суспільства, яке орієнтується на

європейські соціальні стандарти без врахування ментальних особливостей та ресурсних підстав для реалізації на вітчизняному підґрунті. Копіювання рис суспільства споживання населенням України при несформованості раціональної культури споживання є підставою для подальшої вичерпності невідновлюваності природних ресурсів та невиконання Україною міжнародних зобов'язань щодо досягнення Цілей сталого розвитку Україна 2030.

Україна за рахунок власних ресурсів не може забезпечити себе енергетичною безпекою у необхідних обсягах. Вона виходила із цієї ситуації через зовнішні енергетичні ресурси. Втрата зовнішніх джерел газопостачання та власного кам'яного вугілля з окупованих територій Донбасу зробила критичною енергетичну залежність, що, відповідно, вплинуло негативно на всю економічну та соціальну сферу. Експерти (28,6%) і зарахували зростання енергетичної залежності України до зовнішніх небезпек, які спричиняють загрози соціальній безпеці України. Без достатнього тепла і світла неможливо забезпечити якість життя людей.

Соціальна безпека залежить від світових фінансових криз через те, що вони негативно впливають на економічну ситуацію в країні. Так вважають 27,6% опитаних, а соціальний стан значною мірою залежить від економічного.

Альтернативу відповіді – готовність приймати у свою культуру ментальні настанови інших країн та їхніх культур, слабкість національної ідентичності, як небезпечна зовнішня загроза соціальній безпеці, підтримали 21,9% опитаних. З одного боку, якщо культура інших народів, їх звички, традиції, характерні особливості мають негативне спрямування (індивідуалізм, нетрадиційність сексуальних орієнтацій, наркоманія, лідерство у світовому господарстві, агресивність тощо), то вони є зовнішніми загрозами, які беруться як приклад для наслідування. З іншого боку, ніхто не змушує брати чужі моделі, які бракують розвитку нації. Необхідно укріплювати національну ідентичність і активно діяти у цьому напрямку.

Поширення міжнародної економічної та кримінальної злочинності і тероризму, за думкою 19% опитаних, є зовнішньою небезпекою, яка спричиняє загрози соціальній безпеці. З цим необхідно тільки погодитись.

Не всі формалізовані відповіді щодо найбільш впливових зовнішніх небезпек, які спричиняють загрози соціальній безпеці, задовольнили експертів. Додатково вони доповнили перелік такими зовнішніми загрозами:

- гібридні методи війни проти України з боку Росії;
- залежність від Міжнародного валютного фонду;
- слабка та суперечлива підтримка України з боку ЄС;
- обмеження інтеграційних можливостей;
- системна криза капіталістичної системи, її паразитарність і життя за рахунок більш слабких держав;
- посилення впливу ТНК та низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних компаній.

При оцінці впливу найбільш вагомих зовнішніх небезпек соціальній безпеці на формування соціальних ризиків у системі національної безпеки визначено, що серед зовнішніх загроз соціальній безпеці найбільш впливові пов'язані передусім із посяганням на територіальну цілісність країни. Кожний четвертий експерт визначив цю загрозу як найвагомішу. Друге місце за значущістю посідає загроза, яка пов'язана з втручанням іноземних держав у внутрішні справи України

(див табл. 1.4). Наступні дві позиції за ступенем впливу зовнішніх загроз посідають загрози, які визначають орієнтацію розвитку суспільства на європейські соціальні стандарти без врахування ментальних особливостей та ресурсних підстав їх реалізації та копіювання рис суспільства споживання при несформованій раціональній культурі споживання. Досить вагомими визначені також зовнішні небезпеки, які пов'язані зі зростанням енергетичної залежності та негативним впливом світових фінансових криз. Кожний десятий експерт визначив їх як найбільш впливові загрози соціальній безпеці країни. При оцінці аналізу впливу визначених найвагоміших зовнішніх небезпек на формування соціальних ризиків у системі національної безпеки (табл. 1.5) визначено, що практично цей взаємозв'язок відповідає тим же закономірностям, які склалися при аналізі ролі та значення внутрішніх соціальних небезпек у забезпеченні національної безпеки (див. рис. 1.3).

І внутрішні, і зовнішні загрози соціальній безпеці не виникають без вагомих причин. Експертам було запропоновано визначити причини виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці України за представленими для оцінки вісімнадцятьма альтернативами відповідей з правом доповнювати іншими причинами.

Серед причин виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці України найвагомішою на думку 63,8% опитаних, виявилася байдужість представників влади до соціальних потреб населення, відсутність збалансованих інтересів між владою і суспільством (табл. 1.6).

Така оцінка експертів, які поставили на перше місце причину недосконалості суспільних відносин через байдужість представників влади до соціальних потреб населення, а також відсутність збалансування інтересів між владою і суспільством, була несподіваною і вкрай важливою. Адже самий досконалий статистичний аналіз не зміг би встановити докорінну причину виникнення внутрішніх загроз і соціальній і національній безпеці, яка має якісну характеристику взаємодії між владою і суспільством. Самі небезпеки та загрози, які оцінювались опитаними – це вже наслідок недосконалості управління в системі суспільних відносин, де громадянське суспільство залишається об'єктом, а не рівноправним суб'єктом соціальних відносин, коли не представляються і не відстоюються його інтереси, а ця прірва заважає успішному розвитку країни через високу вагомість загроз соціальній безпеці.

На друге місце серед причин виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці України 61% експертів поставили низький рівень економічного розвитку. Це є об'єктивною причиною і упродовж всього дослідження опитані були послідовними в оцінках щодо економічного розвитку і, залежно від запитання, визначали його як загрозу, або як причину подальшого гальмування гідного існування людини, суспільства, держави. Ці дві причини найбільш вагомі та значущі. Навіть попередні оцінки щодо збройного конфлікту на Сході України та анексії Криму свідчать, що їх вагомість становила більше 70%, як загроз і соціальній, і національній безпеці, а при оцінці причин виникнення загроз вони стають менш значущими. На думку 35,2% опитаних, збройний конфлікт та анексія Криму є причиною виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці, і саме вона зайняла п'яте місце в структурі причин виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці.

Таблиця 1.5
Вплив основних причин виникнення внутрішніх загроз на найбільш небезпечні загрози соціальної безпеки, %

Основні причини виникнення внутрішніх загроз	Питома вага, %	Найбільш небезпечні внутрішні загрози соціальній безпеці				
		Зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України	Високий рівень бідності населення країни	Неефективність системи державного управління, неадаптованість національної безпеки та соціальної політики	Недостатність державної політики із збереження людського потенціалу	Зростання соціальної нерівності у суспільстві, деформація соціальної структури суспільства
Всього загроз, із них найбільш вагомі:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Байдужість представників влади до соціальних потреб населення, відсутність збалансованих інтересів між владою і суспільством	13,3	13,0	14,0	15,5	14,3	12,9
Низький рівень економічного розвитку країни	12,7	12,5	14,1	12,2	12,5	11,0
Зростання безробіття і бідності в країні	9,1	8,4	12,8	8,2	8,7	9,1
Зростання рівня недовіри в суспільстві, низький рівень толерантності та соціальної відповідальності	8,2	7,6	7,2	8,6	9,1	10,2
Восні дії на Сході України, анексія Криму	7,4	9,0	6,5	6,3	7,5	7,6
Разом	50,7	50,5	54,6	50,8	52,1	50,8

Таблиця 1.6

Оцінка причин виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці України, %

№ з/п	Причини виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці України	% до кількості експертів	Ранг
1	Байдужість представників влади до соціальних потреб населення, відсутність збалансованих інтересів між владою і суспільством	63,8	1
2	Низький рівень економічного розвитку країни	61,0	2
3	Зростання безробіття і бідності в країні	43,8	3
4	Зростання рівня недовіри в суспільстві, низький рівень толерантності та соціальної відповідальності	39,0	4
5	Воєнні дії на Сході України, анексія Криму	35,2	5
6	Слабкість національної еліти	29,5	6
7	Слабкість громадянського суспільства	28,6	7
8	Зростання соціального та майнового розшарування населення	28,6	8
9	Низька правова грамотність населення	22,9	9
10	Відтік людських ресурсів за межі країни	22,9	10
11	Високий конфліктний потенціал суспільства	21,0	11
12	Втрата цінностей праці і працівника	20,0	12
13	Невизначеність стратегій соціальної політики в умовах децентралізації	17,1	13
14	Нерегламентованість обов'язків і незатребуваність відповідальності у суб'єктів національної безпеки	16,2	14
15	Моральна і духовна деградація суспільства	16,2	15
16	Нерозвиненість соціального партнерства	6,7	16
17	Неефективність державної демографічної політики	3,8	17
Інше		2,9	18
Важко відповісти		0,0	19

Зростання безробіття і бідності в країні як причини – визначили 43,8% опитаних, хоча, за статистичними даними, там не відбувалось зростання. Кризовий стан економіки обумовлює і безробіття, і бідність, своєю чергою поширення бідності обумовлене зростанням соціального та майнового розшарування населення, на яке вказали 28,6% експертів.

На четверте місце 39,4% експертів поставили зростання рівня недовіри в суспільстві, низький рівень толерантності та соціальної відповідальності. Ця причина виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці України є похідною від першої – найбільш вагомої серед усіх.

Слабкість національної еліти (25,9%) громадянського суспільства (28,6%), низька правова грамотність населення (22,9%) посилюють протиріччя інтересів між владою і суспільством, які визначені в найвагомійшій першій причині виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці України.

Кожна із наступних причин, визначених експертами, також має певний негативний внесок у формування внутрішніх загроз соціальній безпеці, і повинна привертати увагу

з позицій і попередження, і зниження, і ліквідації. Ним є: відтік людських ресурсів за межі країни (22,9%); високий конфліктний потенціал суспільства (21%); втрата цінностей праці і працівників (20%); невизначеність стратегій соціальної політики в умовах децентралізації (17,1%); нерегламентованість обов'язків і незатребуваність відповідальності у суб'єктів національної безпеки (16,2%); моральна деградація суспільства (16,2%).

У вільних відповідях до причин виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці експерти запропонували долучити звужений кругозір населення (ЗМІ – єдине джерело інформації) і відсутність державної програми соціального розвитку.

Поглиблене вивчення причин та наслідків виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці потребують оцінки залежності цих причин від сформованих найбільш небезпечних соціальних загроз (табл. 1.7).

Найвагоміша причина, яка визначена як байдужість представників влади до соціальних потреб населення, відсутність збалансованих інтересів між владою і суспільством, 13,3% експертів визначили одночасно головною причиною формування найбільш небезпечних внутрішніх загроз соціальній безпеці. Приблизно такий же вплив на можливість виникнення загроз соціальній безпеці має низький рівень економічного розвитку країни (12,7%). Зростання безробіття і бідності в країні визначили як вагомі причини 9,1% експертів.

Висока частка експертів визначили однією з вагомих причин виникнення та прояву соціальних небезпек зростання недовіри в суспільстві, низький рівень толерантності та соціальної відповідальності (8,2%).

Як видно з табл. 1.7, більше ніж на половину найбільш небезпечні внутрішні загрози обумовлені впливом визначених найбільш вагомих причин виникнення внутрішніх загроз. Перші дві сходинки за вагомістю поділяють поміж собою дві причини – це низький рівень економічного розвитку країни та байдужість представників влади до соціальних потреб населення, відсутність збалансованих інтересів між владою та суспільством. Майже кожен четвертий експерт саме ці причини визначив як найбільш значимі щодо виникнення загроз соціальній безпеці України.

Таким чином, наведені результати експертного опитування сприяють розробці структурної моделі систематизації умов, причин і сфер виникнення та прояву загроз і небезпек, розробці соціально-економічного механізму формування та прояву небезпек соціальної безпеки і шляхів їх попередження та мінімізації впливу.

Оцінка стану соціальної безпеки може бути комплексною та системною, коли вона визначає не тільки аналіз її визначальних компонент через наявність соціальних небезпек, їх вагомість, взаємозалежність, причини виникнення та форми прояву тощо, але й відчуття суб'єктами соціальної безпеки цього стану, наскільки він є важливим для безпечного життя людини, для розвитку суспільства та цілісності держави.

На думку експертів, перешкоджає формуванню соціальної безпеки людини саме різке погіршення соціально-економічного становища в країні (66,7%). Ця перешкода визначена першою та найвагомішою. Уточнює значимість загального стану соціальної безпеки відповідь експертів на запитання, що сприяє формуванню соціальної безпеки людини. Відповідь 61% експертів була – стабільність у країні. Серед інших альтернативних відповідей на це питання вона зайняла також перше місце. Для формування соціальної безпеки суспільства 66,7% експертів вважають найбільш вагомим високий та збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів, а головну перешкоду цьому процесу вони вбачають у низькому рівні економічного розвитку (55,2%).

Таблиця 1.7

Вплив основних причин виникнення внутрішніх загроз на найбільш небезпечні внутрішні загрози соціальної безпеці, %

№ з/п	Основні причини виникнення внутрішніх загроз	Питома вага експертів, які визначили причину	Найбільш небезпечні внутрішні загрози соціальної безпеці				
			Зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України	Високий рівень бідності населення країни	Неефективність системи державного управління, незбалансованість національної безпеки та соціальної політики	Недосконалість державної політики із збереження людського потенціалу	Зростання соціальної нерівності у суспільстві, деформація соціальної структури суспільства
Всього загроз, із них найбільш вагомі:			100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1	Байдужість представників влади до соціальних потреб населення, відсутність збалансованих інтересів між владою і суспільством	13,3	13,0	14,0	15,5	14,3	12,9
2	Низький рівень економічного розвитку країни	12,7	12,5	14,1	12,2	12,5	11,0
3	Зростання безробіття і бідності в країні	9,1	8,4	12,8	8,2	8,7	9,1
4	Зростання рівня недовіри в суспільстві, низький рівень толерантності та соціальної відповідальності	8,2	7,6	7,2	8,6	9,1	10,2
5	Воєнні дії на Сході України, анексія Криму	7,4	9,0	6,5	6,3	7,5	7,6
Разом			50,5	54,6	50,8	52,1	50,8

Держава має забезпечувати соціальну безпеку шляхом підтримки високих темпів розвитку економіки країни та запровадження інноваційних моделей розвитку. Так вважають 69,5% експертів. Але перешкоджають укріпленню соціальної безпеки держави неефективне та неякісне державне управління, яке характеризується високою корумпованістю (60%), недостатньою соціальною спрямованістю державної політики (56,2%), а також зниженням патріотичності управлінської еліти, переважанням особистих корпоративних, регіональних інтересів над національними (47,6%).

Соціальна безпека молоді – це стратегічна перспектива існування країни. Зберегти та сприяти розвитку молодого покоління – головне завдання будь-якої держави. Але в Україні найбільш перешкоджає соціальній безпеці молоді, за думкою 64,8% експертів, невпевненість у майбутньому. Ця невпевненість передусім обумовлена загальним низьким рівнем соціальної безпеки взагалі та молоді зокрема. Через це найбільш конкурентоспроможні громадяни країни та молодь виїжджають в інші країни. Так вважають 78,1% експертів.

Таким чином, оцінка стану соціальної безпеки в Україні є негативною. Загрози соціальній безпеці формуються самостійно та переходять з інших сфер національної безпеки. Причини, що їх обумовлюють, полягають у недоліках державного управління, економічній кризі, збройному конфлікті на Сході України та анексії Криму. Недооцінка соціальної безпеки в системі національної безпеки призводить до значних втрат людського капіталу та молоді, які покидають країну. Боротьба з корупцією та тіньовими відносинами є неефективною. Інтеграція у європейську спільноту має перешкоди через недодержання в країні прав і свобод людини, через наявність на території України збройного конфлікту, через лідерство країни за корупцією, через високий рівень бідності населення тощо.

Аналіз стану соціальної безпеки, за узагальненням результатів експертного опитування, показав взаємозв'язок та взаємозалежність всіх чинників, складових, напрямів та механізмів формування та реалізації соціальної безпеки. Але подальша оцінка результатів опитування повинна розкрити більш поглиблено та більш обґрунтовано найвагоміші небезпеки, які перешкоджають досягненню національних інтересів у соціальній сфері та національній безпеки. Одним із таких напрямів є збалансованість соціальної та економічної безпеки, яка визначена в колі пріоритетних національних інтересів та виокремлена і в економічній, і в соціальній сферах національної безпеки.

Розділ 2

ОЦІНКА ПРОТИРІЧ У ДОСЯГНЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Будь-яка суспільна система постійно зіштовхується з проблемою збалансованості у досягненні соціальних цілей та ресурсними можливостями їх забезпечення. Соціальна спрямованість розвитку постійно стикається з економічними обмеженнями або, при наявності економічних ресурсів, – із пріоритетністю їх вкладень не на користь соціальним пріоритетам. Економічна безпека посідає у системі національної безпеки одну із провідних її складових, визначаючи стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства і держави від системи загроз національній безпеці, які впливають на її стан. Економічна безпека є підґрунтям державної незалежності, базою зростання рівня та якості життя, умовою реалізації стратегій сталого розвитку та можливістю досягнення конкурентоспроможності країни. Окрім того, економічна безпека створює переваги для соціального розвитку людини, суспільства і держави. Це не відбувається автоматично, а лише через пріоритетність економічного забезпечення досягнення соціальних цілей завдяки важелям державного регулювання цих процесів. У багатьох країнах результати економічного зростання спрямовуються на подальший економічний розвиток, а вирішення соціальних проблем консервується та стримується. В Україні у цьому сенсі простежуються значні коливання. Соціальні витрати з бюджету не збалансовуються з економічними можливостями. Вони можуть бути або надмірними через політичні важелі, або використовуються на подальші економічні пріоритети без врахування соціальних цілей. За Конституцією України, держава визначається як правова та соціальна з подальшим розкриттям цінності людини, її життя та здоров'я, пріоритетності захисту її прав та свобод тощо, чим зобов'язує підпорядковувати державне управління збалансованості досягнення економічних та соціальних процесів. Але ненаціленість на одночасне досягнення економічних та соціальних пріоритетів не призводить до очікуваних наслідків через цільову кінцеву різноспрямованість вкладень та результатів. Напрями досягнення безпечного стану в соціальній та економічній сферах між собою не корелюють, не скоординовані, не відрегульовані, що викликає протиріччя між досягненням економічних та соціальних цілей.

Соціальна орієнтація економіки та її значущість зростає в сучасних умовах економічної кризи, яка негативно впливає у середньо- і довгостроковому періодах на економічну активність і на зростання добробуту населення. Зарубіжний досвід провідних країн світу свідчить про доцільність підвищення ролі держави, конкретизації її функцій у реалізації соціальної політики і розширення діапазону соціалізації економіки.

Сучасний стан соціальної орієнтації економіки України на сьогодні є низьким, що свідчить про наявність загроз національній безпеці в економічній та соціальній сферах і потребує проведення виваженої, ефективної економічної політики та державного регулювання соціально-економічних процесів.

Проблематика гармонізації вирішення економічних та соціальних проблем, становлення соціальної орієнтації економіки є популярною. Українські науковці та фахівці також плідно працюють над теоретичними основами і практичними рекомендаціями щодо визначення та запровадження в систему управління соціальної орієнтації економіки. Адже розробка для України сучасної моделі соціально орієнтованої економіки, яка забезпечить її дієздатність, можливість адекватно реагувати на зовнішні і внутрішні загрози, сприятиме удосконаленню соціально-економічних процесів та відповідатиме національним інтересам держави. Серед них найбільш відомі такі фахівці: О. Амоша, О. Білорус, О. Власюк, З. Варналій, В. Гейець, В. Гришкін, Н. Деєва, В. Єременко, Ю. Зайцев, Г. Задорожний, Е. Лібанова, В. Мандибур, В. Новіков, Ю. Пасічник, Ю. Харазішвілі, Л. Шамілева.

Прояви економічної свободи супроводжуються соціальною небезпекою і без державного регулювання соціальна орієнтація економіки неможлива. Забезпечення економічного розвитку та відповідного досягнення соціальних цілей без державного втручання відбувається вкрай неефективно. Активізація досліджень із проблем глобальної та національної безпеки обумовила посилення потреб у наукових результатах із напрямку, який передбачає сполучення двох підсистем державного управління – економічної та соціальної безпеки.

Проведене опитування дало можливість дати відповіді на запитання щодо ролі економічної та соціальної безпеки у формуванні умов та можливостей вирішення проблем національної безпеки, визначенні пріоритетів при прийнятті управлінських рішень щодо надання гідних відповідей на національні та глобальні виклики. Виникнення ризиків, небезпек та загроз національній безпеці простежується в усіх її сферах, але економічна та соціальна залишаються найбільш вразливими та менш вирішуваними. Це підтверджується відповідями експертів на питання стосовно стану економічної безпеки та її впливу на стан соціальної безпеки. І не випадково, що на запитання: “Яка із сфер національної безпеки в теперішній час найбільш негативно впливає на стан соціальної безпеки?” – економічна безпека зайняла першу позицію (див. рис. 1.1).

Друге місце за ступенем негативного впливу небезпек на соціальну безпеку обумовила внутрішньополітична сфера (59%). Збройний конфлікт на Сході України триває четвертий рік і виснажує економічні ресурси країни, більше половини експертів України визначили його несприятливий вплив на всю систему національної безпеки, а особливо на соціальну сферу. На четвертому місці за негативним впливом перебувають загрози інформаційної сфери (34,3%).

Від якості державного управління залежить досягнення соціальної орієнтації економіки, пріоритетність досягнення національних інтересів в економічній та соціальній сферах, системність та скоординованість економічної, соціальної та регіональної політики. Чинна система управління лише декларує в колі пріоритетних напрямів забезпечення соціальної орієнтації економіки, а сам зміст, функції, методи управління не спрямовані на досягнення цих цілей. При визначенні причин виникнення загроз соціальній безпеці України простежується тісний зв'язок між якістю державного управління та економічним станом. Ефективність управління економікою країни визначається відношенням представників влади до соціальних потреб населення, а також збалансованістю інтересів між владою і суспільством. Саме байдужість влади та незбалансованість інтересів відмічають 63,8% експертів як причину виникнення внутрішніх загроз національній безпеці. Друге місце зайняла причина, пов'язана з

економічним станом – низький рівень економічного розвитку країни (61 %), а як наслідок – зростання безробіття і бідності в країні (43,8%).

У вільних відповідях експерти до цього переліку додали такі: відсутність державної підтримки соціального розвитку, поглиблення моральної та духовної деградації суспільства, звужений кругозір населення.

Пріоритети системи національної безпеки в економічній та соціальній сфері вибудовуються шляхом подолання найбільш небезпечних внутрішніх загроз. Розподіл та вагомість найбільш небезпечних внутрішніх загроз, які визначили експерти, представлена у табл. 1.2 у розділі 1.

Гармонійне сполучення економічної та соціальної безпеки обумовлюють досягнення високого рівня та якості життя населення на підставі збалансованої економічної та соціальної політики. Тому не випадково перше місце серед складових мети соціальної безпеки зайняв гідний рівень життя населення і подолання бідності (54,3%). Друге місце посів захист соціальних інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз (48,6%), а також здатність держави і суспільства своєчасно та ефективно реагувати на соціальні виклики, небезпеки, ризики та загрози (46,7%). На третьому місці – зростання цінностей праці і працівника (30,5%).

Економічна складова стала найбільш вагомою та пріоритетною при визначенні принципів забезпечення соціальної безпеки. До неї належать: додержання балансу соціальної справедливості та економічної ефективності (61,9%); попередження виникнення та розповсюдження економічних і соціальних ризиків та небезпек (49%); соціальна відповідальність (42%); усвідомлення переваг саморозвитку, самозахисту, самозбереження (34,3%). Інші – менш вагомі, але їх одночасний вплив та взаємодія дають позитивний синергетичний ефект. Ці принципи обумовлюють: забезпечення безпеки соціального розвитку (23,8%); перевагу переговорним та мирним процесам у вирішенні конфліктів (18,1%); інформаційну відкритість та прозорість (17,1%); розвиток культури безпеки (10,5%); інтеграцію з міжнародними системами безпеки (9,6%); страхування соціальних та економічних ризиків (9,5%). Вільні відповіді містять такі принципи, як моральність і професіоналізм влади та моральність суспільства.

Оцінка стану економічної та соціальної безпеки в країні обумовлена не лише внутрішнім економічним та соціальним станом, внутрішніми небезпеками, загрозами та ризиками, але й зовнішніми небезпеками. Вагомість зовнішніх небезпек представлена у табл. 1.4 розділу 1.

Залежність економічних та соціальних процесів підтверджують експерти, які виправдано вважають, що соціальна безпека суспільства не може формуватись без: високого та збалансованого соціально-економічного розвитку країни та її регіонів (66,7%); забезпечення розвитку людського потенціалу (55,2%); поширення гідної праці, зростання цінності трудового життя (49,5%); підвищення соціальної відповідальності в суспільстві (44,8%); реалізації принципу соціальної справедливості в країні (33,3%); громадського контролю за діяльністю держави (25,7%).

Для формування та реалізації економічної безпеки, забезпечення збалансованості економічної та соціальної політики, спрямування соціальної орієнтації економіки важливі всі визначені експертами умови та можливості: розвинений людський потенціал, гідна праця, висока якість трудового життя, соціальна відповідальність, соціальна справедливість, громадський контроль.

Європейська інтеграція України неможлива без соціальної орієнтації економіки. З огляду на це, економічні переваги повинні однозначно здобуватись із реалізацією соціальних вимог до особистості та суспільства, додержанням соціальних стандартів, прав та гарантій та формуванням системи суспільних відносин, які сприяють прискоренню цієї інтеграції. На запитання анкети: “Що перешкоджає формуванню соціальної безпеки суспільства?” відповіді експертів були всебічними і врахували весь спектр перешкод, пов’язаних із недоліками і економічної, і соціальної політики (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Оцінка економічних і соціальних перешкод формуванню соціальної безпеки суспільства, %

Що, на Вашу думку, перешкоджає формуванню соціальної безпеки суспільства?	%	Ранг
Низький рівень економічного розвитку	55,2	1
Деградація соціальних цінностей, суспільна недовіра та відчуження	54,3	2
Незахищеність соціальних прав та гарантій громадян	46,7	3
Неефективна соціальна політика	44,8	4
Загальний низький рівень культури безпеки суспільства	23,8	5
Нерозвиненість механізмів державно-приватного та соціального партнерства	21,9	6
Неефективна співпраця громадянського суспільства та органів влади	19,0	7
Низький рівень правової свідомості і законності	13,3	8
Відсутність вимог суспільства до особистості, її соціальної поведінки	11,4	9
Індивідуалізація суспільних відносин, зниження соціальної інтеграції	6,7	10

Оцінка експертів, представлена в табл. 2.1, є доказом взаємозалежності економічного та соціального розвитку, системи економічних відносин та соціальних. Але зняття визначених перешкод соціальній безпеці відкриє шлях до економічного зростання, економічних переваг за рахунок впровадження маловитратних але ефективних заходів із удосконалення суспільних відносин. Зростання суспільної довіри, поліпшення системи захищеності соціальних прав та гарантій громадян, підвищення рівня культури безпеки та розвитку механізмів державно-приватного та соціального партнерства сприятиме євроінтеграційному шляху розвитку України.

Різні форми прояву має економічна безпека. На рівні особистості вона може визначатись наявністю доходу для гідного рівня життя, наявністю гідної роботи, наявністю гідного пенсійного забезпечення, а також – у захисті економічних прав та інтересів особи, у впевненості у майбутньому, у можливості інвестувати в освіту дітей та власний розвиток, у матеріальній можливості відпочивати, мати гарне житло, одяг, харчування, вміння захищати економічні інтереси. Певною мірою економічна і соціальна безпека людини і суспільства мають спільні критерії їх досягнення. Рівень бідності, рівень та якість життя, баланс економічної ефективності та соціальної справедливості, рівень зайнятості, кількість та якість трудового потенціалу, рівень розвитку людського потенціалу, цінність праці і працівника, рівень майнової диференціації населення, якість економічного та соціального управління, відтік інтелектуального капіталу, учених, фахівців, кваліфікованих працівників, людей з вищою освітою за межі країни, економічна і правова грамотність населення,

економічна і загальна культура – це одночасно ознаки, показники, індикатори економічної і соціальної безпеки. Вони доповнюються такими ж спільними ознаками якості та ефективності державного управління, за які несе відповідальність держава і в соціальній, і в економічній сферах.

Діяльність держави щодо функціонування та розвитку економічної і соціальної сфер обумовлює формування системи державного регулювання процесів соціальної орієнтації економіки. Вплив держави на соціально-економічний розвиток із метою досягнення соціальних цілей при попередженні виникнення та прояву економічних небезпек, можливий за умов ефективного регулювання соціальної орієнтації економіки. Відсутність такої політики потребує оцінки стану і проблем у цій сфері та реальних дій щодо їх вирішення. За результатами експертного опитування, розподіл найбільш вагомих перешкод укріпленню соціальної безпеки держави визначився одночасно придатним для оцінки економічного управління. Сюди належить: висока корумпованість та недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки – 60%; недосконалість державної політики, недостатня її соціальна спрямованість – 56,2%; переважання особистих, корпоративних, регіональних інтересів над національними, зниження рівня патріотичності управлінської еліти – 47,6%; недовіра громадян до органів державної влади – 41,9%; тінізація національної економіки, поширення її на соціальну сферу – 41,0%. Інші оцінки менш вагомі кількісно, але подолання цих перешкод може стати міцним важелем для укріплення і соціальної, і економічної безпеки. До них належать: низький рівень духовно-моральної свідомості посадових осіб державної влади (35,2%); неефективність державної політики у трудовій сфері, втрата цінності праці та працівника (28,6%); відсутність політичної волі, неготовність політичних лідерів нести соціальну відповідальність перед суспільством (26,7%); порушення з боку органів державної влади та місцевого самоврядування законодавства України, прав і свобод людини і громадянина (26,7%); непрестижність соціально відповідальної поведінки в суспільстві (21,9%); тероризм та військова агресія інших держав проти України (16,2%); структурна та функціональна незбалансованість політичної системи, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці (14,3%); нерозвиненість громадянського суспільства та відсутність громадського контролю за діяльністю органів державної влади (13,3%); недостатня ефективність діяльності існуючих державних структур і механізмів інтеграції до міжнародної безпеки та глобальної стабільності на користь національним інтересам (11,4%); відсутність суспільного консенсусу з питань державного будівництва (10,5%); недосконалість інформаційної політики держави (9,5%).

За змістом та вагомістю перешкоди укріпленню соціальної безпеки держави співвідносяться з перешкодами становленню економічної безпеки держави, бо вони визначають недосконалість системи державного управління, яке негативно впливає на всі сфери національної безпеки.

В системі суспільних відносин високий рівень корумпованості підтверджується місцем України у міжнародних оцінках та порівняннях, де вона займає непрестижні місця у першій п'ятірці країн протягом тривалого періоду часу. У 2017 р. за рівнем корупції Україна зайняла 1 місце в рейтингу із 41 країни Європи, Близького Сходу, Індії та Африки¹. Розповсюдженість цього явища в державних органах, які відповідають за стан національної безпеки, за оцінкою експертів, дуже висока. Про поширення такої корупції

¹ EMEA. URL : http://news.liga.net/ua/news/politics/14730211-reyting_korupts_e_y_ukra_na_na_pershomu_m_sts_sered_41_kra_ni.htm.

свідчать 60% експертів. Це своєю чергою може негативно вплинути на задоволення потреб країни, суспільства та особи у реалізації їх національних інтересів в економічній, соціальній, внутрішньополітичній, інформаційній та інших сферах національної безпеки. На сьогодні, коли йде підготовка нової редакції проекту Закону України “Про основи національної безпеки”, є песимістичні очікування втрати в його положеннях розподілу на сфери національної безпеки, що обумовлене змістом перших варіантів законопроекту. Більше половини опитаних (56,2%) підтверджують недосконалість державної політики у недостатній її соціальній спрямованості, що є аргументом на користь соціальної орієнтації економіки.

Аналіз інших перешкод вибудовує за вагомістю та за значущістю низку пріоритетних напрямів, які повинні знайти місце у Стратегії національної безпеки, у всіх концептуальних стратегічних та програмних документах України до 2020 р. та 2030 р. Вони повинні враховувати посилення рівня патріотичності управлінської еліти, подолання тінізації національної економіки, зростання довіри до інститутів державної влади, підвищення рівня духовності та моральності представників державної влади тощо.

Реалізація пріоритетних напрямів державного регулювання соціальної орієнтації економіки потребує послідовності, системності та комплексності їх запровадження. Безпека є фундаментом для побудови всієї конструкції, вона передбачає попередження виникнення і подолання загроз та небезпек в економічній та соціальній сферах національної безпеки. Виконання цих вимог стає підставою для формування умов та можливостей соціального й економічного розвитку з пріоритетністю досягнення соціальних цілей, які враховують високий рівень та якість життя населення, людського та соціального розвитку, наявність значної частки людського капіталу і середнього класу. Але без ефективного державного регулювання досягти визначені цілі неможливо. В усіх процесах посилення та укріплення національної безпеки загалом та її сферах зокрема простежується висока роль та значущість якості системи державного управління. Тому адресна оцінка експертами державного регулювання у контексті вирішення проблем національної безпеки з акцентом на соціальну безпеку підтвердила вірність пріоритетів його удосконалення та надала нові пріоритетні напрями. Серед них: затребуваність відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки (54,8%); необхідність включення сфери соціальної безпеки у Стратегію національної безпеки (43,3%); забезпечення регулювання процесів поглиблення соціальної і майнової диференціації, зростання соціальної нерівності (43,3%); включення в положення про діяльність органів влади завдань, повноважень, обов’язків та відповідальності щодо забезпечення соціальної безпеки (30,8%); визначення пріоритетів, напрямів та заходів із забезпечення соціальної безпеки у регіональних стратегіях розвитку (28,8%); готовність державних службовців сприймати інститути громадянського суспільства як партнерів (27,9%); необхідність внесення положень із соціальної безпеки у Державні стратегії розвитку України до 2020 р. та 2030 р. (21,2%). Більш докладно особливості соціальної безпеки держави та якості державного управління представлено у розділі 3 та розділі 7 цієї монографії.

Таким чином, державне регулювання соціальної спрямованості економіки України відбувається неефективно. Соціально-економічний стан України визначається як нестабільний. Ринкові перетворення не дали очікуваних результатів ні в економічній, ні в соціальній сферах через відмову від важелів державного регулювання процесів реформування економіки, а її сучасний стан ускладнюється внаслідок збройного конфлікту,

системної кризи та негативних наслідків глобалізації. Ускладнення ситуації обумовлено також неефективністю управлінських дій щодо попередження та усунення загроз у соціальній та економічній сферах. Економічні інтереси держави, які передбачають одержання країною економічних переваг, економічної незалежності та конкурентоспроможності, залишилися нереалізованими, а соціальні цілі – не досягаються. Результати експертного опитування визначили та зважили напрями соціальної орієнтації економіки та конкретизували пріоритети з удосконалення державного управління у цій сфері. Ними є: додержання балансу економічної ефективності та соціальної справедливості; попередження виникнення та розповсюдження економічних та соціальних загроз, ризиків, небезпек; забезпечення реалізації соціальних та економічних прав, гарантій і свобод людини; скорочення бідності; забезпечення гідного рівня життя громадян; протидія розвитку збройного конфлікту; прискорення його врегулювання та припинення; підвищення рівня економічного розвитку країни; попередження негативного впливу на економічну ситуацію в Україні світових і фінансових криз; узгодженість економічної і соціальної політики; забезпечення сполучення економічної та соціальної безпеки; розвиток гідної праці; зростання цінності праці та працівника, якості трудового життя; забезпечення децентралізації економічного і соціального управління, досягнення збалансованого соціально-економічного розвитку країни та її регіонів; створення можливостей досягнення Цілей сталого розвитку України 2030 тощо.

Соціальна спрямованість економіки може бути успішною при удосконаленні якості управління, модернізації суспільних відносин, при використанні досягнень європейської спільноти та переваг української ідентичності. Механізмами реалізації цього є:

- забезпечення ефективної децентралізації державного управління з розмежуванням обов’язків, повноважень, функцій, обов’язків та відповідальності між центром та регіонами щодо забезпечення збалансованості економічної та соціальної політики;
- реалізація настанов держави щодо соціальної орієнтації економіки;
- досягнення збалансованості інтересів між владою і суспільством;
- розвиток демократичних засад управління, становлення громадянського суспільства, поширення громадського контролю за діяльністю держави;
- підвищення рівня соціальної відповідальності в системі суспільних відносин та державного управління;
- подолання корупції;
- підвищення довіри громадян до органів державної влади;
- зниження рівня тінізації національної економіки;
- включення в положення про діяльність органів влади завдань із забезпечення соціальної орієнтації економіки;
- розвиток державно-приватного та соціального партнерства в системі економічного та соціального управління;
- використання інформаційних важелів для формування у міжнародній спільноті позитивного іміджу України та її громадян.

Визначені шляхи та пріоритети досягнення соціальної спрямованості економіки України не є вичерпними, але вони є базовими для підвищення рівня економічної та соціальної безпеки, розвитку України як ділового, активного та корисного члена міжнародної спільноти. Їх реалізація буде сприяти успішній інтеграції держави в європейське економічне та соціальне середовище.

Розділ 3

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ОЦІНКА ПЕРЕШКОД ТА ПРІОРИТЕТИ ДОСЯГНЕННЯ

Необхідність швидкого та докорінного реформування базових соціальних інститутів українського суспільства на шляху до європейського майбутнього у поєднанні із необхідністю протистояти військовій агресії поставили українське суспільство перед найбільшими викликами та загрозами з моменту набуття Україною незалежності. З одного боку, драматичні події, що відбуваються, сприяють згуртуванню і самоусвідомленню української політичної нації, розкривають великий потенціал громадянської самоорганізації, що існує в українському суспільстві. З іншого – ці ж самі події загострюють питання забезпечення всіх складових національної безпеки держави, зокрема соціальної.

Якісно оцінити стан і проблеми соціальної безпеки держави в сучасних умовах складно, але надзвичайно актуально. Протягом останніх років в Україні відбулися значні зміни в політичній, економічній та соціальній сферах, які мають значні системні наслідки. Щоб попередити їх перетворення на катастрофічний стан, необхідно оперативного приймати державно-управлінські рішення, які визначають пріоритети розвитку в нестабільних умовах, подолання негативних наслідків прояву соціальних ризиків та небезпек, а також встановлення рівноваги в соціальній системі. Для забезпечення соціальної стабільності в суспільстві ці процеси мають бути керованими з боку органів публічної влади. Об'єктом таких управлінських впливів є зміна умов і факторів, які певною мірою впливають на забезпечення соціальної стабільності держави та прискорення виходу з системної кризи.

Ефективне державне управління соціальною безпекою потребує врахування закономірностей та принципів розвитку соціальних систем, особливостей їх функціонування. Враховуючи ієрархічність побудови та функціонування соціальних систем, можна стверджувати, що система національної безпеки є складною багаторівневою соціальною системою, яка формується під впливом багатьох чинників внутрішнього та зовнішнього спрямування. Взаємозалежність всіх складових системи національної безпеки обумовлена нерозривністю процесу розвитку людини, суспільства, держави.

Соціальна безпека держави гарантує стабільність, попереджає і мінімізує соціальні ризики та загрози, сприяє збереженню та розвитку людського потенціалу, створює умови гідного життя сучасному та майбутньому поколінням.

Розуміння того, як держава має забезпечувати соціальну безпеку, є різноманітним. Саме завдяки узагальненню результатів експертного опитування виникла можливість оцінити, систематизувати та визначити пріоритети у цих процесах. Розподіл значущості обов'язків держави із забезпечення соціальної безпеки представлено у табл. 3.1.

На перше місце серед пріоритетних напрямів діяльності держави із забезпечення соціальної безпеки експерти поставили попередження та мінімізацію зовнішніх і внутрішніх загроз (66,7%). Необачливе, небережливе непрогнозоване, ризиковане та безвідповідальне ставлення до зовнішніх та внутрішніх загроз країні, відсутність

своєчасних дій щодо попередження їх прояву обумовлюють нестабільний та небезпечний стан зі значними негативними наслідками та втратами людського, економічного, воєнного, інноваційного, науково-технічного, інформаційного та інших потенціалів держави. У будь-якій сфері безпеки все світове співтовариство працює на упередження виконання та мінімізацію ризиків, небезпек, загроз, викликів і зовнішнього, і внутрішнього спрямування. Україні необхідно цей шлях прокладати та укріплювати.

Таблиця 3.1

**Оцінка пріоритетних напрямів діяльності держави
щодо забезпечення соціальної безпеки**

Як держава має забезпечувати соціальну безпеку?	% до кількості експертів	Ранг
Попереджувати і мінімізувати зовнішні та внутрішні загрози	66,7	1
Реалізувати стратегічний курс на розбудову соціальної держави	52,4	2
Забезпечувати ефективне соціальне управління	44,8	3
Реалізовувати соціальні інтереси громадян України	42,9	3
Розробляти та реалізовувати державні програми гідної праці	27,6	4
Створювати можливості досягнення Цілей сталого розвитку 2030	24,8	5
Забезпечувати ефективність і справедливість системи державного соціального страхування	12,4	6
Підвищувати позиції України у міжнародних рейтингах соціальної спрямованості	8,6	7
Інше	1,9	
Важко відповісти	1,0	

На друге місце як завдання держави із забезпечення соціальної безпеки експерти поставили нагальну потребу реалізовувати стратегічний курс на розбудову соціальної держави (52,4%). Ця тема на сучасному етапі не є популярною у політиків, у 2004 – 2010 рр. вона була у переліку завдань Мінсоцполітики України та Комітету з питань соціальної політики та праці Верховної Ради України та широко обговорювалась і у засобах масової інформації, і у наукових колах. Розроблений Міністерством соціальної політики України проект Концепції розбудови соціальної держави Україна так і не був прийнятий. Але розуміння того, що без реалізації стратегічного курсу на розбудову соціальної держави неможливо обійтись при виконанні обов'язків держави щодо забезпечення соціальної безпеки є виправданим і більше половини експертів підтвердили це.

Третій пріоритетний напрям держави із забезпечення соціальної безпеки експерти вбачають у забезпеченні ефективного соціального управління (44,8%). Дійсно, необхідною є потреба у забезпеченні ефективності державного управління загалом і соціального зокрема для досягнення соціальної безпеки.

Державна політика із забезпечення соціальної безпеки завжди спрямована на реалізацію соціальних інтересів громадян України. Так вважають 42,9% опитаних. Людський потенціал – це найцінніший стратегічний ресурс існування і розвитку держави, а максимальне врахування соціальних інтересів громадян повинно стати критерієм оцінки в системі державного управління.

Інші напрями державної політики щодо соціальної безпеки менш вагомі, але значущі з позиції досягнення стратегічних перспектив розвитку країни. Майже третина експертів (27,6%) вважають за необхідне розробляти та реалізовувати програми гідної

праці, що відповідає вимогам Міжнародної організації праці, яка надає реальну допомогу Україні у цих процесах.

Чверть опитаних (24,8%) опікуються міжнародними зобов'язаннями України щодо реалізації Глобальних цілей сталого розвитку 2030. Це не випадково, бо в країні не виконуються ці зобов'язання, незважаючи на підписання Глобального договору про впровадження сталого розвитку у системі господарювання понад двадцять років тому. На сьогодні ситуація не є кращою. Громадське обговорення проекту Стратегії сталого розвитку України 2030 відбулося ще у грудні 2016 р., але її так і не було прийнято і вона не реалізовується.

Серед напрямів державної політики із забезпечення соціальної безпеки держави лише 12,4% експертів акцентували увагу на забезпеченні ефективного страхування. Але розвинені країни використовують системи страхування саме у випадках, які мають небезпечні прояви у різних сферах життя, діяльності тощо. В Україні багато перешкод для усвідомлення переваг страхових процесів та несприйняття їх ні населенням, ні фахівцями, ні держслужбовцями, ні політиками.

У вільних відповідях експерти доповнили перелік напрямів із забезпечення соціальної безпеки держави. Вони вважають, що необхідно розробити заходи щодо унеможливлення проявів корупції, формувати та розвивати відповідну систему соціальної безпеки на всіх рівнях управління, а також забезпечувати ефективну систему соціальної політики.

Ст. 1 Конституції України наша держава задекларована соціальною, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Чим повинна опікуватись держава для реалізації цього призначення інформують відповіді опитаних на питання анкети щодо реалізації мети забезпечення соціальної безпеки в Україні (див. розділ 9 монографії). Так, 54,3% експертів вказали на досягнення гідного рівня життя населення та подолання бідності; 48,6% – актуальним вважають захист соціальних інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз; 46,7% – здатність держави і суспільства своєчасно та ефективно реагувати на соціальні виклики, небезпеки, ризики та загрози. На підвищенні цінності праці та працівника акцентують увагу 30,5% опитаних, на збереженні і розвитку людського потенціалу України – 28,6%.

Підтверджують визначені оцінки експертів дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України. На питання: “Як в Україні забезпечується належний рівень життя громадян?” 93% опитаних відповіли, що вважають його рівень недостатнім і лише 1% оцінили цей рівень як достатній.

Саме держава відповідає за забезпечення соціальної безпеки в Україні, а чверть експертів реалізацію мети вбачають у створенні умов стабільності в державі. Бачення сталих перспектив впливає на людину, дає їй впевненість у своїх силах, у правильності своїх вчинків, наповнює її душу хоробрістю і мужністю, збільшує її енергію, фізичні та моральні сили. Своєю чергою тривала нестабільність у державі морально спустошує особистість, перешкоджає можливості реалізувати свої сили і здібності.

Нестабільність у країні призводить до погіршення морально-психологічного стану у суспільстві, вимагає подолання загроз життю та здоров'ю людини, обумовлює незадовільність суспільними відносинами та сенсом власного життя. Це підтверджують дані соціологічного моніторингу. При оцінці ставлення до життя особистого та суспільства загалом, 87% опитаних констатували: “Зараз все так хитко, і здається, що

може відбутися все, що завгодно”. А кількість незадоволених своїм становищем у суспільстві на сучасному етапі становила 54%. Відсутність оптимістичних перспектив життя завжди негативно впливає на особистість і, як правило, призводить до апатії, бездіяльності існування. Якщо без знання життя неможливе, то без цінностей і змісту життя не потрібне. Ще французький мислитель XVII ст. Б. Паскаль справедливо сказав: “Горе людям, які не знають смислу свого життя”.

На запитання моніторингу: “Як Ви оцінюєте зміни, які відбулися у Вашому житті за останні 12 місяців? Гарантії зайнятості, забезпечення роботою” 65,8% опитаних констатували, що життя погіршилося, а 38,3% підкреслили, що значно погіршилося (табл. 3.2)¹.

Таблиця 3.2

Оцінка змін у житті населення України за останні 12 місяців, %

Як Ви оцінюєте зміни, які відбулися у Вашому житті за останні 12 місяців?	% до всіх
Гарантії зайнятості, забезпечення роботою	
Значно погіршилося	38,3
Трохи погіршилося	27,5
Залишилось таким самим	31,2
Трохи поліпшилося	2,4
Значно поліпшилось	0,4

Соціальна безпека держави реалізується через додержання певних принципів у державній політиці. При визначенні принципів соціальної безпеки експерти надали перевагу якості державного управління через реалізацію принципу додержання балансу соціальної справедливості та економічної ефективності (61%), попередження виникнення соціальних загроз, ризиків та небезпек (49%); посилення соціальної відповідальності (42%). Інші принципи є менш вагомими, але в сукупності формують синергетичний ефект очікувань від модернізації системи державного управління. А саме: усвідомлення переваг саморозвитку, самозахисту, самозбереження (34,3%); забезпечення безпеки соціального розвитку (23,8%); перевага переговорним та мирним процесам у вирішенні конфліктів (18,1%); інформаційна відкритість та прозорість (17,1%); розвиток культури безпеки (10,5%); інтеграція з міжнародними системами безпеки (9,6%); страхування соціальних та економічних ризиків (9,5%). Саме за цими принципами держава повинна будувати політику забезпечення соціальної безпеки. Така політика є одним із ключових завдань системи національної безпеки та соціальної політики і важливим чинником успішного розвитку країни. Однак соціальна політика держави є безсистемною, орієнтованою переважно на соціальний захист, пенсійне забезпечення, ринок праці. Відсутня чітка стратегія соціального розвитку країни і суспільства.

Головним недоліком чинної системи національної безпеки є певне ігнорування соціальної безпеки. Відсутність у чинній Стратегії національної безпеки окремо визначеної підсистеми соціальної безпеки не дає додаткових зобов'язань, які попереджають низький рівень життя громадян, високий рівень бідності, посилення загроз життю та здоров'ю населення, невиправдано високу соціальну нерівність суспільства, нерівний доступ до якісних освітніх та медичних послуг. Загалом, за

¹ Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. пр. Вип. 3 (17) / Інститут соціології НАН України. К., 2016. 546 с.

відсутності позитивних соціальних трансформацій в країні, низьким є рівень соціального оптимізму.

Підтвердженням цих фактів є дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, які свідчать, що 88% населення відчувають недостатній рівень соціальної справедливості в Україні (табл. 3.3)¹.

Таблиця 3.3

Оцінка відчуття населенням соціальної справедливості в Україні, %

На Вашу думку, наскільки в Україні забезпечується соціальна справедливість?	% до всіх
Недостатньо	88,5
Важко сказати	8,3
Достатньо	3,2

Соціальна політика держави здебільшого має бути спрямована не на подолання наслідків тих чи інших соціальних хвороб, а на запобігання причин їх появи, усунення причин існуючих негативних соціальних явищ, причин виникнення соціальних ризиків, які виникають у державі, забезпечення декларованих соціальних гарантій.

Соціальна безпека як основа соціальної політики – це не лише запобігання небезпекам загалом, а такий стан держави, суспільства та особистості, який дозволяє нарощувати творчий потенціал окремої людини та суспільства загалом, при якому з'являється впевненість у майбутньому та соціальна стабільність. Якісне зростання людського потенціалу є основним чинником сталого економічного та соціального розвитку України.

Соціальна безпека держави обумовлює досягнення певних орієнтирів, які визначаються показниками якості державного соціального управління, що можуть слугувати критеріями досягнення рівня соціальної безпеки. Серед цих критеріїв 64,8% респондентів перше місце відвели забезпеченню реалізації основних прав, гарантій і свобод людини; 58% – досягненню гідного рівня життя громадян. Чотири роки воєнного конфлікту на Сході України негативно впливають на життя громадян усієї країни та є прямою небезпекою життю людей на окупованих територіях. Саме тому, третім якісним критерієм досягнення високого рівня соціальної безпеки 52,4% опитаних визначили відсутність загроз життю та здоров'ю людини. Наявність розвиненого та чисельного середнього класу 40% експертів відзначили як якісну характеристику соціальної стратифікації суспільства.

Серед пріоритетів держави повинно бути подолання рівня бідності, який визначено 63,8% експертів найбільш небезпечною внутрішньою загрозою на сьогодні. Статистичні дані з рівня бідності населення є більш втішними, оскільки вони не перевищують 30%.

Результати соціологічного моніторингу за 2016 р. свідчать, що, за самооцінками, майже половина населення країни вважає себе бідним (45%), а 4% – констатують життя як злиденне (табл. 3.4)².

¹ Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. пр. Вип. 3 (17) / Інститут соціології НАН України. К., 2016. 546 с.

² Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. пр. Вип. 3 (17) / Інститут соціології НАН України. К., 2016. 546 с.

Таблиця 3.4

Оцінка матеріального становища населення України

Як би Ви оцінили матеріальне становище Вашої сім'ї загалом?	% до всіх
Злиденне	4,0
Бідне	45,5
Середнє	48,9
Заможне	1,6
Багате	0,1

Загальновідомо, що наявність середнього класу визнається індикатором як рівня розвитку країни, так і її реальних перспектив. Не випадково 40% експертів його наявність та чисельність вважають критерієм соціальної безпеки. Бідне населення всі ресурси і час спрямовує на виживання, а не на розвиток. В такому випадку не можна надіятись на позитивне сприйняття реформ і громадські ініціативи, а необхідно посилити соціальну безпеку держави у цьому напрямку.

Недодержання соціальної безпеки держави призводить до таких негативних наслідків:

- занепад економіки пов'язаний із падінням трудової моралі та трудової мотивації;
- економічні кризи, які мають своїм найбільш небезпечним наслідком соціальний вибух;
- екологічні катастрофи, які обумовлені нехтуванням соціумом безпечного середовища проживання;
- ігнорування системи ціннісних орієнтацій у суспільстві, негативне ставлення до освіти і науки, які визначають майбутнє країни¹.

Механізми ефективного впливу держави на соціально-економічні процеси та методи і засоби забезпечення соціальної безпеки залишаються недостатніми. Це спричиняє загострення в Україні значної кількості соціально-економічних проблем, доведення їх до рівня загроз національній безпеці.

Актуальність проблем соціальної безпеки держави підтверджується низьким рівнем економічного та соціального розвитку країни. Водночас Україна володіє людським, природним, аграрно-промисловим, науково-технічним потенціалом, має культурні та історичні передумови для розвитку. Незважаючи на це, соціальні небезпеки та ризики не є об'єктом уваги інститутів влади, адже інституційне забезпечення цих процесів не передбачене у правовому полі України. Навіть тривалий збройний конфлікт на Сході України не спричинив необхідних змін у державній соціальній політиці та системі національної безпеки. Ніхто із державних інститутів не взяв на себе відповідальність та додаткових обов'язків у положення про їх діяльність щодо надання гідних відповідей на сучасні соціальні виклики, на модернізацію соціальних відносин, попередження виникнення соціальних конфліктів та протиріч, подолання протистояння, а головне на збереження людського потенціалу країни, захист його прав та свобод. Соціальна безпека не стала навіть пріоритетною в соціальній політиці. А сама соціальна політика зведена до соціального захисту та соціальної допомоги, соціального забезпечення та надання соціальних послуг. Відстеження пріоритетності у вирішенні соціальних проблем не

¹ Пирогов Г. Г. Концепция социальной безопасности // Обозреватель. 2007. № 9. С. 38.

відбувається, тому попередження та мінімізація причин виникнення соціальних ризиків та небезпек не здійснюється, не формуються пріоритети державної соціальної політики із потреб подолання загроз національній безпеці у соціальній сфері. Стан соціальної безпеки є критичним і потребує значних змін у системі національної безпеки та соціальної політики, а також в інституційному забезпеченні мінімізації та попередженні соціальних небезпек та наслідків їх прояву.

Збройний конфлікт на Сході України триває вже чотири роки. Найбільш болючими для країни стали реалізовані соціальні небезпеки для нації. Вони визначаються таким¹: фізичним знищенням людей, кількість яких становить 10090 загиблих (серед них 2777 – мирне населення, зокрема понад 1300 чоловіків, майже 800 жінок, 90 – хлопчиків, 40 – дівчаток); вимушеною міграцією населення, кількість якого становить майже 2 мільйони осіб; відтоком населення за межі країни, зростанням кількості біженців; незахищеністю мирного населення окупованих територій, порушенням їх прав і свобод людини; різким погіршенням психічного та фізичного стану здоров'я громадян України через тривалий термін дії стресогенних чинників; зростанням кількості суїцидів, загальної захворюваності та смертності населення; пораненням і травмуванням людей через збройний конфлікт (кількість поранених становить 23966 осіб) із подальшими обмеженням повноцінного життя; посиленням протистояння постійного населення України та внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО); поширенням дискримінації ВПО, встановленням стеження, систематичних перевірок за місцем їх перебування, обмеженням прав участі у виборах, у виборі банківського закладу при пенсійних виплатах та соціальній допомозі; зростанням безробіття через велику кількість ВПО, закриттям підприємств на окупованих територіях тощо; наявністю соціальної напруженості у суспільстві та злочинності; зниженням довіри до влади; посиленням протестних настроїв серед представників громадських об'єднань; нерозвиненістю соціального партнерства та відповідальності серед них; неготовністю системи охорони здоров'я до надання своєчасної та якісної медичної допомоги постраждалим у зоні збройного конфлікту; низькими можливостями залучення психологічної допомоги при адаптації учасників антитерористичної операції до мирного життя після участі в бойових діях на Сході України; невизнанням постраждалих у бойових діях на Сході України учасниками цих дій при встановленні їм інвалідності; виникненням релігійних протистоянь, зростанням міжконфесійних конфліктів, негарантованістю прав релігійних громад; нерозвиненістю культури безпеки у воєнній, політичній, соціальній, інформаційних сферах національної безпеки.

Своєю чергою сам збройний конфлікт та визначені прямі соціальні загрози і ризики, які він обумовив, негативно вплинули і на загальний стан у країні. Він посилив загальні негативні тенденції до створення можливостей збереження та розвитку людського потенціалу. Відволікання ресурсів на воєнні цілі поглибило системну кризу в країні, зросла залежність економіки від політики, знизилась можливість досягнення соціальних цілей.

Виявилось слабе ставлення держави відстоювати національні інтереси не тільки в сфері соціальної безпеки, а і в інших її сферах – економічній, інформаційній, зовнішньоекономічній, державної безпеки, внутрішньополітичній тощо. Але громадянське суспільство ще не стало рівноправним суб'єктом управління країною і не

¹ Новікова О. Ф., Сидорчук О. Г. Соціальні небезпеки та їх наслідки в умовах збройного конфлікту на Сході України // Науковий часопис Академії національної безпеки. 2017. № 1/2 (13/14). С. 149—161.

сприяло визначеності та становленню соціальної відповідальності держави за зниження рівня національної безпеки, за втрату людей, посилення соціальної нерівності, зниження якості та рівня життя населення тощо.

Збройний конфлікт посилив значний розрив між декларуванням високих соціальних стандартів та їх досягненням, між зафіксованими положеннями з прав людини та їх реалізацією, між проголошеними стратегічними пріоритетами та їх фактичним досягненням тощо.

Вилучення фінансових ресурсів держбюджету на воєнні цілі знизило можливості підтримки та стимулювання демографічного розвитку, підвищення рівня охорони здоров'я, а також модернізацію системи національної освіти.

Соціально-моральний стан населення визначився посиленням втрати ціннісних орієнтацій, руйнуванням духовно-культурних норм і стереотипів поведінки, непристизжністю соціальної відповідальності.

Запропонована система реформ може успішно реалізовуватись у стабільних умовах, а в умовах невизначеності та нестабільності, пов'язаних зі збройним конфліктом та його негативними наслідками, виникають серйозні перешкоди для їх здійснення. Особливо це стосується децентралізації управління.

Вивчаючи настрої населення України в динаміці, виявилось, що запас терпіння в українців – достатньо тривалий і міцний. Протягом 2015 – 2017 рр. показник протестного потенціалу через незадовільний соціально-економічний стан поступово знижується¹. Так, менше п'ятої частини населення країни (24 – 21%) протягом останніх трьох років висловили свою неготовність терпіти погіршення рівня життя, бо це стає для них нестерпним. У динаміці показник поступово зменшується. Не готових терпіти, бо не вірять в успішність тих реформ, що здійснюються в державі, було у 2016 р.² досить багато – 37,2%, упродовж року соціальне самопочуття змінилося – у 2017 р. таких стало істотно менше – 29,1% (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Настрої населення України

Здійснення реформ призвело до зниження рівня життя людей. Як довго Ви згодні ще терпіти погіршення рівня життя?	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Так, готовий терпіти скільки треба	7,4	4,4	6,3
Якийсь час готовий потерпіти, але не довго	34,0	28,8	33,1
Ні, не готовий, бо не вірю в успішність тих реформ	26,5	37,2	29,1
Не готовий, бо мій рівень життя вже зараз нестерпний	23,8	21,4	20,8
Важко сказати	7,4	8,1	10,5
Не відповіли	0,9	0,1	0,2

Моніторингові дані Інституту соціології НАН України дозволяють визначити потенціал терпіння і потенціал протестних настроїв населення внаслідок зниження рівня життя в країні. Сумарні оцінки респондентів за позиціями: “Так, готовий терпіти скільки треба” та “Якийсь час готовий потерпіти, але недовго” – це показники потенціалу терпіння через зниження рівня життя. Вони коливаються у межах від 33% до 41%. Сумарні ж

¹ Заради реформ: Стало відомо, скільки українців готові терпіти погіршення рівня життя. URL : <https://styler.rbc.ua/ukr/zhizn/stalo-izvestno-skolko-ukrainshev-gotovy-terpet-1506095766.html>.

² Українське суспільство: моніторинг соціальних змін : зб. наук. пр. Вип. 3 (17) / Інститут соціології НАН України. К., 2016. 546 с.

оцінки респондентів за позиціями: “Ні, не готовий, бо не вірю в успішність тих реформ” та “Не готовий, бо мій рівень життя вже зараз нестерпний” – це показники протестного потенціалу, які є значно вищими і коливаються в діапазоні від 50% до 54%. (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Показники протестного потенціалу та потенціалу терпіння населення України в ситуації зниження рівня життя в динаміці у 2015 – 2017 рр.

Здійснення реформ призвело до зниження рівня життя людей. Як довго Ви згодні ще терпіти погіршення рівня життя?		2015 р.	2016 р.	2017 р.
		Сумарні показники		
Так, готовий терпіти скільки треба	Потенціал терпіння	41,4	33,2	39,4
Якийсь час готовий потерпіти, але недовго				
Ні, не готовий, бо не вірю в успішність тих реформ	Потенціал протесту	50,3	53,6	49,9
Не готовий, бо мій рівень життя вже зараз нестерпний				

Така картина свідчить про соціальну незахищеність громадян країни, про значний вплив внутрішніх загроз на соціальну та економічну безпеку людини через неефективність проголошених в Україні реформ.

Головними умовами прогресивного розвитку у будь-якій системі господарювання завжди є безпека та відповідальність. У трудовій сфері вони створюють можливості для цінності праці та обумовлюють її якісні перетворення, коли праця стає гідною. Соціальна безпека визначає стан реалізації національних інтересів у соціальній та трудовій сферах, а ступінь попередження та мінімізації соціальних загроз та соціальних ризиків показує рівень становлення та розвитку соціальної відповідальності. Проблеми гідної праці не виправдано не стали об’єктом національної безпеки ні в соціальній, ні в економічній її сферах. Соціальна відповідальність суб’єктів суспільних відносин щодо сфери праці на державному рівні практично несформована, а залученість її на виробничому рівні не дає очікуваних результатів щодо позитивного впливу соціальної безпеки та соціальної відповідальності на становлення та розповсюдження гідної праці.

Трудове законодавство України не представлено самостійним Трудовим кодексом, який за роки незалежності України не вийшов зі стану проекту. Але вся система законів, які регламентують відносини у сфері охорони праці, оплати праці, зайнятості, колективно-договірного регулювання, соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та безробіття, соціального діалогу, прийнята та діє. Кожен із цих законів має свої переваги та недоліки. Але загальною потребою їх удосконалення є певна ізольованість та слабка скоординованість, ненаціленість на відповідальність суб’єктів трудових відносин за обов’язки в кожній визначеній сфері на державному та регіональному рівнях. Одночасно негативно впливають на формування соціальної безпеки держави недоліки трудового законодавства України, що пов’язані із ненаціленістю на попередження та профілактику небезпек, а мають суто каральне спрямування при наявності нанесеної шкоди та певних порушень.

Зросла відповідальність державних органів управління щодо розвитку трудової сфери, що виявилось у визначеності інститутів, які вирішують проблеми праці в державі. У 2015 р. створена Державна служба України з питань праці. Це призвело до зниження

рівня загроз національній безпеці, пов'язаних із проблемами у трудовій сфері. Виникла можливість адресно розв'язувати такі проблеми, як: десоціалізація сфери праці; поширення тіньових відносин у трудовій сфері; низька вартість національної робочої сили; надмірна смертність чоловіків у працездатному віці; неконкурентоспроможність національної робочої сили; висока заборгованість із заробітної плати; невідповідність вимогам інтеграції у світовий ринок праці національного ринку праці; гендерна нерівність у трудовій сфері; низька якість трудового життя; невідповідність потребам ринку праці спеціалізації випускників вищих навчальних закладів; високий рівень безробіття серед молоді тощо. Всі ці питання є компетенцією держави і її виконавчих інститутів.

Наявність загроз, які виникають через тривалу некерованість на державному рівні цим процесами, створюють соціальні небезпеки, визначають наявність соціальної безвідповідальності, а наслідком є значні перешкоди для становлення і укріплення гідної праці, яка стає міжнародним обов'язком України та національним інтересом. Усі складові гідної праці потребують залучення механізмів забезпечення соціальної безпеки з одночасним підвищенням рівня соціальної відповідальності суб'єктів соціально-трудова відносин. В експертному опитуванні чітко простежуються соціальні небезпеки, пов'язані із втратами цінності праці і працівника, зростанням безробіття, порушенням трудових прав, тінізацією відносин у трудовій сфері.

Для формування умов запровадження гідної праці на засадах соціальної безпеки та соціальної відповідальності необхідно¹:

- визначити в законодавстві про національну безпеку в соціальній та економічній сферах загрози та небезпеки, пов'язані з десоціалізацією відносин у трудовій сфері, посиленням тінізації у сфері праці, втратами трудового потенціалу через виробничі ризики, високим рівнем бідності серед працюючих;
- внести зміни та доповнення до Проекту Трудового кодексу України, що конкретизує обов'язки та відповідальність інститутів держави за стан розвитку трудової сфери, впровадження гідної праці та забезпечення якості трудового життя;
- забезпечити модернізацію державного управління трудовою сферою на засадах соціальної відповідальності та активізацію громадських об'єднань в сфері праці;
- сприяти становленню соціально орієнтованої моделі розвитку суспільства на основі принципів безпеки, соціальної відповідальності, цінності гідної праці та трудового життя;
- створити умови для запровадження культури безпеки та культури виробництва на засадах соціальної відповідальності;
- підвищити роль держави як гаранта становлення соціального діалогу, досягнення соціальної стабільності та балансу інтересів держави, роботодавців і найманих працівників;
- сприяти запобіганню виникнення трудових конфліктів через посередництво і переговори, підвищення ролі примирних органів і процедур;
- реалізовувати норми та вимоги соціальної відповідальності у відносинах між суб'єктами соціального партнерства.

За результатами експертного опитування передбачалось дослідити проблеми та перешкоди досягнення соціальної безпеки держави та визначити пріоритети її укріплення. Соціальна безпека держави гарантує стабільність, попереджає і мінімізує соціальні

¹ Новікова О. Ф., Сидорчук О. Г. Соціальна безпека та відповідальність як умова забезпечення гідної праці // Імперативи та інноваційні механізми забезпечення гідної праці в умовах становлення гідної праці : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (25 – 26 квітня 2017 р.). К. : КНЕУ, 2017. С. 324—327.

внутрішні та зовнішні загрози, сприяє збереженню та розвитку людського потенціалу, створює умови гідного життя теперішньому та майбутнім поколінням. Це загальне уявлення про соціальну безпеку держави було підтверджено розподілом відповідей, представлених у табл. 3.1. Вони спрямовані на попередження та мінімізацію зовнішніх і внутрішніх загроз; на реалізацію стратегічного курсу з розбудови соціальної держави; на забезпечення ефективного соціального управління; на реалізацію соціальних інтересів громадян України; на розробку і реалізацію державних програм гідної праці; на створення можливостей для досягнення Цілей сталого розвитку 2030. Визначені оцінки дають загальні настанови, що робити державі для забезпечення соціальної безпеки, а вагомість відповідей формує пріоритетність стратегічних напрямів національної безпеки у соціальній сфері.

Обов'язковою умовою будь-якого процесу розвитку є змістовне визначення, що робити та чого необхідно досягти. Сприяють формуванню соціальної безпеки держави, на думку експертів, високі темпи розвитку економіки країни, інноваційні моделі розвитку – 69,5%; територіальна цілісність, суверенітет, стабільність конституційного ладу – 55%; проведення системних реформ – 41%, збалансованість національної безпеки та соціальної політики – 38%; запобігання, виявлення та попередження потенційних соціальних ризиків та небезпек у країні – 31%; прозора система публічного управління, створення професійного інституту публічної адміністрації, забезпечення її ефективності – 23% (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Оцінка чинників формування соціальної безпеки держави

Що, на Вашу думку, сприяє формуванню соціальної безпеки держави?	% до кількості експертів	Ранг
Високі темпи розвитку економіки країни, інноваційні моделі розвитку	69,5	1
Територіальна цілісність, суверенітет, стабільність конституційного ладу	55,2	2
Проведення системних реформ	41,0	3
Збалансованість національної безпеки і соціальної політики	38,1	3
Запобігання, виявлення та попередження потенційних соціальних ризиків і небезпек у країні	31,4	4
Прозора система публічного управління, створення професійного інституту публічної адміністрації, забезпечення її ефективності	22,9	5
Орієнтація на кращі міжнародні соціальні стандарти і норми	11,4	6
Соціальне партнерство гілок влади у розбудові держави	10,5	6
Ощадливе ставлення до усіх видів ресурсів у країні	6,7	7
Інше	1,0	
Важко відповісти	0,0	

Експерти також визначили головні перешкоди, що заважають укріпленню соціальної безпеки держави. До них належать: висока корумпованість та недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки – 60 %; недосконалість державної політики, недостатня її соціальна спрямованість – 56%; переважання особистих, корпоративних, регіональних інтересів над національними, зниження рівня патріотичності управлінської еліти – 47%; недовіра громадян до органів державної влади – 42%; тінізація національної економіки, поширення її на соціальну сферу – 41%; низький рівень духовно-моральної свідомості посадових осіб державної влади – 35%; неефективність державної політики у трудовій сфері, втрата цінності праці

та працівника – 28%; порушення з боку органів державної влади та місцевого самоврядування законодавства України, прав і свобод людини і громадянина – 26%; відсутність політичної волі, неготовність політичних лідерів нести соціальну відповідальність перед суспільством – 26% (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Оцінка перешкод укріпленню соціальної безпеки держави, %

Що, на Вашу думку, перешкоджає укріпленню соціальної безпеки держави?	% до кількості експертів	Ранг
Висока корумпованість та недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки	60,0	1
Недосконалість державної політики, недостатня її соціальна спрямованість	56,2	2
Переважаючі особисті, корпоративні, регіональні інтереси над національними, зниження рівня патріотичності управлінської еліти	47,6	3
Недовіра громадян до органів державної влади	41,9	4
Тінізація національної економіки, поширення її на соціальну сферу	41,0	4
Низький рівень духовно-моральної свідомості посадових осіб державної влади	35,2	5
Неефективність державної політики у трудовій сфері, втрата цінності праці та працівника	28,6	6
Порушення з боку органів державної влади та місцевого самоврядування законодавства України, прав і свобод людини і громадянина	26,7	7
Відсутність політичної волі, неготовність політичних лідерів нести соціальну відповідальність перед суспільством	26,7	7
Непрестижність соціально відповідальної поведінки в суспільстві	21,9	8
Тероризм та військова агресія інших держав проти України	16,2	9
Структурна та функціональна незбалансованість політичної системи, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці	14,3	10
Нерозвиненість громадянського суспільства та відсутність громадського контролю за діяльністю органів державної влади	13,3	11
Недостатня ефективність діяльності існуючих державних структур і механізмів інтеграції до міжнародної безпеки та глобальної стабільності на користь національним інтересам	11,4	12
Відсутність суспільного консенсусу з питань державного будівництва	10,5	13
Недосконалість інформаційної політики держави	9,5	13
Інше	1,9	14
Транскордонна злочинність і виникнення її нових форм	1,0	14
Важко відповісти	0,0	14

Наведена оцінка перешкод укріпленню соціальної безпеки держави боліче вражає своїм змістом, який є принизливим і з внутрішнього, і з зовнішнього погляду. Але правдивість та відвертість експертів є запорукою сприйняття та подолання цих загроз укріпленню соціальної безпеки держави. Більшість із них є потребою удосконалення сфери державного управління, що буде розглядатися у розділі 7.

На рівні держави основні фактори та умови сприяння формуванню соціальної держави пов'язані передусім з високими темпами розвитку країни, які повинні забезпечувати насамперед можливість попередження та мінімізації зовнішніх і внутрішніх загроз (табл. 3.9) та реалізувати стратегічний курс на розбудову соціальної держави.

Таблиця 3.9
Оцінка взаємозв'язку умов формування соціальної безпеки держави з основними напрямками її забезпечення, %

Умови формування соціальної безпеки держави	Питома вага експертів, %	Основні напрямки забезпечення соціальної безпеки						Разом
		Усього	Попереджувати та мінімізувати зовнішні та внутрішні загрози	Реалізовувати стратегічний курс на розбудову соціальної держави	Забезпечувати ефективне соціальне управління	Реалізувати соціальні інтереси громадян України	Розробляти та реалізувати державні програми гідної праці	Створювати можливості досягнення цілей сталого розвитку 2030
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	100,0	23,9	19,0	16,0	15,1	9,6	8,7
Високі темпи розвитку економіки країни, інноваційні моделі розвитку	24,2	100,0	24,6	22,2	15,0	13,6	10,1	7,2
Територіальна цілісність, суверенітет, стабільність конституційного ладу	19,2	100,0	26,5	20,5	16,9	12,7	10,2	9,0
Проведення системних реформ	14,2	100,0	24,4	18,5	16,8	11,8	9,2	11,8
Збалансованість національної безпеки і соціальної політики	13,2	100,0	20,4	23,9	18,6	15,9	7,1	6,2
Запобігання, виявлення та попередження потенційних соціальних ризиків та небезпек у країні	10,9	100,0	24,6	13,2	12,7	23,5	9,7	7,6
Разом	81,7	-	-	-	-	-	-	-

За оцінкою майже кожного третього експерта, тільки за умови територіальної цілісності, суверенітету та стабільності створюються в державі можливості для попередження та мінімізації зовнішніх і внутрішніх загроз на підґрунті запобігання та виявлення потенційних соціальних ризиків і небезпек.

Таким чином, експертні оцінки визначили і перешкоди на шляху укріплення соціальної безпеки держави, і чинники її формування та напрями забезпечення. Всі ці складові є основою для побудови та зміцнення соціальної безпеки держави і потребують реалізації таких стратегічних напрямів:

- орієнтація державної політики на попередження і мінімізацію зовнішніх та внутрішніх загроз соціальної безпеці;
- укріплення соціальної спрямованості державної економічної політики;
- збалансованість системи національної безпеки та соціальної політики;
- подолання корупції в системі органів державного управління;
- зниження рівня тінізації в національній економіці та соціальній сфері;
- реалізація соціальних інтересів громадян, їх прав і свобод;
- розвиток прозорої системи публічного управління, створення професійного інституту публічної адміністрації;
- підвищення якості та ефективності державного соціального управління;
- використання соціального потенціалу суспільства на прискорення економічного та інноваційного розвитку;
- сприяння становленню громадянського суспільства як суб'єкта державного управління;
- запровадження в систему оцінювання органів державної влади показників якості та рівня життя громадян;
- формування механізмів затребування відповідальності за стан соціальної небезпеки;
- запровадження в систему державного управління принципів культури безпеки.

Розділ 4

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ЕМПІРИЧНИЙ ВИМІР

Небезпеки, які поширюються в країні, ставлять під загрозу керованість суспільними процесами, актуалізують питання забезпечення всіх складових національної безпеки держави та її регіонів. Серед сфер національної безпеки недостатньо дослідженою в методологічному плані та слабо реалізованою в практичному, є соціальна безпека. Але те, що переживає на сьогодні Україна, потребує зміни поглядів та політики щодо забезпечення соціальної безпеки людини, суспільства і держави, попередження та мінімізації загроз національній безпеці у соціальній сфері. Запорукою цього є гармонізація системи національної безпеки та соціальної політики. Соціальна політика держави має гарантувати суспільству стабільність, відсутність соціальних вибухів, відкритих і прихованих проявів громадянської непокори та інших конфліктних ситуацій, забезпечити сучасні стандарти життя людини й умови відтворення робочої сили, сприяти підвищенню конкурентоспроможності українського працівника у Європі та світі¹.

Упродовж 2014 – 2017 рр. в Україні відбувається посилення ролі громадянського суспільства в системі державного управління, яке виявилось у становленні та розвитку волонтерської діяльності, здійсненні контролю за діями органів влади через формування громадських рад, ухвалення та реалізації державних рішень при проведенні заходів із низки реформ та в боротьбі з корупцією. Показовим є те, що завдяки спільним зусиллям органів влади та організацій громадянського суспільства виконано всі 144 вимоги Європейського Союзу щодо надання Україні безвізового режиму. Відтак у травні 2017 р. громадяни України офіційно отримали можливість безвізового перетину кордону з країнами Європи, які входять до Шенгенської зони, та деякими іншими. Це є позитивною ознакою міжнародного визнання України та її населення як дружніх сусідів, які не завдають шкоди та будуть сприяти розвитку ділових та культурних зв'язків. Це ознака забезпечення норм міжнародної соціальної безпеки.

На сьогодні забезпечення соціальної безпеки в Україні відбувається в умовах вкрай обмежених ресурсних можливостей – економічних, енергетичних, науково-технічних тощо, а також в умовах тривалої нестабільності через збройний конфлікт на Сході України. Тому пошук нових ресурсів і способів мобілізації та ефективного використання наявного ресурсного потенціалу суспільства в умовах посилення небезпек і загроз є особливо актуальним.

¹ Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. пр. К. : НІСД, 2016. С. 33.

Ми живемо у часи, коли відбувається не формальне, а реальне становлення громадянського суспільства, згуртування громадян України на основі громадянської самоорганізації. Проте ці процеси можуть як зміцнювати соціальну безпеку суспільства, так і, навпаки, розхитувати її основи, загрожувати усталеному соціальному порядку. Мобілізація ресурсів на основі процесів соціальної самоорганізації, набута українським суспільством протягом останніх трьох років, вже дала значний позитивний ефект у питаннях збереження людського потенціалу країни та її регіонів через волонтерство. Зважаючи на це, розвиток та залучення цього потенціалу до процесів реформування та розвитку суспільства наразі має стати реальним ресурсом забезпечення соціальної безпеки і людини, і спільноти, і України загалом¹. Одночасно відбуваються процеси деструктивної громадської активності, коли радикально настроєні “активісти” діють в інтересах своїх “замовників”, завдаючи значної шкоди українським громадянам, загрожуючи соціальній стабільності та порядку.

За такої ситуації важливо не допустити конфронтації інтересів держави і громадянського суспільства, що, по суті, може свідчити про неефективність державного управління та механізмів координації дій з інститутами та організаціями громадянського суспільства в умовах різкого зниження рівня життя населення країни, погіршення суспільних настроїв та очікувань, розгортання корупції та безкарності представників політичної і ділової еліти. Важливо, щоб сучасний рівень активності громадянського суспільства в Україні унеможлилював монополізацію влади й ресурсів правлячою елітою, яка прийшла до влади в результаті Революції гідності.

Лише за умови зміни ставлення правлячої еліти до громадянського суспільства як до рівноправного суб’єкта управління через сприяння громадянській активності й упровадження якісної комунікації між владою та громадянами можна зберегти “вікно можливостей” для проведення в Україні справжніх реформ в інтересах українського народу. Це дозволить нинішньому “суспільству ризику” трансформуватися в суспільство гідності, а його суб’єктам – громадянам країни – отримати гідні та безпечні умови для свого життя й розвитку.

В цьому контексті соціальні ресурси громадянського суспільства з позицій забезпечення соціальної безпеки доцільно розглядати як чинник саморозвитку суспільної системи. Ці аспекти предметно досліджуються прихильниками теорії соціоморфогенезу, основою якої є спроможність соціальних систем до радикального оновлення – П. Штомпка, М. Вебер, Т. Парсонс, Н. Смелзер. Розкривають значущість потенціалу саморозвитку в структуруванні нових соціальних відносин вітчизняні вчені: В. Яблонський, О. Балакірева, Т. Бондар², О. Коваль³, В. Скуратівський⁴,

¹ Сидорчук О. Г., Панькова О. В. Ресурси громадянського суспільства в процесах забезпечення соціальної безпеки України та її регіонів // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. 2016. Вип. 11. С. 298—305. (Серія “Економічні науки”).

² Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / [Яблонський В. М., Балакірева О. М., Бондар Т. В. та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського. К. : НІСД, 2017. С. 4.

³ Коваль О. П. Соціальна безпека: сутність та вимір. : наук. доп. К. : НІСД, 2016. 34 с.

⁴ Скуратівський В. А. Соціальна безпека українського суспільства та шляхи її забезпечення // Вісн. НАДУ. 2011. № 3. С. 194—204.

О. Панькова, О. Касперович, О. Іщенко¹, В. Зимогляд², І. Почтаренко³ та інші.

Спеціальні системні дослідження в Україні з визначення індикаторів і порогових значень показників соціальної безпеки (найчастіше як окремого сегмента національної безпеки) проводили такі вчені, як: А. Баланда⁴, О. Білорус⁵, О. Васильців⁶, Л. Весельська⁷, В. Горбулін та А. Качинський⁸, О. Давидюк⁹, Б. Данилишин та В. Куценко¹⁰, О. Іляш¹¹, О. Новікова¹², Г. Пастернак-Таранушенко¹³, О. Повстин та А. Самійло¹⁴, О. Хомра¹⁵ та К. Козлов¹⁶ та інші. Основними науковими досягненнями зазначених науковців були: розробка соціальних детермінант національної безпеки України; побудова системних показників соціальної безпеки; стратегічне планування та розробка індикаторів соціальної складової національної безпеки.

Реальне ж змістовне наповнення загального розуміння механізму забезпечення соціальної безпеки та доведення його до практичного рівня реалізації можливе лише в контексті складових соціальної безпеки. Перспективну, з погляду на використання в практичній діяльності, змістовну структуру соціальної безпеки запропоновано в роботах

¹ Панькова О. В., Касперович О. Ю., Іщенко О. В. Теоретичні засади залучення соціальних ресурсів громадських об'єднань на потреби розвитку регіонів в умовах децентралізації // Український соціум. 2015. № 3. С. 20—28.

² Зимогляд В. Я. Феномен “самоорганізації” в проблемному полі місцевого самоврядування. URL : <http://fil.nlu.edu.ua/article/viewFile/91492/87215>.

³ Почтаренко І. Як громадські організації можуть підвищити політичну активність українців?. URL : <http://gurt.org.ua/news/recent/20900>.

⁴ Баланда А. Соціальні детермінанти національної безпеки України. К. : Вид- во Національної бібліотеки ім. Вернадського, 2008. 413 с.

⁵ Білорус О., Маслова-Лисичкіна Н. Глобалізація розвитку і соціальна безпека // Віче. 2001. № 5. С. 22—44.

⁶ Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів : Арал, 2008. 368 с.

⁷ Весельська Л. А. Соціальна безпека: проблема визначення // Науковий вісник академії муніципального управління : зб. наук. пр. 2010. Вип. 3. С. 457—461. (Серія: “Управління”).

⁸ Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки : монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. К. : НІСД, 2011. 288 с.

⁹ Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системних показників. URL : <http://www.cpsr.org.ua>; Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи. К., 2003. 472 с.

¹⁰ Данилишин Б., Куценко В. Соціальна безпека – підґрунтя сталого розвитку // Вісник Національної академії наук України : зб. наук. пр. 2010. № 1. С. 20—28.

¹¹ Іляш О. І. Принципи побудови індикаторів соціальної безпеки. URL : http://ea.dgtu.donetsk.ua:8080/bitstream/123456789/21940/1/PRYNCPYPY_POBUDOVY_INDYKATORIV_SOCIAL'NOYI_BEZPEKY_Ilyash.pdf.

¹² Новікова О. Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. Донецьк : ІЕП НАН України, 1997. 460 с.

¹³ Пастернак-Таранушенко Г. Безпека: система, підсистема, оцінки, нова зброя // Економіка України. 2000. № 12. С. 53—57.

¹⁴ Повстин О., Самійло А. Соціальна безпека суспільства як фактор впливу на розвиток особистості // Віртуальний університет : навч. серед. зб. стат. VI Всеукраїнської наукової конференції Львівського ДУ БЖД.

¹⁵ Хомра О. У., Русанова Т. Є. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії Проблеми національної безпеки // Стратегічна панорама. 2004. № 1. URL : <http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue>.

¹⁶ Козлов К. І. Державна політика соціальної безпеки: взаємодія органів державної влади і громадських організацій : автореф. дис. к. держ. упр.: спец. 25.00.01 “Теорія та історія державного управління” / Харків. ін-т держ. упр. НАДУ. Х., 2008. 20 с.

О. Новікової, І. Гнибіденка, А. Колота¹, Є. Ніколаєва². Зокрема ці автори, виокремлюють три макроструктурні складові соціальної безпеки: соціальну безпеку держави, суспільства і людини. Ці складові є тісно пов'язаними та суттєво впливають одна на одну. Вони є похідними від визначених у законодавстві України про національну безпеку її об'єктів, де виокремлюються держава з її конституційним ладом, суверенітетом, територіальною цілісністю та недоторканістю; суспільство з його духовними, морально-етичними, культурними, історичними, інтелектуальними та матеріальними цінностями, інформаційним і навколишнім природним середовищем; людина і громадянин з їх конституційними правами і свободами.

Методологічні підходи до розуміння суті соціальної безпеки комплексно розкрито Р. Підлипною³, яка пропонує згрупувати їх за двома основними напрямками: 1 – статичний (традиційний) та 2 – наслідковий. Представники традиційного напрямку трактують соціальну безпеку як певний стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства у широкому та вузькому значеннях. Представники наслідкового напрямку розглядають соціальну безпеку не лише як певний стан рівноваги у суспільстві, а й як наслідок низки дій з боку держави, тобто комплексу заходів забезпечення соціальних інтересів та соціальних потреб громадян. Так, науковці Е. Лібанова⁴ та С. Пирожков⁵ пов'язують соціальну безпеку із соціальною політикою та зазначають, що соціальна безпека є результатом ефективної соціальної політики. Отже, теоретико-методологічний і емпіричний вимір сутності, стану, динаміки змін соціальної безпеки в Україні розкривається багатьма вченими, проте з позицій мети проведеного соціологічного дослідження доцільно звернутися до змісту наукової доповіді НІСД “Соціальна безпека: сутність та вимір”, автором якої є О. Коваль⁶. Він пропонує розглядати соціальну безпеку в традиційному (відсутність загроз для соціуму) та альтернативному (відсутність загроз з боку соціуму) розумінні. Це дає можливість зосередити подальшу увагу саме на соціальній безпеці суспільства.

Система забезпечення соціальної безпеки суспільства, держави, людини передбачає своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам. Щоб така система ефективно функціонувала, необхідно застосовувати відповідні діагностичні інструменти, які би дозволили розкрити логіку і методологію дослідження, оцінити стан та рівень соціальної безпеки держави, суспільства,

¹ Соціальна безпека: теорія та українська практика : монографія / І. Ф. Гнибіденко, А. М. Колот, О. Ф. Новікова [та ін.] ; за ред. І. Ф. Гнибіденка, А. М. Колота, В. В. Рогового. К. : КНЕУ, 2006. 292 с.

² Ніколаєв Є. Б. Предмет соціальної безпеки // Вчені записки : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ “Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана” ; відп. ред. А. Ф. Павленко. 2012. Вип. 14. Ч. 1. С. 30—36.

³ Підлипна Р. П. Теоретико-методологічні основи соціальної безпеки. URL : <http://www.visnyk-ekon.uzhnu.edu.ua/index.php/uk>; Підлипна Р. П. Методологічні засади тлумачення дефініції “соціальна безпека” // Науковий вісник НЛТУ України. 2015. Вип. 25.2. URL : http://nltu.edu.ua/nv/Archive/2015/_25_2/48.pdf.

⁴ Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : кол. моногр. / Лібанова Е. М., Макарова О. В., Курило І. О. та ін.] ; за ред. Е. М. Лібанової. К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. 320 с.

⁵ Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. Проблеми національної безпеки // Стратегічна панорама. 2003. № 1. URL : http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2003_1.php.

⁶ Коваль О. П. Соціальна безпека: сутність та вимір. : наук. доп. К. : НІСД, 2016. 34 с.

людини на основі проведення наукових досліджень моніторингового спрямування, а також визначити методи і механізми, що дають можливість максимально ефективно впливати на параметри соціальної безпеки і забезпечувати ефективне управління на національному, регіональному, місцевому рівнях.

Проведене емпіричне експертне дослідження з проблем соціальної безпеки в Україні певною мірою є діагностичним інструментом, що базується на експертних оцінках із виявлення стану та механізмів забезпечення соціальної безпеки в Україні, а інтерпретація його результатів здійснюється на засадах обох підходів – і традиційного, і альтернативного, проте акцент робиться із позицій альтернативного розуміння соціальної безпеки (відсутності загроз із боку соціуму). Це небезпідставно, адже у міжнародному замірюванні стану демократичних процесів у Центральній і Східній Європі та Євразійському регіоні Nations in Transit-2016, який проводить Freedom House, Україна посіла 18-те місце із 29 країн. Згідно із складовими показників рейтингу, найбільші проблеми України полягають у наявності корупції та недосконалій системі правосуддя (оцінка 6 із 7 балів), найкраща ситуація – із розвитком громадянського суспільства (2,25 бала із 7, що відповідає європейському рівню). “Громадянське суспільство залишається найміцнішим елементом української демократичної модуляції”, – наголошується у звіті Freedom House, де акцентується увага на активному залученні українського громадянського суспільства до боротьби з корупцією та участі в незалежних правозахисних кампаніях. У звіті також ідеться про те, що саме громадянське суспільство відіграє найвизначнішу роль у просуванні реформ в Україні¹. Більшістю науковців категорія “соціальна безпека” визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини (громадянина), суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, за якої забезпечуються соціальний прогрес і економічний розвиток. Досягнення соціальної безпеки потребує своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізації загроз національним інтересам у соціальній сфері, за якої забезпечується належний рівень життя населення, розширене відтворення, людський розвиток та соціальний прогрес у суспільстві. Емпіричне дослідження з проблем соціальної безпеки в Україні саме і відповідає таким настановам, адже воно дозволяє системно і комплексно продіагностувати стан соціальної безпеки в Україні, виявити найвпливовіші внутрішні і зовнішні загрози соціальній безпеці людини, держави, суспільства, чинники їх посилення та мінімізації.

У проведеному емпіричному дослідженні було виявлено експертну оцінку фахівців при відповіді на питання анкети: “У чому, на Вашу думку, проявляється соціальна безпека суспільства?”. Вона ґрунтується на розумінні соціальної безпеки, яка проявляється у якості розвиненого громадянського суспільства (46,7%), у реалізації прав і свобод людини (45,7%), у наявності чисельного середнього класу, низькому рівні бідності (41%), у високому рівні ефективної зайнятості громадян (40%), у консолідації суспільства, стабільності та соціальному порядку, високому рівні довіри між суб’єктами в системі суспільних відносин (39%), у наявності належної соціальної інфраструктури, доступності якісних медичних та освітніх послуг (38,1%) (рис. 4.1).

¹ Freedom House підвищив “рейтинг демократії” в Україні. URL : http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/08/160801_freedom_house_rating_sa.

**Рис. 4.1. Оцінки експертів при відповіді на запитання:
“У чому, на Вашу думку, проявляється соціальна безпека суспільства?”
(респонденти відзначали не більше 3-х варіантів)**

Більшість експертів із проблем соціальної безпеки визначили, що головною метою забезпечення соціальної безпеки в Україні має стати така політика в державі, яка би, по-перше, забезпечила досягнення гідного рівня життя населення й ефективне подолання бідності українців (54,3%), по-друге, забезпечила би захист соціальних інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз (48,6%). Високими виявилися оцінки експертів на запит щодо здатності держави і суспільства своєчасно та ефективно реагувати на соціальні виклики, небезпеки, ризики та загрози (46,7%) при тому, що ці адресати діятимуть спільно і злагоджено в якості активних суб'єктів забезпечення не тільки соціальної, а й національної безпеки країни. Також, на думку експертів, важливими цільовими орієнтирами забезпечення соціальної безпеки в Україні повинні стати зростання цінності праці та працівника (30,5%), збереження і розвиток людського потенціалу України (28,6%), створення умов стабільності в державі (24,8%), подолання соціальної нерівності (21,9%), досягнення соціальної конкурентоспроможності держави (18,1%), формування умов гідного існування майбутнім поколінням (12,4%).

Революція гідності не спричинила кардинальних і системних змін суспільних відносин в Україні. Завищені очікування суспільства, повільний рух реформ, військова агресія сусідньої держави та інші чинники створили ефект розчарування. На думку більшості населення України, Революція гідності не досягла визначених цілей. За результатами дослідження, проведеного в грудні 2016 р., так вважали 85,4 % опитаних громадян України. Респонденти називають головні критерії такої негативної оцінки: відсутність позитивних змін в економіці, у боротьбі з корупцією, проведенні реформ; зрощення влади та бізнесу й незмінність владної верхівки; незавершеність процесів

люстрації¹. Тому влада, яка прийшла на хвилі Революції гідності має взяти відповідальність за це і докорінно змінити ситуацію в країні.

Здатність і влади, і держави, і суспільства, і громадян своєчасно давати ефективні відповіді на виклики часу, конструктивно взаємодіяти заради встановлення соціального порядку і забезпечення соціально-економічної і суспільно-політичної стабільності в країні та її регіонах стають основними запитами стосовно суб'єктів суспільних відносин – і представників державної, регіональної, місцевої влади, і територіальних громад, і громадських об'єднань, і бізнесу, і громадян (рис. 4.2).

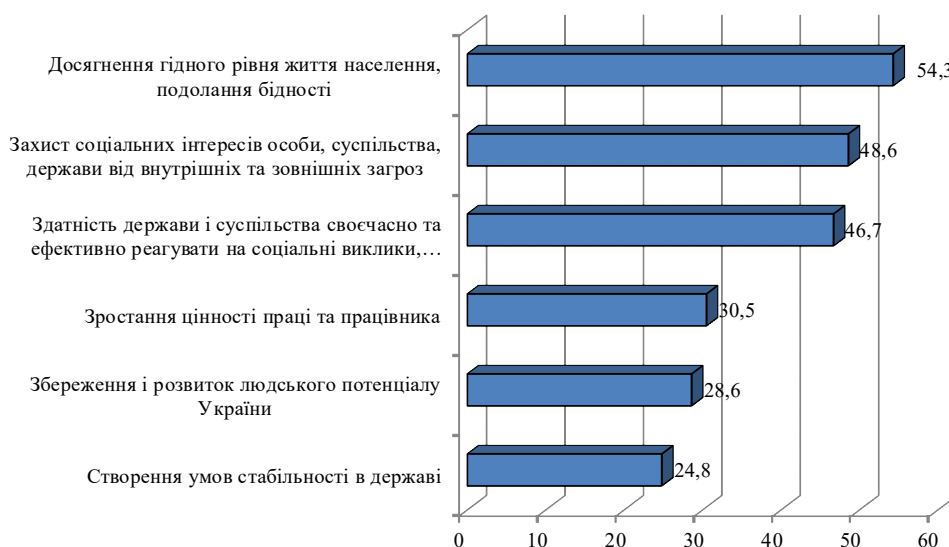

Рис. 4.2. Пріоритетні відповіді експертів на запитання: “Що, на Вашу думку, має бути головною метою забезпечення соціальної безпеки в Україні?” (респонденти відзначали не більше 3-х варіантів відповідей)

Таку мету можна досягти за умов затребування й реалізації солідарної відповідальності кожного соціального суб'єкта за наслідки власних дій і прагненням до забезпечення суспільного блага, стабільності через відтворення культури безпеки.

Оцінки експертів співвідносяться з громадською думкою українців. За результатами всеукраїнського дослідження, проведеного О. Балакіревою², на сьогодні значна частина населення під тиском тяжких економічних обставин, різкого зниження рівня життя готова поступитися демократичними цінностями, не бачить дієвих механізмів зміни ситуації в країні, і таким чином значно вразливіша до популістських закликів, що

¹ Дані моніторингу громадської думки населення України, проведеного ГО “Центр “Соціальний моніторинг” у співпраці з ГО “Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка” (УІСД ім. О. Яременка) у грудні 2016 р. // Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / [Яблонський В. М., Балакірева О. М., Бондар Т. В. та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського. К. : НІСД, 2017. С. 6.

² Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / Яблонський В. М., Балакірева О. М., Бондар Т. В. [та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського. К. : НІСД, 2017. С. 10, 11.

призводить до занепадницьких настроїв унаслідок втраченого “вікна можливостей”, до несанкціонованих стихійних акцій протесту (рис. 4.3, 4.4).

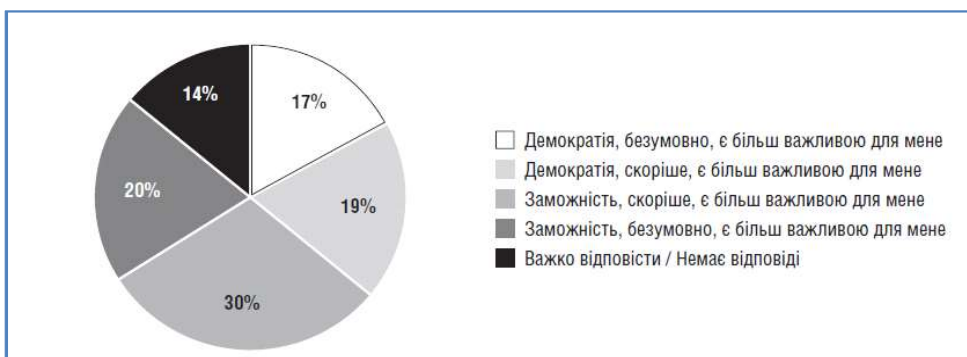

Рис. 4.3. Розподіл відповідей опитаного населення України на запитання:
“Якби Ви могли обирати між двома позиціями, що є більш важливим
для Вас – демократична система влади чи заможна економіка?”
(у % до загальної кількості опитаних громадян)

Рис. 4.4. Розподіл відповідей опитаного населення України на запитання:
“З яких причин, на Вашу думку, може виникнути загальнонаціональна
акція протесту, новий Майдан? Оберіть три причини”
(у % до загальної кількості опитаних громадян)

На сьогодні найбільшими подразниками, які викликають загрозу соціальній безпеці і суспільному порядку та можуть призвести до виникнення масових протестів, стали матеріальні негаразди: стрімке погіршення рівня життя (68,7%); вкрай низькі можливості сплати комунальних послуг за новими тарифами (42,9%); невиплати заробітної плати й пенсій (25,9%); знецінення гривні (20,2%).

Ця невпевненість громадян зумовлена негативними оцінками діяльності органів влади щодо протидії корупції (26,6%), низького рівня професіоналізму та їхньої бездіяльності (20,2%), а також затяжним воєнним конфліктом на Сході України (18,2%).

На сьогодні ж в Україні поширюються дестабілізаційні процеси, розгортається криза державного управління, поглиблюються суспільна недовіра та соціальне відчуження, соціальне самопочуття населення країни залишається низьким. Про це свідчать результати проведених ІСПП НАПН України всеукраїнських моніторингових досліджень¹.

Так, соціально-економічну і політичну ситуацію в країні в динаміці оцінювали як нормальну і цілком нормальну (сумарний показник) у 2012 р. – 37,9% опитаного населення України; у 2013 р. – 26,4%; у 2014 р. – 19,6%; у 2015 р. – 23,5%; у 2017 р. – 20,8%. Динаміка негативних оцінок опитаного населення країни виявилася такою: у 2012 р. 44,5% громадян оцінювали ту ситуацію, в якій проходить їхнє життя як погану і дуже погану (сумарні показники). У 2013 р. таких стало значно більше – 56,4%, у 2014 р. – ще більше – 67,1%, у 2015 р. – 64,3%; у 2017 р. – 66,9% (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Динаміка оцінок опитаного населення України щодо соціально-економічної та політичної ситуації, в якій проходить їхнє життя, 2004 – 2017 рр. (% до опитаних)

“Оцініть, будь ласка, ту соціально-економічну та політичну ситуацію, в якій протікає Ваше життя і життя Ваших рідних та близьких?”	Липень 2004 р.	Грудень 2004 р.	Листопад 2005 р.	Жовтень 2006 р.	Грудень 2007 р.	Грудень 2008 р.	Грудень 2009 р.	Грудень 2010 р.	Листопад 2011 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Березень 2014 р.	Грудень 2014 р.	Грудень 2015 р.	Лютий 2017 р.
Цілком нормальна	2,5	5,5	4,8	4,5	8,0	3,2	2,3	4,4	2,5	5,5	2,4	2,0	1,5	2,1	2,2
Нормальна	21,3	28,0	22,7	24,9	26,3	19,0	22,8	33,2	25,8	32,4	24,0	17,6	16,0	21,4	18,6
Погана	42,8	37,3	39,0	39,8	34,9	40,7	41,2	38,6	40,8	36,4	40,0	45,9	44,0	45,9	46,3
Дуже погана	12,3	7,0	8,3	10,3	9,7	18,1	15,8	7,7	13,2	8,1	16,4	21,2	23,4	18,4	20,6
Важко відповісти	20,8	21,7	24,6	20,4	20,7	18,8	17,9	15,6	16,3	16,8	15,8	12,9	13,9	11,5	11,7
Не відповіли	0,4	0,5	0,6	0,2	0,3	0,3	0,0	0,6	1,5	0,7	1,4	0,4	1,2	0,7	0,5

Водночас такі настрої і очікування (вимоги) громадян формуються в умовах посилення кризи довіри до органів влади, правлячого класу та соціальних інститутів, складного економічного становища в країні і в родинах більшості її громадян. Позиція громадянського суспільства трансформується – простежується реальна загроза втрати своєї суб’єктності в системі соціальних відносин, перехід на роль об’єкта, який задовольняється будь-яким покращенням ситуації, не виступає в якості творця і захисника надійного майбутнього своїх громадян.

¹ Україна через три роки після Революції гідності: стан суспільної свідомості. Квітень. 2017 : інформ. бюлет. К., 2017. URL : <http://ispp.org.ua/files/1492682532.pdf>; Масове опитування громадян проведено Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України спільно з Асоціацією політичних психологів України 17 – 24 лютого 2017 р. за вибіркою, що репрезентує доросле населення України віком від 18 років і старше. Опитування проводилося методом інтерв’ю. Опитано 1200 респондентів у всіх регіонах України за винятком АР Крим, м. Севастополя і захоплених сепаратистами окремих районів Донецької та Луганської областей. Похибка вибірки становить 3,2%.

Результати проведеного експертного опитування показали, що низький рівень соціальної безпеки суспільства визначається одночасним впливом різного роду загроз – і зовнішніх і внутрішніх, проте з позицій експертів внутрішні загрози мають більш вагомий вплив (96,2% порівняно із 91,5%), аніж зовнішні (див. табл. 1.1). Це такі загрози:

– *суспільно-політичного спрямування* (72 – 29%) – загроза посягань із боку окремих груп осіб на права та свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність України; затягування військового конфлікту на Сході України; прояви сепаратизму окремих регіонів України; створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань, використання їх в інтересах певних сил чи формувань; незаконне ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркотичних засобів тощо; загострення суспільних протиріч, розбалансування інтересів суб'єктів соціальної взаємодії (народу та влади, суспільства та держави) (рис. 4.5);

**Рис. 4.5. Пріоритетні відповіді експертів на запитання:
“Вкажіть найбільш небезпечні на сьогодні соціальні загрози”
(респонденти відзначали не більше 5-ти варіантів відповідей)**

– *інтелектуального спрямування* (втрати інтелектуального капіталу країни – (52 – 43%) – відтік учених, фахівців, кваліфікованих працівників за межі країни, зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів, низький рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу; недосконалість механізмів захищеності прав інтелектуальної власності (див. рис. 4.5);

– *управлінського спрямування* (56 – 29%) – неефективність системи державного управління, незбалансованість національної безпеки та соціальної політики; недосконалість державної політики із збереження людського потенціалу; невизначеність стратегій соціальної політики в умовах децентралізації; нереалізованість стратегій держави щодо соціальної орієнтації економіки (додаток Б);

– *інформаційного спрямування* (51 – 23%) – намагання маніпулювати свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації; поширення у ЗМІ, в інформаційному просторі культу насильства, жорстокості, порнографії;

– *духовно-морального спрямування* – поглиблення моральної та духовної деградації суспільства; зростання суспільної недовіри, низький рівень толерантності, нерегламентованість обов’язків і незатребуваність відповідальності у суб’єктів національної і соціальної безпеки; байдужість представників влади до соціальних потреб населення (додаток Б);

– *економічного спрямування* – зростання безробіття і бідності в країні, злочинності та нерівності, різке зниження рівня життя населення, зростання корупції та тіньових відносин (додаток Б).

Об’єктивний діагноз соціального стану українського суспільства свідчить про те, що основні соціальні ризики значно загострилися і досягли масштабів, що становлять реальну загрозу національній і соціальній безпеці держави. І це пов’язано не лише з воєнним конфліктом на Сході України, а й зі станом внутрішньополітичної ситуації в країні. Практично за усіма найважливішими соціальними показниками світового цивілізаційного розвитку Україна продовжує перебувати на небезпечній межі.

Суспільство потерпає від незахищеності своїх соціальних інтересів, а також особи та держави. Це найбільш вагома група загроз (табл. 4.2), небезпек, яка обумовлена і внутрішніми, і зовнішніми загрозами національній безпеці. До другої групи належать загрози, пов’язані з втратою науково-технічного, інтелектуального і людського потенціалу (20,9%), а також до структури найбільш небезпечних загроз національній безпеці у соціальній сфері належать “Інформаційні загрози”.

Таблиця 4.2

**Розподіл найбільш небезпечних загроз національній безпеці
в контексті прояву соціальних ризиків та небезпек**

Узагальнені групи найбільш вагомих загроз	Питома вага експертів, які визначили пріоритетність загроз, %
1	2
І група “Захист соціальних інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз”	
– загроза посягань з боку окремих груп осіб на права та свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність, науково-технічний і оборонний потенціал	15,9
– створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань, використання їх в інтересах певних сил чи формувань	10,5
– прояви сепаратизму окремих регіонів	10,7
– незаконне введення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркотичних засобів тощо	6,3
Разом за групою І	43,4
ІІ група “Загрози втрати науково-технічного, інтелектуального, людського потенціалу”	
– відтік учених, фахівців, кваліфікованих працівників за межі країни	11,5

Закінчення табл. 4.2

1	2
– зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів, низький рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу; недосконалість механізмів захищеності прав інтелектуальної власності	9,4
Разом за групою II	20,9
III група “Інформаційні загрози”	
– намагання маніпулювати свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації	11,3
– прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації	3,1
– поширення у ЗМІ культу насильства, жорстокості, порнографії	5,0
Разом за групою III	19,4
Усього	83,7

Довготривала невирішеність соціальних проблем і різке їх загострення протягом останніх 3-х років є одним із основних чинників виникнення та розвитку низки загроз у різних сегментах національної безпеки. Йдеться, зокрема, про дестабілізацію суспільно-політичних процесів, загострення конфліктів на національному і релігійному ґрунті, формування сепаратистських настроїв в окремих регіонах та групах населення, значне підвищення протестного потенціалу українського суспільства, зневіру у дієздатності влади тощо.

Значні перешкоди на шляху розвитку українського громадянського суспільства та залучення його потенціалу до забезпечення соціальної безпеки проявляються через¹:

– значне розчарування громадян у результатах Революції гідності, значний кредит недовіри до обраної народом влади, яка не досягла визначених Революцією гідності цілей, корупція;

– слабку участь громадських об'єднань у формуванні, прийнятті та контролі за реалізацією державної політики, ухваленні стратегічних та поточних управлінських рішень;

– низьку довіру, нерозвиненість та недовість форм взаємодії громадських об'єднань з органами державної влади, силовими структурами, органами судочинства та прокуратури. Попри створені нормативно-правові засади для участі громадськості у прийнятті рішень, реальна зацікавленість, готовність до співпраці є низькою як на рівні органів державної влади, так і на рівні ОГС та підприємницького середовища;

– низьку активність та ініціативність інститутів громадянського суспільства в організації і проведенні консультацій з органами державної влади;

– необґрунтованість та неналежну якість оформлення пропозицій інститутів громадянського суспільства щодо визначення позицій, потреб, інтересів у більшості управлінських рішень;

– використання органами державної влади інститутів громадянського суспільства для формального представництва лише на етапі проведення консультацій;

¹ Соціальний потенціал сталого розвитку: інноваційні механізми формування та використання : монографія / О. І. Амоша, О. Ф. Новікова, Ю. С. Залознова [та ін.] ; НАН України, Ін-т економіки пром.-сті. Донецьк, 2014. С. 90, 91.

– відстоювання інститутами громадянського суспільства вузького кола питань, які обмежуються груповими інтересами (наприклад, отриманням грантових коштів), а не суспільно значущими проблемами;

– низьку ресурсну (фінансову, організаційну, кадрову, інформаційну, науково-методичну, матеріально-технічну) забезпеченість інститутів громадянського суспільства;

– низький рівень фахових знань, дефіцит освіти, навичок і знань сторін щодо здійснення взаємодії державної влади та інститутів громадянського суспільства тощо.

Ці та інші негативні явища підривають національну єдність, соціальну згуртованість та консолідацію українського суспільства. Соціальні небезпеки, які виявляються на особистісному та суспільному рівнях значною мірою обумовлені неефективним та неякісним державним управлінням, корупцією, зневірою в ідеали Революції гідності, ігноруванням захисту національних інтересів політичною правлячою елітою. Тому забезпечення соціальної безпеки українського суспільства (яка розуміється як складова загальнонаціональної безпеки) доцільно зробити центральним концептом, навколо якого буде структуруватися діяльність всіх гілок влади на всіх її рівнях, бо саме гарантування як мінімум базового рівня соціальної безпеки за її основними складовими є необхідною передумовою сприйняття суспільством та успішної реалізації всіх інших реформ.

Реформи, які започатковуються в соціально-економічній сфері України, мають передусім посилювати рівень соціальної безпеки держави та суспільства заради гідного життя і добробуту кожного громадянина України. Це можливо за умов становлення конструктивних солідарних взаємовідповідальних відносин між основними соціальними суб'єктами – громадянами, суспільством, державою, владою, бізнесом. Солідарна відповідальність має стати основним підґрунтям суспільних відносин в Україні щодо забезпечення соціальної безпеки. Її цільові критерії досягнення враховуватимуть:

– гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення права людини на життя, на працю, на безпеку життєдіяльності;

– зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;

– розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;

– забезпечення соціальної орієнтації ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;

– розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу;

– зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для стабільно розширеного відтворення населення¹.

Результати проведеного нами дослідження показали, що в Україні формуванню соціальної безпеки суспільства сприяють такі фактори, як: високий та збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів, забезпечення розвитку людського потенціалу; розвиток гідної праці, зростання цінності трудового життя; підвищення рівня соціальної відповідальності в суспільстві; зростання спроможних територіальних громад;

¹ Про основи національної безпеки України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 351 (зі змінами № 22 від 27.03.2014 р. Ст. 816).

реалізація принципів соціальної справедливості і соціальної відповідальності; конструктивна громадська активність населення, дієвий громадський контроль за діяльністю держави (рис. 4.6).

Окремим питанням, що потребує вирішення, залишається розробка та впровадження механізмів забезпечення соціальної безпеки суспільства на всіх рівнях державного управління.

Основні перешкоди формування соціальної безпеки суспільства чітко диференційовані за напрямками її прояву (табл. 4.3). Так, низький рівень економічного розвитку суспільства як найбільш вагома перешкода формуванню соціальної безпеки передусім пов'язаний з можливостями зайнятості населення та створення достатньої кількості робочих місць, і 17,9% експертів визначили цю залежність як одну з найважливіших. Тісний зв'язок простежується між станом розвитку громадянського суспільства та низьким розвитком культур безпеки в суспільстві, цей зв'язок має і зворотній бік. Низький рівень культури обумовлює і відповідний стан розвитку громадянського суспільства, а розвиток громадянського суспільства визначає рівень безпеки в суспільстві.

**Рис. 4.6. Пріоритетні оцінки експертів при відповіді на запитання:
“Що сприяє формуванню соціальної безпеки суспільства?”
(відзначено не більше 5-ти варіантів)**

Ефективність соціальної політики визначається насамперед забезпеченням зайнятості населення, а також наявністю належної соціальної інфраструктури, яка надає можливості залучати доступні якісні медичні та освітні послуги. Однаковою мірою від ефективності соціальної політики також залежить розвиненість громадянського суспільства і його консолідація, яка обумовлює стабільність та соціальний порядок, високий рівень довіри.

Таблиця 4.3
Оцінка взаємозв'язку перешкод формування соціальної безпеки суспільства та напрямів її прояву, %

Перешкоди формування соціальної безпеки суспільства	Питома вага респондентів, які визначили перешкоди, %	Напрями прояву соціальної безпеки суспільства					Наявність належної соціальної інфраструктури, доступність якісних медичних та освітніх послуг
		Розвинене громадянське суспільство	Реалізація прав і свобод людини	Чисельний середній клас, низький рівень бідності	Високий рівень зайнятості громадян, достатня кількість робочих місць	Консолідація суспільства, стабільність та соціальний порядок, високий рівень довіри	
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Низький рівень економічного розвитку країни	18,5	14,5	12,7	14,5	17,9	13,3	10,4
Деградація соціальних цінностей, суспільна недовіра та відчуження	18,2	14,4	14,4	10,5	11,0	13,8	15,0
Незахищеність соціальних прав та гарантій громадян	15,7	17,1	21,9	15,1	10,3	10,3	11,0
Неефективна соціальна політика	15,0	12,9	12,1	12,1	15,7	12,9	15,7
Загальний низький рівень культури безпеки суспільства	8,0	18,2	15,8	15,6	11,9	9,2	19,5
Разом	75,4	77,1	76,9	67,8	66,8	59,5	71,6

Будь-яке соціальне явище має і перешкоди, і переваги у своєму становленні. Але перехрестя перешкод різних соціальних процесів відстежується вкрай рідко і має певне значення для якості державного управління. Основні недоліки в сфері державного управління, які перешкоджають розвитку соціальної безпеки загалом, по-різному впливають на перешкоди, які обумовлюють рівень соціальної безпеки суспільства. Це демонструє оцінка впливу перешкод соціальній безпеці у сфері державного управління. Так, найбільш вагомими перешкодами в системі державного управління полягають у незатребуваності відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки. В такій же мірі визначаються можливості прояву основних перешкод формування соціальної безпеки суспільства експертами, які визначили цей зв'язок як найбільш вагомий (20 – 21%). Невизначеність соціальної безпеки у чинній Стратегії національної безпеки та відсутність її в положеннях про діяльність органів влади, невизначеність завдань, повноважень, обов'язків та відповідальності щодо забезпечення соціальної безпеки найбільше впливають на рівень ефективності соціальної політики загалом і можливості формування та прояву деградації соціальних цінностей, прояви суспільної недовіри та відчуженості в суспільстві. Саме ця перешкода в забезпеченні соціальної безпеки суспільства також досить щільно пов'язана з невизначеністю пріоритетів, напрямів та заходів із забезпечення соціальної безпеки у регіональних стратегіях розвитку.

Особливо яскраво простежується взаємозв'язок між несприйняттям державними службовцями інститутів громадянського суспільства як партнерів, що обумовлює значні перешкоди для забезпечення захищеності соціальних прав і гарантій громадян.

Найбільша кількість експертів вважають, що значна вагомість перешкод формування соціальної безпеки суспільства пов'язана саме з тим, що була незатребувана відповідальність за погіршення стану національної безпеки взагалі та соціальної безпеки зокрема.

Визначений взаємозв'язок свідчить, що загрози соціальній безпеці молоді майже однаково визначені найвагомішими перешкодами укріплення соціальної безпеки держави загалом. Наприклад, невпевненість у майбутньому найбільше обумовлена високою корумпованістю та недостатнім фаховим рівнем керівників, недосконалістю державної політики, недостатньою її соціальною спрямованістю. Необхідно також визначити, що, за оцінкою експертів, саме ці дві перешкоди найбільше пов'язані з формуванням найвагоміших загроз соціальній безпеці молоді.

Серед найвагоміших перешкод формування соціальної безпеки суспільства, які значною мірою впливають на невпевненість молоді у майбутньому, за оцінкою 40% експертів, визначено низький рівень економічного розвитку та деградацію соціальних цінностей суспільства. Приблизно ж така залежність склалася і з загрозою, яка пов'язана з низькою цінністю праці та працівника. Водночас, найвагоміші перешкоди укріплення соціальної безпеки людини практично однаково визначають формування найбільш суттєвих загроз соціальній безпеці молоді.

Особливий етап у структурі механізму формування, прояву та управління процесами забезпечення соціальної безпеки пов'язаний з визначенням, систематизацією та взаємозв'язками умов формування соціальної безпеки та основними напрямками її забезпечення в системі державного управління.

Оцінка впливу умов формування соціальної безпеки суспільства на основні напрямки та можливості їх прояву (табл. 4.4) свідчить, що високий та збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів забезпечує певний рівень розвитку громадянського суспільства, підвищує можливості формування чисельного середнього класу, створює умови для суттєвого зниження рівня бідності населення, реалізації прав і свобод людини.

Таблиця 4.4

Вплив умов формування соціальної безпеки суспільства на основні напрямки її прояву, %

Основні умови формування соціальної безпеки суспільства	Питома вага експертів, %	Напрямки прояву соціальної безпеки суспільства							Разом
		Усього	Розвинене громадянське суспільство	Реалізація прав і свобод людини	Чисельний середній клас, низький рівень бідності	Високий рівень зайнятості громадян, достатня кількість робочих місць	Консолідація суспільства, стабільність та соціальний порядок, високий рівень довіри	Наявність належної соціальної інфраструктури, доступність якісних медичних та освітніх послуг	
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	100	15,6	15,3	13,7	13,4	13,1	12,7	83,8
Високий та збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів	15,6	100	13,7	14,8	14,8	14,3	14,2	12,8	84,6
Забезпечення розвитку людського потенціалу	12,9	100	14,5	17,9	11,0	13,3	12,7	14,5	83,9
Розвиток гідної праці, зростання цінності трудового життя	11,6	100	14,2	12,9	16,8	16,1	11,0	14,8	85,8
Підвищення рівня соціальної відповідальності в суспільстві	10,5	100	14,2	15,4	9,1	10,5	19,0	10,5	78,7
Реалізація принципу соціальної справедливості в країні	7,8	100	15,2	16,2	13,3	9,5	12,4	17,1	83,7
Зростання спроможних територіальних громад	7,8	100	20,2	13,5	11,5	13,5	12,4	11,5	82,6
Разом	66,1	-	-	-	-	-	-	-	-

Майбутнє суспільства та позитивні перспективи його становлення пов'язані з молоддю. Від того, що суспільство вкладає у молоде покоління, те й до нього повертається у довгостроковій перспективі. Безпека у цьому процесі є пріоритетною.

Забезпечення розвитку людського потенціалу супроводжується передусім реалізацією прав і свобод людини та пов'язане з необхідністю розвитку соціальної інфраструктури, яка обумовлює надання якісних медичних та освітніх послуг. Розвиток гідної праці, зростання цінності трудового життя в суспільстві супроводжуються збільшенням рівня зайнятості, формуванням середнього класу і, як наслідок, зростанням добробуту населення. Підвищення рівня соціальної відповідальності створює умови для розвитку громадянського суспільства, розширюються можливості для реалізації прав і свобод людини, а головне – зростає консолідація суспільства, стабільність та соціальний порядок, рівень довіри.

Найвищий взаємозв'язок складався між зростанням спроможності територіальних громад та розвитком громадянського суспільства. Майже кожен п'ятий експерт зауважує, що однією з важливих умов прояву соціальної безпеки суспільства, яка визначається рівнем розвитку громадянського суспільства, є спроможність територіальних громад. Цей взаємозв'язок на сьогодні особливо важливий та актуальний в зв'язку із втіленням основних принципів, положень та напрямків самоврядування, реалізацією міжнародних та національних норм про місцеве самоврядування, а також з реалізацією реформ із децентралізації управління.

Наукові розробки Н. Коленди¹ доповнюють наведені нами сутнісні характеристики прояву соціальної безпеки суспільства. Вона визначає механізм забезпечення соціальної безпеки як цілісну систему, “функціонування якої направлене на перешкоджання виникненню, послаблення або подолання загроз соціальній безпеці та підвищення її рівня шляхом впливу органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та самих громадян на соціальні процеси в суспільстві, що пов'язано з використанням ряду методів, заходів, інструментів і важелів із урахуванням загальноприйнятих принципів і критеріїв”. В структурі цього механізму автор виокремлює методи (економічні, організаційні, правові), ресурсне забезпечення (фінансове, нормативно-правове, інформаційне, кадрове), а також такі складові, як принципи, інституції, заходи, інструменти, важелі впливу².

Аналіз сутності і змісту соціальної безпеки свідчить, що у забезпеченні більшості з них українське громадянське суспільство має певний потенціал та ефективний практичний досвід діяльності. Подальшу розробку механізмів залучення потенціалу інститутів громадянського суспільства доцільно проводити в контексті зазначених вище складових соціальної безпеки. Це дозволить: 1) оцінити ресурсний потенціал інститутів громадянського суспільства у забезпеченні соціальної безпеки держави, суспільства, людини; 2) розробити дієві механізми залучення потенціалу інститутів громадянського суспільства за участі відповідних органів державного управління та установ, що відповідають за ту чи іншу сферу соціальної безпеки³.

¹ Коленда Н. В. Соціальна безпека населення та її основні складові // Соціальні ресурси розвитку регіону в умовах децентралізації управління : зб. наук. пр. SWorld”, зареєстрований в наукометричній базі РИНЦ. Вип. 1. Т. 32. Одеса : КУПРИЕНКО, 2013. С. 27—32.

² Коленда Н. В. Сутність механізму забезпечення соціальної безпеки населення // Економічні науки : зб. наук. пр. Луцького національного технічного університету. Вип. 9 (34). Ч. 1. Луцьк, 2012. С. 142. (Серія “Економіка та менеджмент”).

³ Сидорчук О. Залучення ресурсного потенціалу громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки України // Україна: аспекти праці. 2015. № 2. С. 28—34.

В структурі інституційних та організаційних механізмів залучення соціальних ресурсів інститутів громадянського суспільства до місцевого та регіонального соціального розвитку й забезпечення соціальної безпеки доцільно виокремити чотири основних підсистеми:

- підсистема нормативно-правового забезпечення функціонування системи інституційних та організаційних механізмів залучення соціальних ресурсів інститутів громадянського суспільства;
- підсистема механізмів, що мають забезпечити реальну участь інститутів громадянського суспільства в прийнятті та реалізації рішень щодо місцевого та регіонального розвитку;
- підсистема механізмів оперативної інформаційно-комунікативної взаємодії між інститутами громадянського суспільства та іншими суб'єктами соціального розвитку щодо всього кола питань спільної діяльності;
- підсистема організаційно-управлінської та фінансової підтримки соціально корисної діяльності інститутів громадянського суспільства.

Кожна з підсистем є обов'язковим елементом цілісної системи і не може функціонувати самостійно. Водночас кожна із них має власну специфіку щодо розробки та впровадження і створюється за власним специфічним алгоритмом. На сьогодні стан кожної із зазначених вище чотирьох складових не є задовільним та таким, що відповідає потребам забезпечення соціальної безпеки щодо залучення соціальних ресурсів інститутів громадянського суспільства до регіонального та місцевого розвитку.

Протягом останніх кількох років простежується, що українське громадянське суспільство стає більш зрілим, накопичує власний досвід діяльності, проте одночасно загострюється необхідність у становленні і розвитку політичної і правової культури громадян, колективної й індивідуальної відповідальності за наслідки власних дій. В Україні на сьогодні сформувалася значна кількість реально діючих інститутів громадянського суспільства (об'єднань громадян, волонтерських рухів), до складу яких належать зокрема і висококваліфіковані спеціалісти в тих чи інших галузях. Також значною є підтримка діяльності громадського сектору з боку бізнесу та громадян (передусім в контексті захисту територіальної цілісності держави, допомоги вимушеним переселенцям із тимчасово окупованих територій). Розвиток інститутів громадянського суспільства в Україні свідчить, що основним змістом діяльності щодо залучення соціальних ресурсів інститутів громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки на національному та регіональному рівнях має стати створення всіх необхідних умов та можливостей для конструктивної соціальної взаємодії усіх суб'єктів забезпечення соціальної безпеки. Вирішення цього завдання потребує створення дієвих механізмів інституціоналізації взаємодії громадянського суспільства, влади та бізнесу в сфері забезпечення соціальної безпеки на національному та регіональному рівнях через реалізацію таких напрямів діяльності:

- формування та розвиток відповідної інфраструктури взаємодії громадянського суспільства і держави в сфері забезпечення соціальної безпеки, насамперед інфраструктури регіонального рівня;
- розробка та реалізація нормативно-правового забезпечення діяльності інститутів громадянського суспільства, зокрема в сфері забезпечення соціальної безпеки;
- забезпечення науково-методичної та інформаційно-комунікативної підтримки практичної діяльності в соціальній сфері національної безпеки;

- залучення інститутів громадянського суспільства до розробки та реалізації державних програм та стратегій із забезпечення соціальної безпеки;

- створення систем зворотного зв'язку та системи постійного соціологічного моніторингу стану соціальної безпеки в регіонах України по ключових показниках, зокрема і щодо участі інститутів громадянського суспільства у вирішенні актуальних соціально-економічних проблем.

Реалізація цих напрямів означає необхідність створення системи відповідних взаємоузгоджених механізмів – нормативно-правових, організаційно-управлінських, фінансових, консультативно-методичних, інформаційних та інших, спрямованих на залучення потенціалу громадської самоорганізації та соціальних ресурсів різноманітних інститутів громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки на національному та регіональному рівнях.

Такі механізми повинні бути спрямовані на забезпечення залучення соціальних ресурсів громадянського суспільства до реалізації таких пріоритетних завдань щодо забезпечення соціальної безпеки:

- становлення відносин суб'єктності між громадянським суспільством, державою, бізнесом щодо забезпечення соціальної безпеки на національному, регіональному, місцевому рівнях;

- забезпечення інформаційної безпеки України та її регіонів;

- започаткування соціального моніторингу стану та рівня соціальної напруженості на постраждалих територіях;

- залучення лідерів громадських організацій, волонтерських рухів до процесів прийняття та реалізації управлінських рішень;

- становлення механізмів ефективної соціальної комунікації між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, територіальними громадами, громадськими об'єднаннями, бізнесом.

Механізми залучення соціальних ресурсів громадянського суспільства для забезпечення соціальної безпеки України та її регіонів мають враховувати такі аспекти:

- координація взаємодії інститутів громадянського суспільства із органами влади щодо залучення потенціалу громадської активності до забезпечення національної (та, зокрема, соціальної) безпеки українського суспільства;

- створення національної мережі регіональних ресурсно-моніторингових центрів (РМЦ) за безпосередньої участі інститутів громадянського суспільства як інструменту забезпечення ефективного та скоординованого залучення потенціалу громадських організацій та об'єднань до забезпечення соціальної безпеки на регіональному та місцевому рівнях. У межах таких центрів організовувати проведення круглих столів, конференцій та інших заходів, спрямованих на консолідацію громадських об'єднань для вирішення проблем соціальної безпеки суспільства;

- удосконалення нормативно-правових механізмів щодо обов'язкового включення питань соціальної безпеки (за її основними складовими та напрямками забезпечення) та розвитку громадянського суспільства до переліку пріоритетних напрямів діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування на всіх рівнях (в межах їх компетенції та із відповідною конкретизацією);

- розробка системи моніторингових показників щодо участі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні соціальної безпеки і запровадження відповідних моніторингових досліджень в Україні та її регіонах;

– створення сприятливих умов для формування та інституційного розвитку організацій громадянського суспільства (ОГС), підтримки волонтерського руху, розвитку національної системи благодійності й доброчинності, інших громадських практик, спрямованих на забезпечення соціальних інтересів людини, суспільства, держави;

– активізація міжнародного співробітництва у сфері розробки та впровадження механізмів забезпечення соціальної безпеки суспільства.

Наукове, інформаційне, фінансове та інституційне забезпечення сприяють укріпленню громадянського суспільства та потребують:

– залучення ресурсної бази і кадрового потенціалу науково-дослідницьких установ (вищі навчальні заклади, установи НАН України тощо) та громадських організацій до проведення відповідних науково-прикладних робіт із вивчення, адаптації та розробки дієвих механізмів залучення потенціалу інститутів громадянського суспільства до забезпечення соціальної безпеки України та її регіонів, а також до реалізації пілотних проєктів і розробки відповідних нормативно-правових актів, стратегій та програм різного рівня;

– розширення участі населення у самоврядних організаціях, сприяння механізмам місцевої демократії у формуванні дієздатних територіальних громад;

– запровадження системи безперервної громадянської освіти із залученням до цього процесу організацій громадянського суспільства як засобу поширення демократії участі, розбудови громадянського суспільства, об'єднаного та консолідованого навколо європейського цивілізаційного вибору України¹;

– створення за підтримки Ради національної безпеки та оборони України, Кабінету Міністрів України та за участі громадських організацій національного інформаційно-комунікативного порталу задля розвитку громадянського суспільства і забезпечення його участі у вирішенні питань суспільного розвитку та безпеки;

– створення Фонду підтримки громадської самоорганізації (ФПГС) у сфері соціальної безпеки із мережею його регіональних представництв;

– забезпечення розвитку міжмуніципального співробітництва громад як інструменту вирішення соціально-економічних та екологічних проблем для об'єднання обмежених ресурсів (фінансових, кадрових тощо), збільшення шансів на отримання грантового фінансування від міжнародних фінансових інституцій;

– розробки та впровадження міжрегіональних проєктів із об'єднання зусиль територіальних громад міст і районів, які не постраждали від бойових дій, з тими, що постраждали, з метою поєднання ресурсів, налагодження міжрегіональної взаємодії та взаємодопомоги, посилення соціальної безпеки;

– розробки Стратегії забезпечення соціальної безпеки України та її регіонів, де основною метою має стати створення та інституціоналізація системи механізмів забезпечення соціальної безпеки суспільства.

Обов'язковим суб'єктом розробки та реалізації стратегії повинні стати представники громадянського суспільства, а провідним структурним елементом – напрями і заходи щодо розвитку інститутів громадянського суспільства та залучення їхнього потенціалу до забезпечення соціальної безпеки людини, суспільства, держави.

Визначені основні напрями і зміст діяльності із залучення потенціалу громадської самоорганізації та інститутів громадянського суспільства до забезпечення соціальної

¹ Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : аналіт. доп. / Яблонський В. М., Балакірева О. М., Бондар Т. В. [та ін.] ; за заг. ред. О. А. Корнієвського. К. : НІСД, 2017. С. 4.

безпеки мають особливу значущість для місцевого та регіонального рівнів управління. А практична їх реалізація сприятиме, з одного боку, розвитку громадянського суспільства в Україні та становленню реальної демократії, а з іншого – дозволить значно ефективніше долати ризики, загрози, небезпеки та виклики соціальної безпеки суспільства.

Розділ 5

СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ: МОЖЛИВОСТІ І ПЕРЕШКОДИ ДОСЯГНЕННЯ

Україна прагне реалізувати конституційні положення, які її визначають як соціальну та правову державу. У будь-якому демократичному суспільстві при відповідних умовах, інтереси соціальної безпеки держави та особистості повинні співвідноситися та бути гармонійно збалансованими. Соціальна безпека людини є відносно автономною субстанцією. Але на сьогодні ця проблема стає центральною у забезпеченні національної безпеки.

Соціальна безпека людини – це здатність та готовність держави, суспільства та особистості захищати себе від небезпек та загроз для життя, здоров'я, основних суспільних цінностей – прав і свобод людини.

Інструментами та механізмами забезпечення соціальної безпеки людини є:

- закони, що захищають права й свободи громадян, які передбачають відповідальність та покарання за скоєння злочину проти них;
- партнерський тип відносин, при яких громадянин може не боятися іншого громадянина;
- культивування державою та суспільством поваги до гідності іншої людини, її життя та свободи;
- становлення справедливого та ефективного правосуддя;
- безпечна та відповідальна поведінка громадян, які не обумовлюють виникнення ризиків для себе та для інших людей;
- розвиток мирних засобів вирішення конфліктів, вміння йти на компроміси.

Безпека людини тісно пов'язана з безпекою держави та суспільства, адже ті загрози та небезпеки, що існують для держави і суспільства, є загрозами і для людини (екологічна катастрофа чи ядерна війна тощо). Хоча ці загрози мають глобальне спрямування та належать до держав, народів, суспільств, саме тому вони мають пряме відношення до особистості.

Соціальна безпека людини – це протидія тим загрозам та небезпекам, що несуть, або можуть нанести шкоду фундаментальним інтересам та потребам людини, руйнують її духовний світ. Умови та засоби забезпечення соціальної безпеки людини визначаються: наявністю законів із захисту життя, прав і свобод людини та їх виконанням; каральними заходами за злочини проти людини; чесним правосуддям та справедливим устроєм суспільства; верховенством законів у державі; безпечною поведінкою особистості. В забезпеченні соціальної безпеки людини багато залежить від цінності людського життя, розвиненості у людей відчуття власної гідності, свободи та відповідальності.

Визнання соціальної безпеки людини як пріоритетної цінності суспільства залежить від того, наскільки люди усвідомлюють свою високу роль у цій справі та прагнуть активно підтримувати систему безпеки. Найважливішою задачею суспільства є підвищення соціальної активності людини. З цієї об'єктивної тенденції видно, що першочергова необхідність із забезпечення безпеки, свободи й прав людини виникає і

для реалізації соціальної безпеки суспільства, держави. Загальновизнаний вислів, що безпека кожного передбачає безпеку усіх, зокрема і держави, повинен стати реальним підґрунтям для державної політики України.

Реалізація потреби у безпеці та відчуття соціально-економічної захищеності є одними із першочергових і необхідних умов для розвитку людини та суспільства загалом. Саме через задоволену потребу в безпеці людина прагне до соціального та сталого розвитку у своєму житті, а негативні зміни (фінансові, соціальні, політичні, психологічні тощо) сприймаються як щось загрозливе, що може порушити це відчуття безпеки. Соціальна безпека людини тісно і глибоко пов'язана із соціальною безпекою суспільства та держави. Вони взаємозалежні, а зміни однієї з них впливають на інші складові одночасно.

Соціальна безпека людини – це стан захищеності особистості, відчуття комфортності у суспільстві, визначення та дотримання прав і свобод самою людиною. Соціальна безпека має забезпечувати захист життя та гідний його рівень, підтримку та охорону здоров'я, а також добробуту. Реалізація принципів соціальної безпеки на особистісному рівні можлива при бажанні та участі у цьому процесі самої людини, реалізації її прагнень до духовного, культурного, матеріального, освітнього, фізичного розвитку, а також добровільному взятті на себе відповідальності за своє життя. Основою, на якій має базуватися такий підхід, є цінність життя людини, адже коли сама людина цінє своє життя, вона може цінувати життя інших людей, бо без життя нічого не має і все втрачає сенс.

Досягнення соціальної безпеки людини можливе лише за умов відповідального та усвідомленого ставлення до зазначених питань всіх суб'єктів цього процесу (людини, суспільства, держави). Людині не треба очікувати, що хтось прийде та зробить її життя кращим, без бажання змінюватися на краще самої людини – це безглуздо; у психології такий тип поведінки має назву “позиція жертви”, тобто люди, які тільки звинувачують зовнішні обставини, оточуючих людей, суспільство, державу у своїх негараздах, які не прагнуть до самореалізації та саморозвитку та не бажають змінюватись самі, – приречені на втрати, небезпеки, незахищеність. Як зазначає відомий психолог *А. Маслоу*¹, основою такої поведінки є втрата (або не знаходження) людиною сенсу свого життя. Поки людина не зрозуміє, хто вона та навіщо у цьому світі, суспільство не буде здоровим. Адже суспільство – це не якийсь міфічний інститут, суспільство – це і є люди, і від того, наскільки кожен із нас готовий до внутрішніх змін (поважати свободу вибору іншої людини, цінувати життя – власне та життя оточуючих, вміння володіти собою у непередбачуваних обставинах, духовно-культурно розвиватися тощо), залежить у якому суспільстві ми і будемо жити. Президент США Дж. Кеннеді колись казав: “Не питайте, що може зробити для вас ваша країна; питайте, що ви можете зробити для своєї країни”².

З іншого боку, держава має створювати відповідні умови для такого внеску, ініціювати особистісний розвиток кожної людини, заохочувати людей до ідей єднання, поваги, розуміння та процвітання країни.

Відомий економіст, лауреат Нобелівської премії М. Фрідман у своїй роботі “Капіталізм і свобода” зазначає, що “для вільної людини її країна має бути сукупністю індивідумів, які її

¹ Man's Search for Meaning. An Introduction to Logotherapy // Beacon Press. Boston. MA. 2006.

² John F. Kennedy's Inaugural Address. 1961. January 20. URL : <http://www.ushistory.org/documents/ask-not.htm>.

складають, а не певною вищою інстанцією. Вільна людина пишається спільним надбанням і зберігає вірність загальним традиціям. Однак вона дивиться на державу як на засіб, знаряддя, а не як на джерело милостей і дарунків і аж ніяк не на пана й Бога, яким слід сліпо підкорятися та покійно слугувати. Вільна людина питає: “Як ми можемо використати потенціал держави, уникнувши водночас небезпеки, що загрожує свободі?”¹.

Україна із 2014 р. перебуває у стані довготривалого збройного конфлікту, який безпосередньо впливає на стан соціальної безпеки країни загалом та відчуття захищеності, спокою кожного її громадянина. Через ці події соціальна безпека людини (СБЛ) стала набувати нових рис та ознак. Якщо до подій 2014 р., СБЛ була більш спрямована на покращення рівня життя населення, подолання бідності населення, забезпечення якості трудового життя, зниження демографічних ризиків, формування умов для соціальної рівності, покращення можливостей здобуття гідної освіти та збереження свого здоров’я тощо, то після подій 2014 р., основною умовою СБЛ додалися потреби зберегти своє життя та життя своїх рідних. Цінність людського життя, з одного боку, стала першою нагальною необхідністю, яка спонукала людей зі Сходу та Криму покидати свої домівки, залишити речі (які в умовах небезпеки втратили будь-який сенс), звичний устрій життя, а з іншого боку, саме ці дії показали, що в умовах збройного конфлікту зростає цінність людського життя.

Вищезазначені події, небезпеки та ризики, спричинили не тільки посилення внутрішньої міграції, а також актуалізували проблему відтоку людського потенціалу за кордон, що свідчить про незадовільний рівень соціальної безпеки людини. Згідно з даними групи “Рейтинг”, опублікованими у вересні 2017 р., більш ніж третина українців (35%) хотіли б назавжди покинути Батьківщину, і за останній рік цей показник збільшився на 5%². Також 60% респондентів визначили, що за останній рік їх матеріальне становище погіршилося. Головною причиною такого соціально-економічного стану, в якому нині перебуває країна, 65% опитаних вважають непрофесіоналізм і корупцію діючої влади, 54% – військові дії на Сході, 31% – нездатність Верховної Ради приймати потрібні країні закони, 28% – непрофесіоналізм і корупцію попередньої української влади³. Визначені оцінки підтверджують те, що відчуття людини себе у безпеці пов’язано із процесами, що відбуваються у державі та суспільстві. Але не потрібно забувати про власну відповідальність особистості за суспільство, у якому вона живе, за стан країни та власне життя.

Підтверджують значущість соціальної безпеки людини результати експертного опитування з проблем соціальної безпеки. На запитання: “Які принципи є головними при забезпеченні соціальної безпеки?” – 42,9% експертів зазначили, що це – соціальна відповідальність та підвищення соціальної свідомості щодо самозбереження, самозахисту та саморозвитку (34,3%). Така оцінка стану соціальної безпеки людини потребує конструювання системи її формування, яка визначається внутрішньою мотивацією соціальної безпеки людини та зовнішніми чинниками її формування.

Внутрішня мотивація до соціальної безпеки людини – це те, що несе та на що впливає сам індивід: його усвідомленість щодо цінності життя, його власна відповідальність за своє життя, його власний внесок у суспільну безпеку.

¹ Фрідман Мілтон. Капіталізм і свобода / Мілтон Фрідман, Роуз Фрідман ; пер. з англ. Н. Рогачевська. К. : Наш формат, 2017. 216 с.

² URL : http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniy_ukrainev.html.

³ URL : http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/vzglyady_grazhdan_na_ekonomicheskuyu_i_politicheskuyu_situaciyu_v_ukraine.html.

Зовнішні чинники формування соціальної безпеки людини – це ті важелі та інструменти, якими держава та суспільство впливають на соціальну безпеку людини (забезпечення гідного рівня життя, гідної оплати праці, мінімізація загроз життю та здоров'ю людини, безпечне соціальне середовище, доступ до якісних освітніх та медичних послуг, доступність житла, гарантованість продовольчої безпеки тощо) (рис. 5.1).

Рис. 5.1. Модель формування соціальної безпеки людини

Експерти визначають, що соціальна безпека людини проявляється передусім у: сприятливих та безпечних умовах життя (63,8%); наявності доходу достатнього для гідного життя (56,2%); впевненості у своєму майбутньому і майбутньому сім'ї (39,0%); захисті прав і свобод особистості (33,3%); можливостях самореалізації та самозахисту (28,6%); безпечному соціальному та екологічному оточенні (26,7%); поширеності серед населення цінностей активності, орієнтації на власні сили та відповідальність (18,1%); гарантіях працевлаштування (15,2%) (табл. 5.1).

Відповідно до моделі, представленій на рис. 5.1, розподіл відповідей у табл. 5.1 свідчить про перевагу думок експертів щодо зовнішніх чинників. На внутрішні чинники та мотивацію досягнення соціальної безпеки акцентували увагу експерти, які вбачають прояв соціальної безпеки людини у можливостях самореалізації та самозахисту (28,6%) і поширеності серед населення цінностей активності, орієнтації на власні сили та відповідальність. Дуже низький прояв соціальної безпеки людини визначили експерти щодо здорового способу життя (1,9%). Це дійсно важливий та слабо розповсюджений в українському суспільстві чинник, який не має, за внутрішньою мотивацією людини, широкого розповсюдження та обумовлює ризики для здоров'я, тривалості та якості життя людини.

Таблиця 5.1

Оцінка зовнішніх та внутрішніх чинників прояву соціальної безпеки людини

У чому, на Вашу думку, проявляється соціальна безпека людини?	% до кількості експертів	Ранг
Сприятливі та безпечні умови життя	63,8	1
Наявність доходу достатнього для гідного життя	56,2	2
Впевненість у своєму майбутньому і майбутньому сім'ї	39,0	3
Захист прав і свобод особистості	33,3	4
Можливості самореалізації та самозахисту	28,6	5
Безпечне соціальне та екологічне оточення	26,7	6
Поширеність серед населення цінностей активності, орієнтації на власні сили та відповідальність	18,1	7
Гарантії працевлаштування	15,2	8
Якісні медичні послуги	14,3	9
Можливість надбання якісної освіти	13,3	10
Здоровий спосіб життя	1,9	11
Інше	1,9	—
Важко відповісти	0,0	

Зовнішні чинники формування соціальної безпеки людини мають і позитивне і негативне спрямування. При патерналістських настроях населення очікування допомоги з боку держави здебільшого не відбувається і ці нездійсненні надії на державу трансформуються в реалізовані небезпеки. Соціальна безпека людини та держави має двояке спрямування. Укріплення держави може відбуватись і за рахунок зниження безпеки людини і навіть за рахунок її життя. Варіанти впливу державних чинників на соціальну безпеку людини мають різні сценарії. По-перше, держава може цілковито опікуватись соціальною безпекою людини, ставити в стратегіях розвитку відповідні цілі і досягати їх. По-друге, держава з об'єктивних причин не може забезпечити соціальну безпеку людини через нестабільну ситуацію в Україні. По-третє, держава може бути зацікавлена в позбавленні безпеки більшості громадян, щоб через страх та звинувачення керувати їх свідомістю. По-четверте, вибірково здійснюється соціальна безпека людини (роздається на представників влади, олігархів, політиків тощо). В Україні одночасно мають прояв всі визначені варіанти впливу соціальної безпеки держави на людину.

Результати соціологічних досліджень інших науковців більш детально розкривають прояв зовнішніх та внутрішніх чинників на соціальну безпеку людини.

Так, за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, у 2016 р. 54,6% респондентів зазначили, що за останній рік стан їхньої особистої безпеки (на вулиці, в громадських місцях) погіршився. На питання: “Які почуття, виникають у Вас, коли Ви думаєте про своє майбутнє?” 45,9% відповіли, що це почуття надії, 32,6% респондентів відчувають тривогу, у 29,2% майбутнє викликає відчуття оптимізму, а 18,6% респондентів зазначили, що почувають розгубленість.

Важливу роль у забезпеченні соціальної безпеки людини відіграє наявність доходу та гідний рівень життя людини. На сьогодні Україна зіштовхнулася із протилежним цьому поняттю явищем – бідністю, яка спонукає людину до відчуття розгубленості, невпевненості, незахищеності. За визначенням академіка НАН України Е. Лібанової, бідність визначається як неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. До бідних верств суспільства належать ті, хто не з власної волі позбавлені необхідного: нормального житла,

їжі, одягу, можливості здобувати освіту та лікуватися. Крім того, бідність – це ще і страх перед майбутнім, обумовлений непевністю людини у своїх можливостях. Подолання бідності є ключовим завданням суспільного розвитку”¹. За даними соціологічного моніторингу, 47% респондентів при визначенні матеріального стану своєї сім’ї зазначили, що їм вистачає лише на продукти харчування, ще 31,4% респондентів – що коштів вистачає загалом на прожиття. При цьому 49% респондентів визначають матеріальне становище своєї сім’ї як середнє, а 45,5% – як бідне.

Поширення бідності як перешкоду соціальній безпеці людини в експертному опитуванні визначили 61% опитаних. Таким чином, забезпечення соціальної безпеки людини є необхідною умовою для розвитку здорового суспільства та має починатися саме з гідних умов життя людини та подолання бідності.

Експертне опитування з питань соціальної безпеки дало змогу зважити можливості та перешкоди формування соціальної безпеки людини (рис. 5.2 – на основі питання 13, 14 анкети).

Рис. 5.2. Можливості та перешкоди забезпечення соціальної безпеки людини в Україні

Як видно з рис. 5.2, соціальна безпека людини в Україні має свої переваги та перешкоди. На думку експертів, формуванню соціальної безпеки людини сприяє насамперед стабільність у країні (61%), а головною перешкодою – є різке погіршення соціально-економічного становища (66,7%). На друге місце експерти поставили гідну працю та цінність для людини праці (61%) як одну з головних можливостей соціальної безпеки людини, а перешкодою на другому місці є поширеність бідності (61%). Ці

¹ URL : http://www.idss.org.ua/monografii/2017_SDGs_NationalReport.pdf.

процеси є абсолютно протилежними, тому доволі складно балансувати між цими двома сторонами одного процесу. Країна і кожна людина, або розвиваються та здійснюють свій вибір у напрямку прогресу через суспільне виробництво і зміну відносин, покращення конкурентоспроможності тощо, щоб покращити життя, почати жити гідно, або “пливе за течією”, покладаючи всю відповідальність на інших чи зовнішні обставини, виправдовуючи свою бездіяльність та пасивність. Негативні аспекти соціальної безпеки людини притаманні і суспільству загалом, адже з людських особистостей складається суспільне ціле.

Серед можливостей забезпечення соціальної безпеки людини однаково кількість оцінок (по 35,2%) набрали “захист від маніпулювання свідомістю громадян” та “підвищення особистої відповідальності громадян за власне життя і здоров’я”. Ці аспекти соціальної безпеки людини є одними із першочергових, адже їх основа перебуває у площині власної відповідальності людини за своє життя, свій розвиток, своє майбутнє. Захист від маніпулювання свідомістю має починатися з бажання людини не бути обдуреною, з пошуку істини, з розширення кордонів своєї свідомості та правової грамотності, через пізнання себе і світу, підвищення рівня загальної та професійної освіти, надбання культури безпеки та реалізації принципів соціальної відповідальності. Це можливо лише завдяки постійному саморозвитку. ЗМІ та інтернет-ресурси навчилися досить чітко формувати висновки та представляти ситуацію так, як це необхідно окремому колу осіб, і більшість людей вже звикли просто споживати цю готову інформацію, а на її основі без власного аудиту робити вибір у своєму житті. Процвітає небажання людини усвідомлювати та розуміти хто ти є у цьому суспільстві та, найголовніше, прагнути перекладати відповідальність на інших (звинувачуючи владу, сусідні держави, представників бізнес-структур у своїх особистих негараздах). Тому соціальна відповідальність людини за своє життя та свобода від маніпулювання свідомістю – це єдиний процес, який повинен реалізовуватись на користь її соціальної безпеки.

Соціальна безпека людини – це складний взаємозалежний та взаємообумовлений процес. Тому для прийняття якісних управлінських рішень щодо її забезпечення, необхідно визначити вплив перешкод на цьому шляху, які будуть обмежувати можливості її посилення.

Основні перешкоди формування та розвитку соціальної безпеки людини визначають можливості її прояву та досягнення за основними складовими (табл. 5.2). Представлений у табл. 5.2 розподіл впливу перешкод на можливості реалізації окремих складових соціальної безпеки людини свідчить, що забезпеченню сприятливих та безпечних умов життя передусім перешкоджає різке погіршення соціально-економічного становища та нестабільність у країні та її регіонах. Майже 22,0% експертів визначили наявність такого зв’язку. Поширеність бідності є найвагомішою перешкодою та наслідком недостатнього доходу для гідного життя. Різке погіршення соціально-економічного становища та руйнування системи соціальних цінностей перешкоджають формуванню у людини впевненості у своєму майбутньому та майбутньому своєї сім’ї.

Формуванню сприятливих та безпечних умов життя насамперед перешкоджають різке погіршення соціально-економічного становища та поширення бідності. Майже 30% експертів визначили вплив цих перешкод як найбільш суттєвий. Ці дві перешкоди обумовлюють і недостатність наявного доходу для гідного життя та впевненості у своєму майбутньому. Захищеності прав і свобод особистості як однієї з вагомих складових соціальної безпеки людини найбільше перешкоджають існуюча неефективна система їх захищеності та руйнування системи соціальних цінностей (табл. 5.3).

Таблиця 5.2
Оцінка впливу перешкод формування соціальної безпеки людини на можливості її прояву за основними складовими, %

	Питома вага експертів, які визначили значимі перешкоди, %	Складові прояву соціальної безпеки людини						
		Усього	Сприятливі та безпечні умови життя	Наявність доходу, достатнього для гідного життя	Впевненість у своєму майбутньому і майбутньому сім'ї	Захищеність прав і свобод особистості	Можливість самореалізації та самозахисту	Безпечне соціальне та екологічне оточення
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Різке погіршення соціально-економічного становища	14,9	100,0	23,2	18,1	13,5	9,8	10,2	10,2
Поширеність бідності	13,6	100,0	21,0	24,1	11,8	8,8	9,7	9,2
Нестабільність в країні та її регіонах	13,4	100,0	21,7	17,2	12,6	11,1	7,6	9,6
Руйнування системи соціальних цінностей	12,5	100,0	20,9	16,5	13,7	12,6	7,1	8,8
Незахищеність прав і свобод громадянина	11,9	100,0	20,5	14,9	12,0	16,6	8,2	9,2
Разом	66,3	-	-	-	-	-	-	-

Таблиця 5.3

Залежність можливостей прояву соціальної безпеки людини від перешкод її формування, %

Перешкоди формування соціальної безпеки	Питома вага експертів, які визначили перешкоди, %	Найвагоміші складові прояву соціальної безпеки людини					У безпечному соціальному та екологічному оточенні
		У сприятливих та безпечних умовах життя	У наявності доходу, достатнього для гідного життя	У впевненості у своєму майбутньому і майбутньому сім'ї	У захисті прав і свобод особистості	У можливостях самореалізації та самозахисту	
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Різне погіршення соціально-економічного становища	14,9	16,7	14,4	16,1	13,8	16,4	16,5
Поширеність бідності	13,6	13,7	17,3	12,8	11,2	14,2	13,5
Нестабільність у країні та її регіонах	13,4	14,3	12,5	13,9	14,5	11,2	14,3
Руйнування системи соціальних цінностей	12,5	12,7	11,1	13,9	15,1	9,7	12,0
Незахищеність прав і свобод громадянства	11,9	12,0	9,6	11,7	19,1	10,4	12,0
Поширення безробіття	5,9	5,0	9,2	6,7	2,6	6,0	5,3
Погіршення здоров'я та можливості його охорони	5,9	5,7	6,3	2,8	2,0	8,2	6,8
Разом	78,1	80,1	80,4	77,9	78,3	76,1	80,4

Основні умови формування соціальної безпеки людини вимагають забезпечення сприятливих та безпечних умов життя, наявності доходу, достатнього для гідного життя, та супроводжуються впевненістю у своєму майбутньому і майбутнього своєї сім'ї, характеризуються захищеністю прав і свобод особистості, можливості самореалізації, можуть бути створені лише при стабільності в країні та забезпеченні людини гідною працею. Саме ці співвідношення визначили як найважливіші майже 20% експертів (табл. 5.4). Привертає увагу визначена за відповідями експертів досить тісна залежність між підвищенням загальної культури в суспільстві, зокрема особистої відповідальності громадян за власне життя і здоров'я, та забезпечення сприятливих і безпечних умов життя, оскільки кожний п'ятий експерт визначає, що людина сама повинна насамперед відповідально ставитися до свого здоров'я та життя.

Таким чином, соціальна безпека людини повинна стати головним пріоритетом і соціальної політики, і системи національної безпеки, і самої людини. Зовнішні чинники забезпечення соціальної безпеки людини реалізуються через державу та суспільство і вимагають від них:

- створення умов для збереження та розвитку української нації, її людського та інтелектуального потенціалу;
- сприяння ініціації та активізації особистості для посилення здатності самореалізації, культивування вимог конкурентоспроможності;
- створення сприятливих умов для попередження витоку за межі країни людського та інтелектуального капіталу;
- забезпечення гідного рівня та якості життя населення, ліквідації бідності серед працюючих, викорення бідності;
- забезпечення високої зайнятості населення, використання внутрішньо переміщених осіб як ресурсу;
- підвищення цінності праці і працівника, розповсюдження гідної праці;
- надання можливостей якісної освіти впродовж життя;
- забезпечення реалізації прав, гарантій та свобод, регламентованих законодавством України та довготривалими нормативними документами;
- створення умов та можливостей залучення якісних медичних послуг;
- стимулювання ведення людиною здорового способу життя;
- підготовки людини до змін у суспільному виробництві, до нових вимог щодо освіти, роботи, використання її життєвого потенціалу;
- виховання у людини культури безпеки;
- орієнтації державного управління на соціалізацію економіки;
- недопущення зниження рівня соціальної безпеки людини за рахунок соціальної безпеки держави.

Для забезпечення соціальної безпеки людини необхідна реалізація самою особистістю таких настанов:

- сприйняття особистої відповідальності за стан свого життя та здоров'я;
- культивування та розвиток здібностей до самореалізації та самозахисту;
- здійснення вибору життєвих стратегій за покликом душі, серця, талантів та здібностей;
- укріплення соціально відповідальної поведінки у всіх сферах життєдіяльності;
- активація участі людини в розвитку громадянського суспільства із питань забезпечення соціальної безпеки.

Таблиця 5.4
Оцінка впливу умов формування соціальної безпеки людини на основні напрямки її прояву, %

Основні умови формування соціальної безпеки людини	Питома вага експертів, %	Найвагоміші напрямки прояву соціальної безпеки людини						Разом
		Сприятливі та безпечні умови життя	Наявність доходу, достатнього для гідного життя	Впевненість у своєму майбутньому і майбутньому сім'ї	Захист прав і свобод особистості	Можливості самореалізації та самозахисту	Безпечне соціальне та екологічне оточення	
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	20,4	18,4	12,4	10,9	9,3	8,6	79,2
Стабільність в країні	20,6	18,9	18,9	16,3	10,2	9,2	6,6	80,1
Гідна праця, цінність людини праці	20,6	19,7	21,7	13,1	8,6	8,1	9,1	80,3
Захист від маніпулювання свідомістю громадян	11,9	19,8	16,4	11,2	13,7	9,5	6,0	76,6
Підвищення особистості відповідальності громадян за власне життя і здоров'я	11,9	20,2	16,0	9,2	10,9	10,9	9,2	76,4
Правова грамотність населення	11,0	18,9	18,9	8,5	13,2	8,5	12,3	80,3
Підвищення загальної культури в суспільстві, зокрема культури безпеки	10,6	23,5	11,9	14,7	8,8	10,8	13,7	83,4
Разом	86,6	-	-	-	-	-	-	-

Розділ 6

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ПЕРЕТВОРЕННІ МОЛОДІ НА СТРАТЕГІЧНИЙ РЕСУРС РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

В умовах трансформації українського суспільства, яка супроводжується погіршенням матеріального добробуту населення, зростанням соціальної напруги, проявами маргіналізації тощо, актуальним стає забезпечення соціальної безпеки молоді, яка є найважливішим стратегічним ресурсом суспільства. Молодь повинна бути спроможною виконувати особливу соціальну функцію – збереження та розвиток країни. Вона успадковує досягнутий рівень розвитку суспільства та держави, забезпечує спадковість поколінь, формує у собі образ майбутнього та виконує функцію соціального відтворення, а також є основою нової постіндустріальної економіки, розвитку сучасних високотехнологічних галузей і джерелом та базою інновацій.

Соціальна безпека молоді виокремлюється у соціальній безпеці людини у зв'язку з її особливою значущістю для майбутнього країни, держави, суспільства, нації. Не випадково серед глобальних цілей сталого розвитку провідною є та, що орієнтує будь-яку систему господарювання на виконання вимог ощадливого ставлення до всіх видів ресурсів та на ведення господарювання так, щоб ресурсів вистачило для гідного життя нинішнім та майбутнім поколінням. Це є запорукою існування людської цивілізації на планеті. Але кожна держава при звуженні цієї цілі до меж країни також турбується про своє майбутнє. А представниками цього майбутнього і є молодь, яка за своєю місією та відповідальністю повинна стати основою для українського суспільства та джерелом його прогресивного розвитку. Майбутнє України обумовлено можливостями розвитку молоді. Соціальні інтереси молоді людини потребують підтримки та реалізації. Для оцінки перешкод соціальній безпеці молоді експертам було запропоновано визначити найбільш вагомі соціальні загрози в сучасних умовах їх життя (табл. 6.1).

Оцінка експертами соціальної безпеки молоді визначилась невтішною. Найбільш вагомою стала невпевненість у майбутньому, 64,8% опитаних сконцентрували увагу саме на ній. За своїми характеристиками ця загроза підриває фундамент мрій, очікувань, сподівань, надій, планів та перспектив. Цей симбіоз відчуттів, які можуть не реалізовуватись, підривають оптимістичні сценарії майбутнього життя молоді та їх віри в ефективність особистого внеску в суспільну діяльність, у реалізацію, трудового, підприємницького, інноваційного потенціалу молоді, в доцільність досягнення конкурентних переваг людини тощо.

Наступне місце за вагомістю посіли дві загрози, які визначили 60% експертів, а саме: низька цінність праці і працівника та погіршення якості середньої та вищої освіти. Саме низька цінність праці та працівника у сполученні з суттєвими труднощами працевлаштування після освітнього закладу стали причиною нового негативного явища в українському суспільстві – наявності значної кількості молодих людей із вищою освітою, які не працюють і активно не шукають роботу, а живуть за рахунок батьків.

Таблиця 6.1

Оцінка загроз соціальній безпеці молоді України

Визначте найбільш вагомі для молоді України соціальні загрози в сучасних умовах її життя	% до кількості експертів	Ранг
Невпевненість у майбутньому	64,8	1
Погіршення якості середньої та вищої освіти	60,0	2
Низька цінність праці та працівника	60,0	2
Труднощі працевлаштування після закінчення освітнього закладу	52,4	3
Обмеженість можливостей самореалізації	42,9	4
Обмеженість можливостей здобути освіту через низький рівень життя	41,0	4
Поширення негативних соціальних явищ серед молоді (наркоманія, алкоголізм, суїцид тощо)	39,0	5
Інформаційні маніпуляції свідомістю молоді	36,2	5
Непрестижність соціальної відповідальності в суспільстві	23,8	6
Престижність освіти за кордоном	13,3	7
Зростання підліткової злочинності	4,8	8
Поширення сект та псевдорелігійних культів	3,8	9
Інше	2,9	10
Розповсюдження безпритульності та бродяжництва дітей і підлітків	1,9	11
Важко відповісти	0,0	

Погіршення якості середньої та вищої освіти, яку визначили також 60% експертів, дійсно є загрозою не тільки соціальної, але й національної безпеки, бо стає перешкодою для інноваційного, науково-технічного, соціально-економічного розвитку, для конкурентоспроможності країни та більш прискореного переходу до п'ятого технологічного укладу. Цим втрачається можливість збереження іміджу України як країни з високоосвіченим населенням. Суттєвою перешкодою на цьому шляху 41% експертів назвали обмеженість можливостей здобути для молоді освіту через низький рівень життя.

Обмеженість можливостей самореалізації, на думку 42,9% експертів, є значущою загрозою, яка знижує соціальну безпеку молоді. Відсутність можливості самореалізації молодих людей у країні поширює апатію, пасивність, що переростає на девіантну поведінку. Залежно від обставин, від можливостей та прагнень молодих людей, вони або виїжджають за кордон, де освіта є більш престижною (13,3%), або залишаються в країні, не маючи варіантів вибору в умовах вкрай обмежених ресурсів та можливостей, що призводить до наркоманії, алкоголізму, суїцидів (39,0%), до підліткової злочинності (4,8%) тощо. Значною загрозою для людини, суспільства, держави є маніпуляція свідомістю молоді, на це вказали 36,2% експертів. Інформаційна війна за душі молодих людей набирає оберти і її програма – знецінення цінностей попередніх поколінь, поширення аномії, що призводить до загроз втрати майбутніх перспектив України.

Молодь у системі соціальної безпеки повинна розглядатися одночасно і як об'єкт, і як суб'єкт соціальної безпеки. З огляду на це, в структурі об'єктів соціальної безпеки як

додатковий до загальноприйнятого переліку (держава, суспільство, людина) доцільно виділити молодь окремо.

Аналіз загроз, які найбільше перешкоджають забезпеченню соціальної безпеки молоді, свідчить, що вони враховують як загрози соціальній безпеці людини, так і загрози, пов'язані з рівнем та якістю освіти, можливостями її одержання, можливостями працевлаштування, падінням цінності праці та працівника, інформаційними маніпуляціями свідомістю молоді та поширення негативних соціальних явищ серед молоді (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Оцінка значимості загроз забезпечення соціальної безпеки молоді

Загрози, які найбільш перешкоджають соціальній безпеці молоді	Питома вага експертів, які визначили загрозу, %
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0
Невпевненість у майбутньому	14,5
Низька цінність праці та працівника	13,4
Погіршення якості середньої та вищої освіти	13,4
Труднощі працевлаштування після закінчення освітнього закладу	11,7
Обмеженість можливостей самореалізації	9,6
Обмеженість можливостей здобути освіту через низький рівень життя	9,2
Поширення негативних соціальних явищ серед молоді (наркоманія, алкоголізм, суїцид тощо)	8,7
Інформаційні маніпуляції свідомістю молоді	8,1

Визначені загрози, які перешкоджають формуванню та реалізації соціальної безпеки молоді, обумовлені системою перешкод соціальної безпеки держави загалом, суспільства та людини, адже вони є їх уточненням та конкретизацією.

Послідовний аналіз взаємозв'язків перешкод соціальній безпеці держави, суспільства, людини на формування загроз соціальній безпеці молоді розкриває силу їх впливу та можливість вибрати пріоритетні напрями для зниження вагомості загроз завдяки подоланню перешкод. Так, оцінка впливу перешкод соціальній безпеці держави на формування загроз соціальній безпеці молоді (табл. 6.3) показала, що найбільший вплив та внесок у формування загроз соціальній безпеці молоді відбувається через високу корумпованість та недостатній фаховий рівень керівників державних органів систем національної безпеки (від 12,1% до 14,6%). Друге місце найбільш негативного впливу перешкод соціальної безпеки держави на формування загроз соціальній безпеці молоді посіла недосконалість державної політики та її низька соціальна спрямованість. Найбільш негативно ці перешкоди впливають на обмеженість можливостей здобуття освіти через низький рівень життя (13%), а також на невпевненість у майбутньому (12,3%). Недовіра громадян до органів державної влади також дуже негативно впливає на невпевненість у майбутньому молоді, що є логічним та природнім.

Таблиця 6.3
Оцінка впливу перешкод соціальної безпеці держави на загрози соціальній безпеці молоді, %

Перешкоди укріплення соціальної безпеки держави	Питома вага експертів, які визначили перешкоду, %	Усього	Загрози соціальній безпеці молоді						Разом
			Невпевненість у майбутньому	Низька цінність праці та правівника	Погіршення якості середньої та вищої освіти	Труднощі працевлаштування після закінчення освітнього закладу	Обмеженість можливостей самореалізації	Обмеженість можливостей здобути освіту через низький рівень життя	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	100,0	14,5	13,4	13,4	11,7	9,6	9,2	71,8
Висока корумпованість та недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки	12,9	100,0	13,2	12,1	12,0	14,6	13,8	13,5	79,2
Недостатність державної політики, недостатня її соціальна спрямованість	12,1	100,0	12,3	12,1	11,0	12,6	11,9	13,0	72,9
Переважають особисті, корпоративних, регіональних інтересів над національними, зниження рівні патріотичності у правліньської еліти	10,3	100,0	9,5	10,8	9,0	11,5	9,5	8,9	59,2

Закінчення табл. 6.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Недовіра громадян до органів державної влади	9,0	100,0	9,8	9,4	9,0	9,2	9,4	6,8	53,6
Тітляція національної економіки, поширення її на соціальну сферу	8,8	100,0	9,2	9,4	8,6	8,8	9,4	7,3	52,7
Низький рівень духовно-моральної свідомості посадових осіб державної влади	7,6	100,0	6,8	8,1	7,6	8,0	7,6	6,8	44,9
Разом	60,7	-	-	-	-	-	-	-	-

Подолання перешкод укріпленню соціальної безпеки держави значно знизить вагомість та гостроту загроз соціальній безпеці молоді. Молодь – це частина людського потенціалу українського суспільства, і ті перешкоди, які заважають укріпленню соціальної безпеки суспільства, мають суттєвий вплив на загрози соціальній безпеці молоді. У табл. 6.4 оцінено вплив перешкод укріпленню соціальній безпеці суспільства на загрози соціальній безпеці молоді. Тут визначились ті ж самі тенденції, які простежуються протягом усього опитування – найбільш високий негативний вплив низького економічного розвитку країни стримує створення умов для оптимістичних перспектив молоді та посилює дію соціальних загроз для цієї категорії громадян країни. Без успішного економічного розвитку у молоді укріплюється невпевненість у майбутньому, залишається низькою цінність праці і працівника, неможливо подолати труднощі при працевлаштуванні після одержання освіти. Також низький економічний розвиток обумовлює для більшості населення низький рівень життя, що обмежує можливості здобуття для молоді вищої освіти. Процес деградації соціальних цінностей суспільства негативно позначився на якості освіти, яка все більше стає непрестижною у молоді. Прагнення отримати диплом, а не якісну освіту, превалює у молоді. При деградації соціальних цінностей, зростанні суспільної недовіри та відчуження у молодого покоління знижується цінність праці та зростає невпевненість у майбутньому.

Соціальна безпека людини – це загальна система, у якій соціальна безпека молоді є її підсистемою. Але гостра суспільна потреба у збереженні та забезпеченні розвитку молодого покоління вимагає більш ретельного аналізу впливу загальної системи на її підсистему. У табл. 6.4 надано оцінку впливу перешкод укріпленню соціальної безпеки людини на формування загроз соціальній безпеці молоді. Найбільш вагомими перешкодами соціальній безпеці людини, які полягають у погіршенні стану здоров'я населення, поширенні соціальних хвороб, позначаються негативно на можливості здобути освіту через низький рівень життя. Пояснення такого феномену полягає у виникненні вибору перед людиною між фінансовими витратами на здоров'я чи освіту, а низький рівень життя дає можливість задовільнити лише один напрямок вибору. Це підтверджують оцінки впливу поширення бідності на формування загроз соціальній безпеці молоді, які пов'язані з труднощами працевлаштування та низькою цінністю праці та працівника. Відсутність роботи та низька вартість робочої сили є чинниками поширення бідності в країні. Соціально-економічна і суспільно-політична нестабільність в Україні на фоні руйнування системи соціальних цінностей розхитують впевненість молоді у майбутньому. Незахищеність прав і свобод громадянина серед вагомості перешкод укріпленню соціальної безпеки суспільства посіла п'яте місце, що значно відрізняє Україну від міжнародної спільноти, де права і свободи громадянина є першочерговими за обсягом та реалізацією у системі цінностей населення. В експертному опитуванні видно, що найбільш негативний вплив незахищеності прав і свобод громадянина відобразився для молоді обмеженістю можливостей самореалізації (табл. 6.5).

Надія на молодь та підвищення можливостей її залучення як стратегічного ресурсу для розвитку держави, суспільства та людини в системі соціальної та національної безпеки, державного управління і соціальної політики потребує визначення та конструювання системи суспільних відносин так щоб були представлені найвагоміші елементи взаємодії та взаємовпливу. На рис. 6.1 представлено структурну модель трансформації найбільш вагомих перешкод соціальній безпеці держави, суспільства і людини на основні загрози соціальній безпеці молоді.

Таблиця 6.4

Оцінка впливу перешкод соціальної безпеки суспільства на загрози соціальній безпеці молоді, %

Перешкоди укріплення соціальної безпеки суспільства	Питома вага експертів, які визначили перешкоди, %	Загрози соціальній безпеці молоді				
		Невпевненість у майбутньому	Низька цінність праці та працівника	Погіршення якості середньої та вищої освіти	Труднощі працевлаштування після закінчення освітнього закладу	Обмеженість можливостей самореалізації
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Низький рівень економічного розвитку країни	18,5	20,3	20,9	15,0	19,6	16,9
Деградація соціальних цінностей, суспільна недовіра та відчуження	18,2	18,3	18,8	19,3	17,2	17,6
Незахищеність соціальних прав та гарантій громадян	15,7	16,8	14,7	16,0	16,0	14,7
Неефективна співпраця громадянського суспільства та органів влади	15,0	14,9	16,8	16,0	16,6	14,7
Загальний низький рівень культури безпеки суспільства	8,0	8,9	6,8	7,0	8,6	9,6
Нерозвиненість механізмів державно-приватного та соціального партнерства	7,3	7,9	6,8	8,0	7,4	10,3
Разом	82,7	87,1	84,8	81,3	85,4	83,8
						87,0

Таблиця 6.5

Вплив перешкод укріплення соціальної безпеки людини на загрози соціальній безпеці молоді, %

Перешкоди укріплення соціальної безпеки людини	Питома вага експертів, які визначили перешкоду, %	Загрози соціальній безпеці молоді					
		Невпевненість у майбутньому	Низька цінність праці та працівника	Погіршення якості середньої та вищої освіти	Труднощі працевлаштування після закінчення освітнього закладу	Обмеженість можливостей самореалізації	Обмеженість можливостей здобути освіту через низький рівень життя
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Різне погіршення стану здоров'я населення, поширення соціальних хвороб	14,9	16,1	13,1	14,3	15,3	15,7	17,0
Поширення бідності	13,6	13,9	14,3	13,3	15,7	14,2	12,0
Нестабільність у країні та її регіонах	13,4	14,2	12,3	13,6	12,1	12,7	12,4
Руйнування системи соціальних цінностей	12,5	14,2	12,3	12,9	12,1	12,3	10,8
Незахищеність прав і свобод громадянства	11,9	11,9	11,9	13,6	11,3	13,7	11,9
Разом	66,3	70,3	63,9	67,7	66,5	68,6	64,1

Рис. 6.1. Модель трансформації основних перешкод формування соціальної безпеки держави, суспільства, людини на основні загрози соціальній безпеці молоді

Зміст цієї моделі насамперед свідчить про ізолюваність проблем соціальної безпеки молоді від загальних проблем забезпечення соціальної безпеки держави, суспільства, людини. Основна причина такого явища полягає у дії застарілої системи соціальної безпеки, яка вмонтована в недосконалу систему державного управління і суспільних відносин. Для попередження та мінімізації загроз соціальній безпеці молоді необхідно її розглядати і як суб'єкт, і як об'єкт суспільних відносин. А сфера її взаємодії з державою та суспільством повинна бути удосконаленою разом із прогресивними змінами у формуванні та реалізації соціальної безпеки держави, суспільства та людини. Ключовими перетвореннями цих суб'єктів є досягнення цілей, які спрямовані на вирішення загальних проблем країни. Сюди належить: подолання економічної кризи та забезпечення економічного зростання з одночасним зростанням добробуту громадян, подолання корупції та олігархічно-владної системи управління, де переважають особисті, корпоративні та регіональні інтереси над національними, зниження рівня тінізації економіки. Одночасно на перевагу захисту номенклатури повинні забезпечуватись права і свободи громадянина. Політику маніпулювання свідомістю, кнута та пряника необхідно замінити на політику довіри громадян до органів державної влади. Доцільно встановити контроль суспільства над системою безпеки та державою. Суб'єкти соціальної безпеки повинні опікуватись безпекою інших, адже це є запорукою власної безпеки. Змінити необхідно в системі національної політики пріоритети безпеки на особистість та суспільство, забезпечити підпорядкування безпеки миру та злагоді тощо. Зміна пріоритетів у національних інтересах та їх реалізація стане сприятливою умовою для забезпечення соціальної безпеки молоді. Але на це повинні бути спрямовані дії щодо задіяння її як ресурсу розвитку країни та суспільства, і це повинно відбуватись одночасно з реалізацією визначених загальних змін у системі соціальної та національної безпеки та державної політики. Найголовнішими завданнями у цьому процесі повинні стати активізація та ініціація молоді до дієвих позитивних перетворень у власному житті та країні, забезпечення самозахисту та самореалізації, віра у власні сили та перемоги. Відновлення системи соціальних цінностей, сучасні технології подання знань та надання можливостей для розкриття здібностей молоді та залучення у сферу зайнятості є інструментами забезпечення соціальної безпеки молоді. Одночасно молодіжна політика повинна базуватися у своїх стратегіях на залученні молоді як ресурсу розвитку держави і суспільства, на можливості здобуття якісної освіти для всієї молоді, незалежно від її рівня життя, на конкурентоспроможності у світовому середовищі, на гарантії залученості до праці, на самореалізації та культурі безпеки. Тільки реалізація цього обмеженого переліку пріоритетних стратегічних напрямів для забезпечення соціальної безпеки молоді буде сприяти зростанню її впевненості у майбутньому.

Розділ 7

МОДЕРНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

7.1. Оцінка перешкод якості та ефективності державного управління при забезпеченні соціальної безпеки

Ефективність державного управління визначається передусім рівнем виконання законів України. Серед системи правових актів, які покладають на державу відповідальність за виникнення небезпек, пов'язаних із порушенням прав і свобод людини, відрізняються цільовою спрямованістю Конституція України та Закон України “Про основи національної безпеки України”.

У ст. 3 Конституції визначається, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Ст. 13 Конституції розширює коло обов'язків держави, до яких належать забезпечення захисту прав усіх суб'єктів власності і господарювання, соціальної спрямованості економіки. Ст. 16 у колі обов'язків держави закріплює збереження генофонду українського народу та забезпечення екологічної безпеки, а ст. 17 до найважливіших функцій держави та справи українського народу зараховує забезпечення економічної та інформаційної безпеки.

Закон України “Про основи національної безпеки України” конкретизує та розвиває напрями, методи, обов'язки і повноваження держави щодо забезпечення національних інтересів, зокрема економічних. Так, його принципи обумовлюють підставу такої діяльності. До них належать: пріоритет прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; чітке розмежування повноважень та взаємодії органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки. Законом визначається, що національна безпека України досягається шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, концепцій, стратегій і програм за всіма сферами життєдіяльності суспільства. У переліку пріоритетних національних інтересів України положення щодо державного управління визначено як самостійний напрямок їх досягнення і як його цільова спрямованість. Першим пріоритетним національним інтересом, реалізація якого є обов'язком держави, визначено гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина. Цільовою зорієнтованістю на систему державного управління також характеризуються такі пріоритети: розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України. Реалізація інших національних інтересів залежить від ефективності функціонування системи державного управління. Ними є: зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; створення

конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку тощо.

Усі загрози національній безпеці в соціальній сфері є підтвердженням слабкої соціальної орієнтації економіки, що є головним конституційним завданням органів державної влади.

Зміст попередніх оцінок експертів щодо соціальної безпеки держави, суспільства, людини, а також стану соціальної безпеки вже певною мірою визначив серед несприятливих чинників, які обумовлюють виникнення загроз соціальній безпеці, недоліки державного управління. Але концентровано та цілеспрямовано дали відповідь експерти на запитання: “Як Ви вважаєте, що у сфері державного управління найбільш перешкоджає формуванню та розвитку соціальної безпеці в Україні?” (рис. 7.1).

Експертами було запропоновано для відповіді вісім альтернатив і були очікування, що значно буде поширено перелік перешкод у вільних відповідях. Але респондентів задовільнили формалізовані відповіді і тільки один експерт у вільних відповідях визначив у колі перешкод – низький рівень духовно-моральної свідомості посадових осіб державної влади.

Більше половини експертів (54,3%) вважають, що саме незатребуваність відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної безпеки є основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері. Виникає необхідність адресної діагностики стану соціальної відповідальності та можливостей її затребуваності.

Частина експертів вважає, що основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері є недостатня інформованість населення про стан соціальної безпеки та її значення для держави. Також експерти зазначають, що недостатня інформованість населення про стан соціальної безпеки та її значення для держави є основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері. Також експерти зазначають, що недостатня інформованість населення про стан соціальної безпеки та її значення для держави є основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері.

Але частина експертів вважає, що основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері є недостатня інформованість населення про стан соціальної безпеки та її значення для держави. Також експерти зазначають, що недостатня інформованість населення про стан соціальної безпеки та її значення для держави є основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері. Також експерти зазначають, що недостатня інформованість населення про стан соціальної безпеки та її значення для держави є основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері.

І частина експертів вважає, що основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері є недостатня інформованість населення про стан соціальної безпеки та її значення для держави. Також експерти зазначають, що недостатня інформованість населення про стан соціальної безпеки та її значення для держави є основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері. Також експерти зазначають, що недостатня інформованість населення про стан соціальної безпеки та її значення для держави є основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері.

І частина експертів вважає, що основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері є недостатня інформованість населення про стан соціальної безпеки та її значення для держави. Також експерти зазначають, що недостатня інформованість населення про стан соціальної безпеки та її значення для держави є основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері. Також експерти зазначають, що недостатня інформованість населення про стан соціальної безпеки та її значення для держави є основною перешкодою для зміни ситуації на краще у цій сфері.

громадянського суспільства як партнерів (27,6%). А без зміни суспільних відносин на суб'єкт – суб'єктні між державою та громадським суспільством не можна очікувати демократизацію управління.

Особливо турбує експертів поглиблення соціальної та майнової диференціації в суспільстві та зростання соціальної нерівності (42,9%). І це не випадково, бо саме нерівність є чинником зростання соціальної напруженості, протестних акцій, злочинності, зовнішньої міграції тощо.

Рис. 7.1. Оцінка перешкод сфери державного управління, які стримують формування та розвиток соціальної безпеки в Україні

Але системність аналізу та оцінки державного управління в контексті соціальної безпеки потребує визначення взаємозв'язку, взаємовпливу та взаємозалежності з іншими

перешкодами на шляху досягнення соціальної безпеки, якісного та цілеспрямованого державного управління.

Основними перешкодами попередження та мінімізації зовнішніх і внутрішніх загроз як найвагомішого напрямку забезпечення соціальної безпеки держави є висока корумпованість та недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки, недосконалість державної політики, недостатня її соціальна спрямованість, переважання особистих, корпоративних інтересів над національними, зниження рівня патріотичності управлінської еліти, недовіра громадян до органів влади, тінізація економіки та соціальної сфери, низький рівень духовно-моральної свідомості посадових осіб державної влади.

Основні перешкоди в сфері державного управління, які значною мірою і визначають перешкоди укріплення соціальної безпеки держави, обумовлені передусім незатребуваністю відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки, від 19% до 24% експертів визначили саме цю перешкоду як найголовнішу (рис. 7.2). Обумовлюють такий високий рівень корумпованості і недосконалість державної політики щодо її соціальної спрямованості, і перевага особистих, корпоративних, регіональних інтересів над національними, і недовіра до органів державної влади, і тінізація економіки з незатребуваністю відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки. Дещо менший вплив на визначені перешкоди укріплення соціальної безпеки в системі державного управління мають процеси, які пов'язані з невизначеністю соціальної безпеки у чинній стратегії національної безпеки та неврегульованість державою процесів поглиблення соціальної і майнової диференціації, зростання соціальної нерівності. Недосконалість державної політики та недостатня її спрямованість найбільше обумовлена невизначеністю соціальної безпеки у чинній Стратегії національної безпеки, адже майже кожний п'ятий експерт визначає цей вплив як найважливіший.

Державне управління несе відповідальність за стан соціальної безпеки об'єктів, якими воно опікується. Сюди належить і держава, і суспільство, і людина. Але серед цих об'єктів управління виокремлення молоді та створення пріоритетних умов та можливостей для її безпеки і розвитку – це підстава для майбутнього оптимістичного сценарію існування та процвітання країни. Тому на рис. 7.2 в представленій схемі до об'єктів соціальної безпеки включено і молодь, щоб поряд із вагомими перешкодами для соціальної безпеки держави, суспільства, людини була акцентована увага на небезпеках для молоді, які повинні бути мінімізовані.

Державне управління та його якість є відтворенням розвиненості будь-якого суспільства. З огляду на це, простежується певний взаємозв'язок між прямими перешкодами модернізації державного управління та бар'єрами на шляху формування соціальної безпеки суспільства. Представлена у табл. 7.1 оцінка їх взаємозв'язку та взаємовпливу показує пріоритетні напрями економічної, соціальної, культурної та інституційної політики, які повинні визначатись та реалізовуватись у практиці державного управління. Одночасно тут визначились незадовільні потреби організаційно-управлінського, морально-етичного та соціально-психологічного спрямування, які полягають у свідомому неприйнятті певних обов'язків, відповідальності та небажанні визнавати громадське суспільство як суб'єкт суспільних відносин.

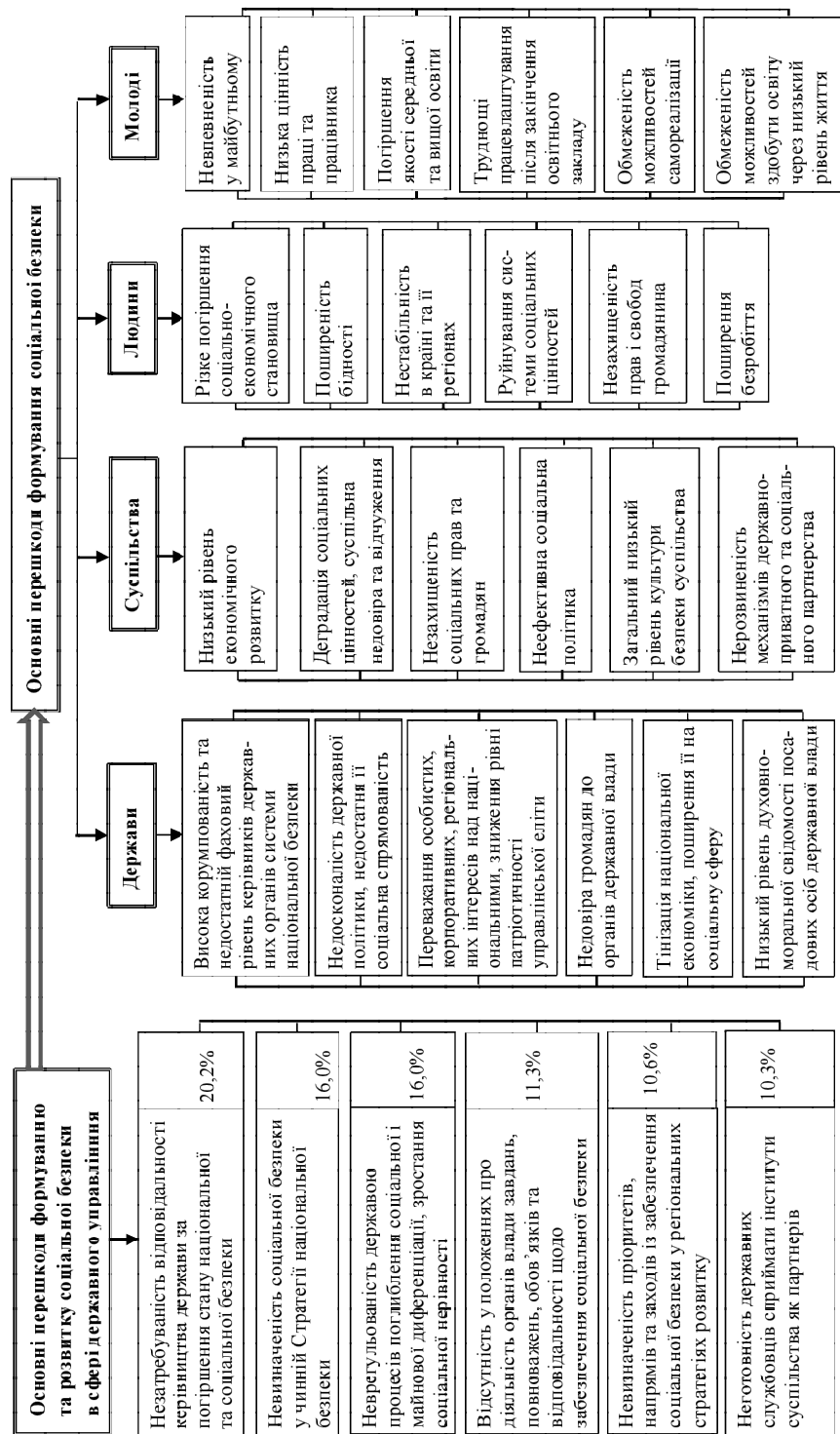

Рис. 7.2. Схема взаємозв'язку та впливу недоліків державного управління на перешкоди формуванню соціальної безпеки держави, суспільства, людини

Таблиця 7.1

**Оцінка взаємозв'язку та взаємовпливу перешкод державного управління
на формування перешкод соціальної безпеки суспільства**

Основні перешкоди формування та розвитку соціальної безпеки у сфері державного управління	Питома вага експертів, які визначили перешкоду, %	Перешкоди формування соціальної безпеки суспільства					Нерозвиненість механізмів державно-приватного та соціального партнерства
		Низький рівень економічного розвитку	Деградація соціальних цінностей, суспільна недовіра та відчуження	Незахищеність соціальних прав та гарантій громадян	Неефективна соціальна політика	Загальний низький рівень культури безпеки суспільства	
1	2	3	4	5	6	7	8
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Незатребуваність відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки	20,2	20,3	20,7	19,8	21,2	19,2	18,8
Невизначеність соціальної безпеки у чинній Стратегії національної безпеки	16,0	18,8	18,0	18,2	15,7	17,8	15,6
Неврегульованість державою процесів поглиблення соціальної і майнової диференціації, зростання соціальної нерівності	16,0	15,9	15,9	15,3	18,9	15,1	18,8
Відсутність у положеннях про діяльність органів влади завдань, повноважень, обов'язків та відповідальності щодо забезпечення соціальної безпеки	11,3	12,3	11,7	12,2	17,7	6,8	7,8

Закінчення табл. 7.1

1	2	3	4	5	6	7	8
Невизначеність пріоритетів, напружених та заходів із забезпечення соціальної безпеки у регіональних стратегіях розвитку	10,6	8,0	11,0	7,6	7,9	9,6	14,1
Неготовність державних службовців сприймати інститути громадянського суспільства як партнерів	10,3	9,4	9,0	14,5	8,7	12,3	10,9
Разом	84,4	84,7	86,3	87,6	90,1	80,8	86,0

7.2. Регіональні чинники формування загроз соціальній та національній безпеці

Серед сфер національної безпеки не виокремлено регіональну сферу. Це є недоліком законодавства України про національну безпеку. Саме на рівні регіонів виникають внутрішні негативні чинники, які і окремо, і в сукупності формують загрози національній безпеці. Але це слабо враховується, відстежується, аналізується та контролюється, тому особливу увагу в експертному опитуванні було приділено загрозам регіонального походження.

Посилюються ці недоліки законодавства про національну безпеку складною соціально-економічною ситуацією в окремих регіонах України, які свідчать про диспропорційний розвиток і неспроможність певних сфер вирішувати регіональні проблеми забезпечення територіальної цілісності, підтримувати високий рівень життя населення та сталий економічний розвиток, зміцнювати політичну і соціальну стабільність, забезпечувати екологічно та техногенно безпечні умови життя. Вагомі загрози національній безпеці України визначаються у безробітті, надмірній міграції тощо. Простежується значна регіональна диференціація за станом соціально-економічного розвитку.

Забезпечення національної безпеки неможливе без досягнення безпеки регіонів. Регіональна безпека спрямована на захист життєво важливих інтересів розвитку регіону та його населення від різноманітних загроз. У Законі України “Про основи національної безпеки України” і в Стратегії національної безпеки України відсутні положення із регіональної безпеки і визнання актуальності протидії саме регіональним загрозам національній безпеці.

Соціальна безпека на рівні окремих регіонів повинна враховувати ризики та небезпеки, властиві конкретній території, існуючу соціально-економічну регіональну диференціацію та пов’язані з цим передумови виникнення внутрішніх конфліктів і проблем надання соціального захисту на гідному рівні, дотримання принципів соціальної справедливості. Ненадання або надання державної підтримки для забезпечення соціально-економічних потреб не повною мірою, неврахування чи ігнорування особливих потреб регіонів формує загрози національній безпеці України.

Результати експертної оцінки щодо впливу чинників регіонального спрямування на можливість виникнення внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці (табл. 7.2) свідчать, що регіонами, які становлять основну небезпеку іншим регіонам через воєнно-політичну нестабільність, довготривалий збройний конфлікт і депресивність постконфліктних територій та території уздовж “лінії розмежування” є Луганська та Донецька області. На думку 88,6% експертів (що є одним із найвищих показників однастайності думок, отриманих у процесі дослідження), найбільшою загрозою національній безпеці України є наявність збройного конфлікту на територіях Донецької та Луганської областей.

У розділі 1 монографії при визначенні найбільш небезпечних соціальних загроз найвпливовішою респонденти обрали “Загроза посягань з боку окремих груп осіб на права та свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України” (див. рис. 1.2) – 72,4 % відповідей. Окремі групи та особи на непідконтрольній Україні території Луганської та Донецької областей несуть саме таку загрозу, посягаючи на територіальну цілісність, права і свободи громадян.

Таблиця 7.2

Чинники регіонального спрямування, які обумовлюють виникнення внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Наявність збройного конфлікту на територіях Донецької та Луганської областей	88,6
Загроза перетворення постконфліктних територій, постраждалих від бойових дій, на нові депресивні території	68,6
Несприятливий інвестиційний клімат та вплив інвестицій міжнародних і донорських організацій на реалізацію заходів регіональної політики	54,3
Конфлікт державних та регіональних інтересів у процесі децентралізації управління	53,3
Незбалансованість повноважень, обов'язків, ресурсів та відповідальності громад за територіальний розвиток	41,9
Нерозвиненість відносин конструктивного співробітництва громадськості та місцевих рад щодо розвитку територій	31,4
Надмірна диференціація розвитку регіонів України	27,6
Невідповідність реформування системи територіального управління принципам європейської концепції “розумних спільнот” (Smart Communities)	18,1
Неефективне використання коштів Державного фонду регіонального розвитку	16,2
Наявність та зростання конфліктогенного потенціалу при створенні спроможних територіальних громад	11,4
Інше	1,0
Немає відповіді	1,0

За результатами соціологічного дослідження щодо ставлення населення до ключових проблем у країні (від 28 жовтня – 14 листопада 2017 р.) виокремилось “три найбільш важливі проблеми, які потребують негайного вирішення” – 51,3 % відповідей визначили “воєнний конфлікт на сході України”, далі розташувались соціально-економічні проблеми: зростання цін (37%), низький рівень зарплат та пенсій (36%), безробіття (27,1%), високі комунальні тарифи (26,9%)¹. Дослідження, проведене соціологічною службою Центру Разумкова, з 9 до 14 вересня 2016 р. щодо ставлення громадян до ситуації на Донбасі свідчить, що 62,9 % опитаних на Заході та 54,2 % у Центрі України підтримують “припинення будь-яких економічних зв'язків між Україною та територіями ДНР і ЛНР (включаючи соціальні виплати, постачання енергоресурсів, закупівлю вугілля тощо) до повного встановлення Україною контролю над цими територіями”². Отримані результати підтверджують високу гостроту та вагомість регіональної загрози національній безпеці через “наявність збройного конфлікту на територіях Донецької та Луганської областей” та важливість першочергового її вирішення.

Збройний конфлікт призвів до втрати більшості крупних промислових підприємств регіону та зростання збитковості підприємств, які залишилися на підконтрольній Україні

¹ Пресс-реліз за результатами соціологічного дослідження. URL : http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Press_reliz_4_company.pdf.

² Результати соціологічного дослідження Центру Разумкова: “Ставлення громадян до ситуації на Донбасі”. URL : <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiologichni-doslidzhennia/rezultaty-sotsiologichnoho-doslidzhennia-tsentru-razumkova-stavlennia-hromadian-do-sytuatsii-na-donbasi>.

території (ПУТ). У 2015 р. майже 100 % великих підприємств були збитковими. У 2016 р. збитковими залишилися 66,7 % великих підприємств, із 39,1 % до 35,6 % знизилась кількість збиткових середніх підприємств (статистичні дані наведені за даними офіційного сайту Державної служби статистики: <http://www.ukrstat.gov.ua/>). Збройний конфлікт обумовив складну економічну ситуацію у східних регіонах, що негативно вплинуло на рівень життя населення. З 2013 до 2016 р. рівень бідності збільшився з 20% у 2013 р. до 72% у 2016 р. у Луганській області, та з 22% до 68% у Донецькій області (ПУТ)¹. Одним із факторів, який негативно вплинув на зниження добробуту та рівень життя населення, є заборгованість із виплати заробітної плати. На початок 2016 р. у Луганській області заборгованість склала 506,8 млн грн, що є найвищим значенням за останні 10 років в Україні. На початок 2017 р. рівень заборгованості знизився до 412,3 млн грн, але область так і залишилась першою у списку за найвищим рівнем заборгованості.

Рівень безробіття в Луганській області у 2016 р. досяг 16,9 % (в 2015 р. – 16,6 %), що є найвищим значенням в Україні. Про соціальну небезпеку необхідно говорити при перевищенні даним показником рівня в 10 %, відповідно Луганська область за рівнем безробіття є найбільш соціально небезпечною. Попит на робочу силу в області виріс із 0,1 тис. осіб у 2015 р. до 0,4 тис. осіб у 2016 р., але так і залишився найгіршим показником в Україні.

За останніми дослідженнями Гуманітарної групи країни, “кількість жертв збройного конфлікту на Сході України досягла критичного рівня: 4,4 млн людей постраждали від кризи, з яких 3,4 млн потребують гуманітарної допомоги та захисту. Через обстріли міських районів та цивільної інфраструктури 60 відсотків людей, які мешкають вздовж 457-кілометрової “лінії розмежування”, щотижня страждають від наслідків обстрілів, і майже 40 відсотків переживають обстріли щодня. З 2016 р. зростає кількість випадків захворювання на мультирезистентний туберкульоз, ВІЛ і навіть поліомієліт”².

На другому місці за вагомістю існуючих загроз національній безпеці регіонального спрямування 68,6% експертів відзначили загрозу перетворення постконфліктних територій, постраждалих від бойових дій, на нові депресивні території, що негативно вплине на економічний та соціальний стан країни.

Україна самостійно не в змозі вирішити зазначені проблеми і світова спільнота з початку військових дій надає гуманітарну допомогу, допомогу біженцям та місцевому населенню в зоні конфлікту, виділяє кошти на відновлення інфраструктури та створення нових робочих місць, на сприяння самозайнятості населення. Підвищена увага міжнародних донорських організацій зосереджена на областях, які найбільше постраждали від військових дій – Луганська та Донецька області, та в яких зосереджена висока чисельність ВПО: Харківська, Запорізька, Дніпропетровська, Київська, Одеська області³.

Наприклад, у 2017 р. реалізовувались такі проекти, як “Відновлення врядування та примирення на територіях України, що постраждали від кризи”, що є частиною загальної

¹ Огляд гуманітарних потреб. Україна. 2018. URL : https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ukraine_humanitarian_needs_overview_2018_ukr_20171130.pdf.

² Огляд гуманітарних потреб. Україна. 2018. URL : https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/ukraine_humanitarian_needs_overview_2018_ukr_20171130.pdf.

³ В Україні зменшилась кількість вимушених переселенців. URL : <https://www.foundation101.org/news/20170301>.

Програми відновлення та налагодження миру ПРООН і фінансується урядами Швеції та Швейцарської Конфедерації (SIDA та SDC) на суму 3 млн USD¹; проект USAID “Українська ініціатива з підвищення впевненості” (36,5 млн USD), спрямований на підтримку в подоланні дестабілізуючих наслідків кризи на Сході України і сприяє Уряду України в залученні громадян до процесу реформування та посилення національної єдності²; проекти Німецького товариства міжнародного співробітництва (GIZ), що фінансуються Урядом Федеративної Республіки Німеччина: проект “Зміцнення спроможності українських територіальних громад до прийняття внутрішньо переміщених осіб в Україні” (2 млн євро), спрямований на покращення якості надання муніципальними інституціями та громадськими організаціями базових послуг, попит на які виріс у зв’язку зі збільшенням кількості ВПО в Україні; проект “Розвиток соціальної інфраструктури у зв’язку зі збільшенням кількості ВПО в Україні” (50,7 млн євро), що реалізується з метою покращання соціальної інфраструктури для внутрішньо переміщених осіб та місцевого населення³ та інші.

Міжнародна та державна допомога спрямовані також і на зменшення загрози перетворення постконфліктних територій, постраждалих від бойових дій, на нові депресивні регіони. При відсутності робочих місць, відновленої соціальної та промислової інфраструктури, стабільно функціонуючих підприємств “життя” на постконфліктні території не повернеться. Зростатимуть злочинність, алкоголізм та злиденне існування за рахунок соціальних виплат.

При подальшому зменшенні коштів для виживання виникне загроза міграції небезпечних елементів в інші регіони. Відновлення постраждалого житла та можливості працевлаштування на постконфліктних територіях дозволять забезпечити мінімально прийнятний рівень життя населення і умови для повернення додому внутрішньо переміщених осіб. Не випадково досягнення гідного рівня життя населення, подолання бідності респонденти назвали головною метою забезпечення соціальної безпеки в Україні (див. рис. 4.2).

При виявленні впливу регіональних чинників та збройного конфлікту на інвестиційні процеси було встановлено, що несприятливий інвестиційний клімат, на думку 54,3 % експертів, становить загрозу національній безпеці та негативно впливає на економічну сферу. За даними офіційного сайту статистики, прямі іноземні інвестиції значно знизились у 2015 р., проте вже в 2016 р. ситуація покращилась і суми прямих іноземних інвестицій вийшли на рівень 2010 р. Регіональна структура інвестицій має вузьку адресну спрямованість. Сюди належать: Дніпропетровська, Донецька, Харківська, Київська, Львівська та Одеська області, які отримали за період 2010 – 2016 рр. найбільші суми інвестицій⁴. Це своєю чергою обумовлює посилення диференціації у соціально-економічному розвитку областей України.

¹ Відновлення врядування та примирення на територіях України, що постраждали від кризи. Карта донорів. URL : <http://donors.decentralization.gov.ua/project/rgrcacu>.

² Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) // Open Aid Ukraine. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Офіційний портал координації міжнародної допомоги України. URL : <http://openaid.gov.ua/uk/donors/1>.

³ Німецьке товариство міжнародного співробітництва (GIZ) ГмбХ. Проекти // Open Aid Ukraine. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Офіційний портал координації міжнародної допомоги України. URL : <http://openaid.gov.ua/uk/implementators/505>.

⁴ Ярош Ю. О. Розподіл інвестицій за соціально-економічними районами України // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 10. Ч. 2. С. 146—152. (Серія “Міжнародні економічні відносини та світове господарство”). URL : http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/10_2_2016ua/35.pdf.

Децентралізація управління – це складний процес реформування системи відносин між центром і регіонами. Досвід багатьох країн, які пішли шляхом децентралізації, показує його довготерміновість та конфліктність. Зачіпаються інтереси суб'єктів суспільних відносин на державному та регіональному рівнях. А в Україні ці процеси відбуваються в несприятливих умовах збройного конфлікту, коли вкрай необхідні ресурси і економічні, і людські, і матеріальні відволікаються від потреб територіального розвитку. Не випадково 53,3% респондентів визначили, що конфлікт державних та регіональних інтересів у процесі децентралізації управління з одночасною незбалансованістю повноважень, обов'язків, ресурсів та відповідальності громад за територіальний розвиток (41,9%) обумовлюють перешкоди для реалізації системи запланованих реформ, а також створюють умови для виникнення загроз національній безпеці.

Децентралізація влади несе певну загрозу територіальній цілісності при ухваленні сепаратистських рішень органами місцевого самоврядування, які є незаконними. “Упродовж 2016 р. сім обласних рад ухвалили рішення, які відверто виходять за межі їх повноважень і передбачають встановлення “договірних відносин у розподілі повноважень” між державою і регіонами, що фактично означає “федералізацію”, а реально – розпад держави”¹. При оцінці соціальних загроз (див. рис. 1.2) до найбільш небезпечних 48,6% опитаних зарахували саме “прояви сепаратизму окремих регіонів України”.

Гальмування процесу формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та перерозподілу повноважень і делегування функцій державних адміністрацій органам місцевого самоврядування та між структурами різного рівня негативно впливає на інвестиційний клімат та залишає регіони без додаткових коштів на розвиток. Щоб не втратити свої посади, сферу впливу та інтересів, корумповані чиновники чинять опір прийняттю рішень із децентралізації влади як на рівні громад, так і районних й обласних рад, РДА і ОДА. Бюджетна децентралізація дозволяє збільшити об'єднаним територіальним громадам (ОТГ) свої бюджети в кілька разів, і завдяки цьому отримати нові можливості соціально-економічного розвитку. Протистояння між обласними (районними, міськими) радами та обласними (районними, міськими) державними адміністраціями ускладнює визначення структури бюджетних витрат, своєчасне прийняття бюджету, що паралізує діяльність всіх структур відповідного регіону. Відсутність взаємодії між державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування блокує розробку і реалізацію Плану соціально-економічного розвитку відповідної території, фінансування запланованих заходів. Чим більше протистояння державних і регіональних органів влади, тим менше можливостей самоорганізації та саморозвитку регіонів, а, відповідно, менший внесок у розвиток держави і збільшення потреби фінансової підтримки забезпечення регіональних соціальних потреб.

Вже визначалось, що незбалансованість повноважень, обов'язків, ресурсів та відповідальності громад за територіальний розвиток понад 40% експертів у процесі опитування відзначили як загрозу національній безпеці. Чітке та однозначне закріплення повноважень, обов'язків, ресурсів та відповідальності громад у законодавчих актах є вкрай актуальним на сьогодні, всі інші варіанти визначення повноважень призведуть до

¹ Ткачук А. Про децентралізацію, успіхи, ризики і роль парламенту. URL : https://dt.ua/internal/pro-decentralizaciyu-uspihi-riziki-i-rol-parlamentu-_.html.

гальмування розвитку громад, створення ситуацій для виникнення нових корупційних схем, до зростання конфлікту інтересів між органами місцевого самоврядування різних рівнів, самоврядуванням та державною владою на рівні регіонів і районів, міст, селищ. Дублювання, невизначеність повноважень та обов'язків із територіального розвитку не дозволяє сформувати ефективний механізм контролю за їх виконанням.

Фонд “Демократичні ініціативи” імені І. Кучеріва здійснив дослідження, спрямоване на вивчення думок і позицій ключових учасників і стейкхолдерів реформи децентралізації протягом жовтня – листопада 2016 р., у процесі якого опитано 50 голів об'єднаних територіальних громад із різних областей. “Усі 50 опитаних голів громад зазначили, що їхні об'єднані територіальні громади (ОТГ) вже отримали нові повноваження. У всіх випадках це були повноваження у сфері освіти, тоді як повноваження в інших сферах ОТГ освоювали по-різному: більшість опитаних також зазначили освоєння повноважень у сфері надання адміністративних послуг (39), трохи більше половини – у сфері охорони здоров'я (31), майже половина – у сфері соціального захисту (24). Зовсім небагатьом громадам вдалося отримати повноваження у сфері архітектурно-будівельного контролю (6). Відповідаючи на запитання про те, яких повноважень бракує їхнім ОТГ, респонденти найчастіше згадували право розпоряджатися землею за межами населених пунктів (25 із 37 респондентів, що відповіли). Проблемою, на думку опитаних, є прогалини в законодавстві і неврегульованість процесу передачі повноважень і майна від районної влади до органів ОТГ. Регіональні експерти акцентували увагу на небажання районної влади віддавати повноваження новоствореним ОТГ. З боку окремих представників РДА також лунали застереження з приводу того, що деякі керівники ОТГ у своєму новому статусі відчують всюдозволеність, і в умовах відсутності державного контролю за рішеннями ОМС можуть виходити за рамки дозволеного законом. Частина опитаних представників ОТГ також висловлювали занепокоєння щодо взаємин із РДА й районними радами. Майже половина опитаних голів ОТГ (21) зізнались у погіршенні стосунків з органами районної влади після завершення процесу об'єднання, і практично жоден із опитаних не відзначив покращення відносин”¹.

Додатковими перешкодами для реалізації реформ із децентралізації управління є нерозвиненість відносин конструктивної ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства та місцевих рад щодо розвитку територій. Так вважають 31,4% експертів. Залучення громадськості до розробки Стратегій сталого розвитку області, міста, ОТГ тощо, поширення громадських бюджетів, ефективна діяльність громадських рад при органах влади, здійснення громадської експертизи та громадської антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів підвищують прозорість діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, створюють перешкоди для зростання корупції в органах влади.

Надмірна диференціація розвитку регіонів, як вважає 27,6% експертів, формує умови для накопичення загроз національній безпеці країни. Зазначені вище чинники тією чи іншою мірою впливають на диспропорційний розвиток областей, зокрема неефективне та непрозоре використання коштів Державного фонду регіонального розвитку і зростання конфліктогенного потенціалу при створенні спроможних територіальних громад. Історично складені диспропорції галузевої структури, різний

¹ Децентралізація: результати, виклики та перспективи. Проміжний звіт // Фонд “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва. URL : <http://dif.org.ua/article/detsentralizatsiya-rezultati-vikliki-i-perspektivi>.

природний потенціал території та географічне положення закріплюють зазначену загрозу. Диференціація чисельності за областями з різним станом ринку праці під впливом соціально-економічних чинників, ефективності діяльності та потребами в робочій силі підприємств визначають рівень доходу населення, основною часткою якого є заробітна плата в Україні. Найнижчий рівень середньої заробітної плати спостерігається роками в областях із низьким промисловим потенціалом, які спеціалізуються на сільському господарстві. До них належать Кіровоградська, Тернопільська, Чернівецька, Чернігівська, Волинська та Житомирська області. Негативним явищем, яке становить загрозу соціальній безпеці є заборгованість із виплати заробітної плати, і найвищою вона зберігається в Луганській, Донецькій, Харківській, Дніпропетровській, Київській, Сумській, Запорізькій областях протягом 2017 р. Найгірші показники, які характеризують стан соціальної небезпеки, мають Луганська та Донецька області.

Невідповідність реформування системи територіального управління принципам європейської концепції “розумних спільнот” (Smart Communities) знижує можливості швидкої інтеграції у європейське суспільство та підвищує загрозу низьких темпів запровадження сталого розвитку. На думку 18,1 % експертів, це може стати загрозою національній безпеці, хоча більшість опитаних впровадження сучасних моделей сталого розвитку “розумної спільноти” (Smart Communities) розглядає не як загрозу, а як можливість створення сучасних комфортних умов існування територіальних громад і є свідомим вибором прогресивних громад. Для процесів євроінтеграції України це значна перешкода, яка потребує термінових та адресних заходів і дій з її подолання.

Таким чином, регіональні чинники, які становлять загрозу національній безпеці, і передусім соціальній безпеці, пов’язані зі збройним конфліктом на Сході України, гальмуванням процесу децентралізації влади, непрозорим і диспропорційним розподілом бюджетних коштів, які стримують сталий розвиток територій та збільшують диференціацію їх розвитку, посилюють прояв сепаратистських настроїв, зниження рівня життя населення та зростання внутрішніх і зовнішніх міграційних процесів. Створення однакових умов розвитку, єдиних стандартів, законодавчо визначених норм та правил доступу до ресурсів, прозорість розподілу фінансових ресурсів, державне вирівнювання регіонів сформує умови їх соціально-економічного зростання та знизить упереджене ставлення мешканців різних регіонів один до одного і бажання більш заможних територій від’єднатися від бідних.

До найвпливовіших чинників, які сприяють формуванню соціальної безпеки суспільства експерти зараховують високий та збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів (66,7 % відповідей). Соціальна безпека не є простою сумою регіональних складових і наявність загроз соціальній безпеці окремого регіону вплине на соціально-економічний стан та розвиток всіх інших територій країни. Невизначеність регіональної безпеки та соціальної безпеки на рівні регіонів ускладнює прийняття рішень щодо розробки програм, контролю за їх виконанням, вирішення проблем соціального управління на регіональному рівні.

В Законі України “Про основи національної безпеки України” та Стратегії національної безпеки України мають бути визначені загрози регіональній безпеці та основні напрями державної політики національної безпеки України у сфері регіональної безпеки. В структурі служб Ради національної безпеки і оборони України має з’явитися

Служба з регіональної безпеки, в положенні якої будуть визначені взаємодія і взаємозв'язки між регіональною і державною системою забезпечення національної безпеки, а також попередження виникнення та мінімізація загроз національній та соціальній безпеці регіонального походження.

7.3. Інформаційна безпека та соціальна безпека: причинно-наслідкові залежності та взаємозв'язки

У сучасному світі рівень розвитку та безпека інформаційного простору країни є системоутворюючими факторами, що активно впливають на стан політичної, економічної, воєнної, інформаційної та інших складових національної безпеки держави¹. Дослідники відзначають, що рівень розвитку та безпека інформаційного середовища є одними із найвагоміших факторів у всіх сферах державної безпеки, вони активно впливають на стан політичної, економічної та інших складових державної безпеки України. Враховуючи це, доцільно розглядати інформаційну безпеку як невід'ємну складову інших сфер державної безпеки. Водночас інформаційна безпека є самостійною складовою державної безпеки, і в цьому проявляється її двоїсте спрямування. Це обумовлюється такими аспектами:

- прагненням кожної держави реалізувати та захистити власні національні інтереси, що спрямовані на формування та накопичення національного інформаційного потенціалу в умовах глобалізації світових інформаційних процесів;
- необхідністю не лише розвивати й посилювати національний інформаційний потенціал, але й захищати його від широкого спектра існуючих і потенційних інформаційних загроз;
- існуванням реальної потреби в захисті всіх суб'єктів інформаційних відносин від можливих негативних наслідків упровадження та використання інформаційних технологій;
- наявною можливістю інформаційного тиску на Україну, навіть інформаційної агресії з боку розвинутих країн світу з метою одержання односторонніх переваг у політичній, економічній, військовій та інших сферах, а також інформаційного впливу на свідомість і підсвідомість індивідів, на сім'ю, суспільство й державу, що загрожує державній безпеці².

Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, які докорінно змінюють систему соціальних комунікацій в суспільстві, зокрема суттєво впливають на механізми реалізації функцій державного управління, призводить до того, що інформаційна складова системи забезпечення соціальної безпеки набуває все більшого значення. Все більш важливими стають інформаційні загрози, під якими доцільно розуміти інформаційний вплив іншої сторони на свідомість, підсвідомість, інформаційні ресурси, інфосферу машинно-технічних систем та інші об'єкти інформаційної інфраструктури країни, нав'язати особистості, суспільству й державі бажану (для іншої сторони) систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах

¹ Присяжнюк М., Белошевич Я. Інформаційна безпека України в сучасних умовах // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2013. Вип. 30. С. 42—46.

² Домбровська С. М. Механізми забезпечення інформаційної безпеки як складової державної безпеки України // Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 1. С. 203.

суспільної й державної діяльності, керувати їхньою поведінкою і розвитком у бажаному для іншої сторони напрямку¹. Саме через свою специфіку та принципову значущість інформаційно-комунікативна сфера стає чи не первинним об'єктом впливу з боку агресора, адже це чи не найшвидший шлях дестабілізації системи державного управління та суспільно-політичної ситуації загалом.

Тому не дивно, що саме інформаційно-комунікаційна складова є одним із ключових елементів гібридної агресії, розпочатої проти України з боку Російської Федерації. Встановлення контролю над інформаційним простором та системами комунікації, дезінформація, залякування, маніпуляція свідомістю – все це є одними з головних завдань гібридної агресії, і все це активно реалізується. На жаль, виявилось, що Україна була фактично неготова до такого розвитку подій та до такої масової та системної атаки на власний інформаційно-комунікативний простір.

Зазначене вище дозволить точніше інтерпретувати результати проведеного експертного дослідження. Так, стан інформаційної сфери, на думку експертів, посідає четверте місце за силою негативного впливу на стан соціальної безпеки (так вважають 34,3% опитаних експертів) і значно випередив по силі негативного впливу такі сфери, як екологічна, зовнішньополітична та інші. Такий результат можна вважати певним інтегрованим показником оцінки значущості інформаційної безпеки для забезпечення соціальної безпеки. Водночас реальна ситуація є дещо складнішою – проблема аналізу впливу інформаційно-комунікативної складової на соціальну безпеку полягає ще і в тому, що ця сфера в певному сенсі не є окремим елементом із чітко окресленими кордонами та аспектами реалізації – вона є наскрізною для всіх інших сфер, які традиційно вважаються ключовими для забезпечення соціальної безпеки (економічна, внутрішньополітична, військова та інші), бо утворює інформаційно-комунікативне середовище функціонування цих сфер.

Серед найбільш небезпечних на сучасному етапі соціальних загроз експерти визначили загрозу посягань із боку окремих груп та осіб на права та свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України (72,4%, перше місце) та намагання маніпулювати свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації (51,4%, третє місце). І хоча у формулюванні цих двох загроз інформаційна безпека не згадується, очевидно, що саме комунікативно-інформаційна сфера життєдіяльності суспільства є тим середовищем, вплив на яке суттєво сприяє втіленню цих загроз у реальність. Відповідно, нейтралізація цих загроз неможлива без вирішення відповідних завдань у комунікативно-інформаційній сфері. Це ще раз свідчить про наскрізну значущість інформаційної безпеки для забезпечення соціальної безпеки у всіх її сферах. Відчутно меншу, але все ж таки помітну увагу експерти приділили загрозам, які безпосередньо належать до інформаційно-комунікативної сфери – поширення у ЗМІ культу насильства, жорстокості, порнографії (22,9%) та прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації (14,3 %).

Подальший аналіз відповідей експертів щодо проблем соціальної безпеки лише підкріплює значущість інформаційної безпеки, адже майже у всіх питаннях та проблемах, які виокремлюються експертами як ключові для забезпечення соціальної безпеки, саме

¹ Домбровська С. М. Механізми забезпечення інформаційної безпеки як складової державної безпеки України // Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 1. С. 204.

інформаційно-комунікативна складова та відповідні механізми є одними із основних аспектів їхнього формування та подальшого вирішення.

Так, відповідаючи на запитання щодо того, які умови сприяють формуванню соціальної безпеки людини, на третє місце (35,2%) експерти поставили захист від маніпулювання свідомістю громадян. Також значна кількість експертів (31,4%) виокремила підвищення загальної культури в суспільстві, зокрема культури безпеки – сфера, безпосередньо пов'язана із рівнем безпеки інформаційно-комунікативної складової життєдіяльності суспільства.

Вельми показовою є думка експертів щодо найважливіших проявів соціальної безпеки суспільства. Найбільш значущими проявами експерти вважають розвинене громадянське суспільство (46,7%) та реалізацію прав і свобод людини (45,7%). Також у якості важливих проявів визначені консолідація суспільства, стабільність та соціальний порядок, високий рівень довіри (39,0%) та забезпечення інформаційної відкритості, протидія інформаційним маніпуляціям і поширенню недостовірної інформації (17,1%). Якщо проаналізувати фактори, що впливають на зазначені прояви, то стане очевидно, що наявність захищеного та сприятливого інформаційно-комунікативного середовища є їхньою необхідною умовою – тобто зазначені експертами найважливіші прояви соціальної безпеки також, хоч і опосередковано, свідчать про принципову значущість інформаційної безпеки для забезпечення соціальної безпеки.

Таким чином, фактично кожна із визначених експертами проблем, загроз та можливостей потребує залучення інформаційно-комунікативних механізмів. Так чи інакше питання інформаційної безпеки впливають на всі інші аспекти забезпечення соціальної безпеки держави, суспільства та людини і в певному сенсі є наскрізними для них. У табл. 4.2 розділу 4 цієї монографії при розподілі найбільш небезпечних загроз національній безпеці видно, що “інформаційні загрози” належать за вагомістю та гостротою до цього кола.

Зважаючи на зазначене вище, інформаційна безпека є необхідним елементом та передумовою вирішення фактично всього кола проблем, що загрожують соціальній безпеці, і в цьому сенсі є однією з її ключових складових. У сфері нормативно-правового регулювання та практичної діяльності це означає, що жодна із складових соціальної безпеки держави, суспільства і людини не може залишити поза увагою необхідність створення безпечного та сприятливого інформаційно-комунікативного забезпечення своєї реалізації.

Однією з головних проблем щодо забезпечення інформаційної безпеки є хронічна недосконалість нормативно-правового регулювання цієї сфери. Дослідники відмічають, що додатковою вразливістю національний інформаційний простір набуває через істотне відставання діючої правової бази від реально існуючих інформаційних процесів у суспільстві¹. Розробку та удосконалення нормативно-правової бази забезпечення інформаційної безпеки необхідно перевести на постійну основу та розробити відповідні механізми реалізації цього завдання, зокрема у сфері виявлення загроз інформаційній безпеці та розробки механізмів їхньої нейтралізації.

Діючий Закон України “Про основи національної безпеки України”² визначає такі загрози в інформаційній сфері:

¹ Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства : [монографія] / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. К., 2014. С. 254, 255.

² Про основи національної безпеки України : Закон України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

- прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації;
- поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії;
- комп’ютерна злочинність та комп’ютерний тероризм;
- розголошення інформації, яка становить державну таємницю, або іншої інформації з обмеженим доступом, спрямованої на задоволення потреб і забезпечення захисту національних інтересів суспільства і держави;
- намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Відповідно, в якості основних напрямів державної політики з питань національної безпеки України в інформаційній сфері цей закон визначає такі:

- забезпечення інформаційного суверенітету України;
- вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, впровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну;
- активне залучення засобів масової інформації до запобігання і протидії корупції, зловживанням службовим становищем, іншим явищам, які загрожують національній безпеці України;
- забезпечення неухильного дотримання конституційних прав на свободу слова, доступ до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації та журналістів, заборони цензури, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції, за виконання професійних обов’язків, за критику;
- вжиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України.

Погоджуючись загалом із цим переліком загроз та відповідних напрямів державної політики, не можна не зауважити його неповноту та певну декларативність. Загрози у інформаційному просторі виникають швидше, ніж органи державної влади встигають на них відреагувати із використанням традиційних механізмів розробки та впровадження нормативно-правового забезпечення.

Паралельно із Законом України “Про основи національної безпеки України” діє Стратегія національної безпеки України¹, затверджена Указом Президента України № 287/2015 від 26 травня 2015 р. Стратегія вже по-іншому визначає перелік основних загроз, що мають відношення до інформаційно-комунікативної сфери українського суспільства:

- інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу;
- ведення інформаційної війни проти України;
- відсутність цілісної комунікативної політики держави, недостатній рівень медіа-культури суспільства;

¹ Стратегія національної безпеки України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran14#n14>.

– уразливість об’єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів до кібератак;

– фізична і моральна застарілість системи охорони державної таємниці та інших видів інформації з обмеженим доступом.

Відповідно, в якості пріоритетів забезпечення інформаційної безпеки зазначена вище стратегія визначає наступні:

– забезпечення наступальності заходів політики інформаційної безпеки на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії;

– створення інтегрованої системи оцінки інформаційних загроз та оперативного реагування на них;

– протидія інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства;

– розробка і реалізація скоординованої інформаційної політики органів державної влади;

– виявлення суб’єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються Росією для ведення інформаційної війни проти України, та унеможливлення їх підірвної діяльності;

– створення і розвиток інститутів, що відповідають за інформаційно-психологічну безпеку, з урахуванням практики держав-членів НАТО;

– удосконалення професійної підготовки у сфері інформаційної безпеки, упровадження загальнонаціональних освітніх програм із медіакультури із залученням громадянського суспільства та бізнесу;

– розвиток інформаційної інфраструктури держави;

– моніторинг кіберпростору з метою своєчасного виявлення, запобігання кіберзагрозам і їх нейтралізації;

– розвиток спроможностей правоохоронних органів щодо розслідування кіберзлочинів;

– забезпечення захищеності об’єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів від кібератак, відмова від програмного забезпечення, зокрема антивірусного, розробленого у Російській Федерації тощо.

Таким чином, перелік загроз в інформаційній сфері та відповідних напрямів і пріоритетів суттєво відрізняються в Законі України “Про основи національної безпеки України” та Стратегії національної безпеки України. Певна проблема полягає у тому, що обидва нормативно-правові акти є чинними і обидва повинні створювати підґрунтя щодо організації практичної діяльності із забезпечення інформаційної безпеки.

Ще одним важливим нормативно-правовим документом, спрямованим на забезпечення інформаційної безпеки, є Стратегія кібербезпеки України¹, яку було затверджено Указом Президента України № 96/2016 від 15 березня 2016 р. Ця стратегія спрямована на боротьбу з кіберзлочинністю, її метою є створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави. Тож за своїм змістом ця стратегія є подальшим розвитком окремих положень, зафіксованих у Стратегії національної безпеки України, що належать до питань кібербезпеки.

¹ Стратегія кібербезпеки України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/96/2016/paran11#n11>.

Певною відповіддю на загрози інформаційній безпеці української держави та суспільства стала також оновлена Доктрина інформаційної безпеки України, яку було затверджено Указом Президента України № 47/2017 від 25 лютого 2017 р.¹. Це найновіший за часом розробки та прийняття базовий нормативно-правовий документ, що стосується питань забезпечення інформаційної безпеки Української держави та суспільства.

Визначаючи загрози національним інтересам та національній безпеці України в інформаційній сфері, згадана доктрина фокусується на такому:

- здійснення спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підірив обороноздатності, деморалізацію особового складу Збройних сил України та інших військових формувань, провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, загострення і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні;
- проведення державою-агресором спеціальних інформаційних операцій в інших державах із метою створення негативного іміджу України у світі;
- інформаційна експансія держави-агресора та контрольованих нею структур, зокрема шляхом розширення власної інформаційної інфраструктури на території України та в інших державах;
- інформаційне домінування держави-агресора на тимчасово окупованих територіях;
- недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії та проактивно діяти в інформаційній сфері для реалізації національних інтересів України;
- неефективність державної інформаційної політики, недосконалість законодавства стосовно регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, невизначеність стратегічного наративу, недостатній рівень медіа-культури суспільства;
- поширення закликів до радикальних дій, пропаганда ізоляціоністських та автономістських концепцій співіснування регіонів в Україні.

Як видно, цей перелік загроз в інформаційній сфері певною мірою доповнює та конкретизує перелік, наведений в Стратегії національної безпеки.

Діюча Доктрина інформаційної безпеки є, безумовно, змістовним та багатостороннім документом, який, зокрема, визначає національні інтереси України в інформаційній сфері, актуальні загрози національним інтересам та національній безпеці України в інформаційній сфері а також відповідні пріоритети державної політики. Але фактично ця доктрина стала реакцією на агресію з боку Росії, що знайшло своє відображення навіть у меті цієї доктрини, яка визначається як уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розпочатої нею гібридної війни. Жодною мірою не принижуючи значущості протидії російській гібридній агресії необхідно все ж таки зазначити, що це має бути документ, спрямований насамперед на створення захищеного та безпечного інформаційно-комунікативного середовища всередині самого українського суспільства – такого середовища, яке сприяло б досягненню суспільно-політичного консенсусу та налагодженню ефективних і безпечних комунікацій всередині самого українського суспільства з широкого кола питань і проблем забезпечення національної та соціальної безпеки.

¹ Доктрина інформаційної безпеки України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>.

Наразі основна проблема цього загалом змістовного документа полягає у необхідності створення дієвих механізмів його реалізації. Згідно із закріпленням в згаданій Доктрині механізмом її реалізації, чи не основна діяльність щодо її реалізації покладена на Міністерство інформаційної політики України. Наскільки реальним є виконання зазначеним міністерством покладених на нього завдань щодо реалізації цієї Доктрини – наразі сказати складно¹, але без системної діяльності за всіма визначеними в документі напрямками вона залишиться декларативною без механізмів практичної реалізації її положень, зокрема нормативно-правових документів, які конкретизують загальні положення згаданої Доктрини та доводять її до рівня практичної реалізації.

Отже, ситуація в сфері нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки є незадовільною:

1) існують декілька чинних базових нормативно-правових актів, які по-різному визначають перелік основних загроз в інформаційно-комунікативній сфері українського суспільства та, відповідно, по-різному визначають основні напрями та пріоритети щодо забезпечення інформаційної безпеки. Це створює невизначеність при вирішенні завдань щодо розробки конкретних механізмів забезпечення інформаційної безпеки українського суспільства та, відповідно, негативно впливає на діяльність щодо забезпечення соціальної безпеки держави, суспільства та людини;

2) незважаючи на те, що на концептуальному нормативно-правовому рівні питання інформаційної безпеки визначені доволі повно та якісно, конкретні дієві механізми реалізації цих базових положень все ще не створені.

Поліпшення ситуації, що сформувалася в сфері нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки потребує реалізації таких заходів:

1. Удосконалення чинної системи нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки шляхом певного переформатування (впорядкування та узгодження) вже існуючої системи нормативно-правових актів (про які йшлося вище) з метою виключення дублювання, протиріч та невизначеності щодо певних питань та пріоритетів. Зокрема, доцільним є:

– розробка та прийняття Закону України “Про основи інформаційної безпеки України” як базового документу, що визначає ключові поняття, базові принципи, національні інтереси та стратегічні цілі в сфері створення захищеного інформаційно-комунікативного середовища, яке б сприяло розвитку та забезпеченню соціальної безпеки української держави, суспільства та людини в стратегічному контексті забезпечення сталого розвитку. Зважаючи на швидкі зміни, які відбуваються в зовнішньо- та внутрішньополітичному становищі України, а також в самій інформаційно-комунікаційній сфері, визначення загроз та напрямів діяльності на рівні Закону України є недоцільним;

– розробка на базі цього закону та з урахуванням наявної внутрішньо- та зовнішньополітичної ситуації відповідної Стратегії інформаційної безпеки строком на 5 – 7 років, із обов’язковим щорічним коригуванням відповідно до динаміки процесів, на які спрямована ця стратегія. Саме на рівні Стратегії доцільно визначати актуальні загрози інформаційній безпеці та відповідні напрями діяльності щодо їхньої нейтралізації,

¹ На сайті Міністерства інформаційної політики розміщено інформацію, що чисельність штату Міністерства інформаційної політики України, затверджена на 2015 р., становить 29 співробітників (більш свіжа інформація не наводиться). Очевидно, що такої кількості співробітників недостатньо для реалізації окреслених зазначеною доктриною завдань.

а також перспективні напрями розвитку національного інформаційно-комунікативного простору в контексті забезпечення соціальної безпеки. Доцільно, щоб ця стратегія інформаційної безпеки вміщувала в собі і питання кібербезпеки, які наразі існують у формі окремої стратегії;

– розробка на базі згаданої стратегії щорічних програм/планів дій щодо її реалізації, які б визначали конкретні заходи щодо досягнення її цілей.

2. Розробка практичних механізмів реалізації базових положень нормативно-правових актів.

Розділ 8

ФОРМУВАННЯ УМОВ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ У КРАЩІ СВІТОВІ БЕЗПЕКОВІ СИСТЕМИ

8.1. Використання переваг глобалізаційних процесів для інтеграції України у розвинене міжнародне середовище

Будь-яка країна світу прагне до зайняття гідного місця у міжнародному середовищі, щоб її громадяни відчували гордість, що це їх батьківщина, де є переваги та піклування про людину, де захищаються національні інтереси, де високий рівень захисту держави від зовнішніх а внутрішніх небезпек. Одночасно відчуття безпеки підкріплюється вмінням адаптуватись до позитивних вимог глобалізації, коли цивілізація сприяє світовому порядку, справедливості, рівності, відповідальності за всі види ресурсів на землі, коли формуються її майбутні довгострокові перспективи.

На загальне питання, поставлене перед експертами щодо впливу процесів глобалізації на соціальний розвиток в Україні оцінку було здійснено за шкалою від 1 до 5, де 1 – “зовсім не впливають”, а 5 – “впливають суттєво”. Розподіл відповідей експертів визначився такою шкалою:

Зовсім не впливають	1	2	3	4	5	Впливають суттєво
	0,0%	3,8%	23,8%	46,7%	25,7%	

Більше чверті експертів (25,7%) відмітили суттєвий вплив глобалізації на соціальний розвиток в Україні, а 46,7% – констатували помірний її вплив. Сумарно (46,7+25,7) підтвердили залежність соціального розвитку України від глобалізаційних процесів 72,4% експертів. Це потребує більш виваженої уваги до цих питань при удосконаленні законодавства України з національної безпеки.

Дійсно, процеси глобалізації поширюються і набувають сили в значній кількості національних економік. Україна також відчуває вплив глобалізації, який має і негативне, і позитивне спрямування і в економічній, і в соціальних сферах, а також в системі суспільних відносин. При відповіді на запитання: “Які негативні наслідки впливу глобалізації найбільш проявляються в Україні?” у своїх відповідях експерти на перше місце поставили вплив в інші країни людського та інтелектуального капіталу України та молоді (78,1%) (рис. 8.1). Втрата якісного людського потенціалу та молоді – це загрози і соціальній, і економічній безпеці, а також негативний критерій оцінки соціальної орієнтації економіки. Люди їдуть туди, де вони мають певні переваги економічного та соціального спрямування, мають більші можливості для якості життя та розвитку. Поширення процесів глобалізації та невідповідність національних економік задовольняти потреби людського та інтелектуального капіталу, а також молоді обумовлює зростання міграційних процесів. Це відбувається в Україні.

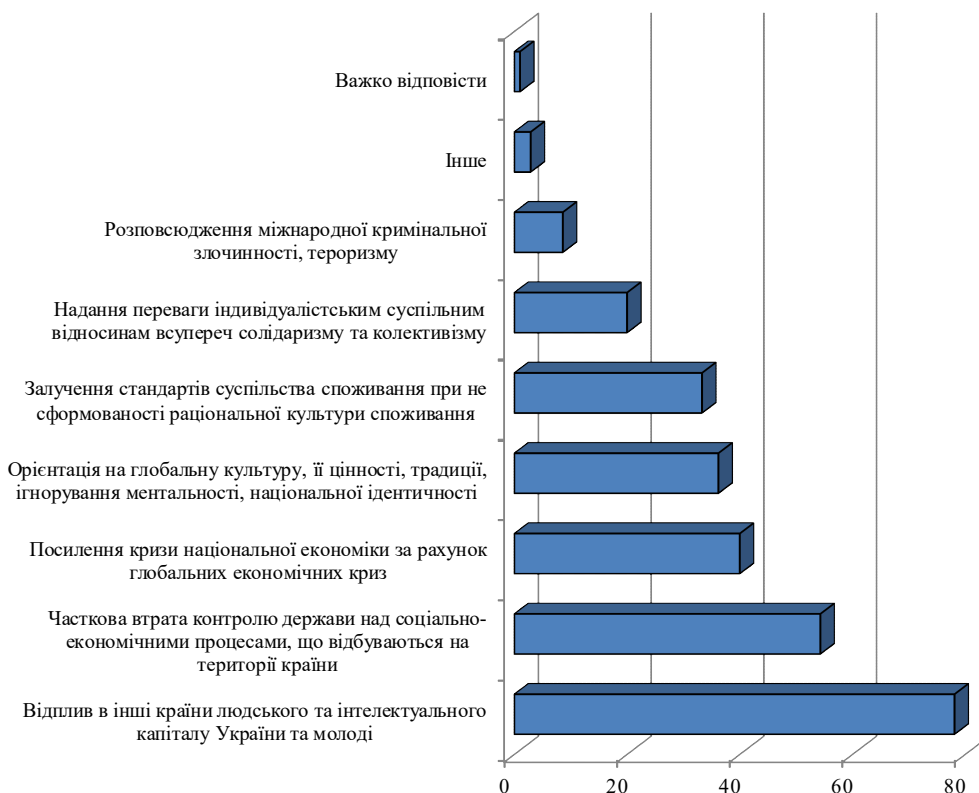

Рис. 8.1. Оцінка вагомості негативного впливу глобалізацій, які найбільше проявляються в Україні

Слабкість національних економік виявляється у неспроможності залишатися незалежними і в економічному, і в соціальному розвитку від процесів глобалізації, а також не підлягати впливу глобальних економічних криз. Це розуміють експерти і 54,3% із них констатують у колі негативних наслідків глобалізації часткову втрату контролю держави над соціально-економічними процесами, що відбуваються на території країни, а 40% – посилення кризи національної економіки за рахунок глобальних економічних криз. Інші негативні наслідки глобалізації, які мають місце в Україні зводяться до системи суспільних відносин та її впливу на національну ідентичність.

Цей негативний вплив виявляється в орієнтації на глобальну культуру, ігноруванні ментальності, національної ідентичності – 36,2%; залученні стандартів суспільства споживання при неформованості раціональної структури споживання – 33,3%; наданні переваги індивідуальним суспільним відносинам всупереч солідаризму та колективізму – 20,0%; розповсюдженні міжнародної кримінальної злочинності, тероризму – 8,6%.

Додатковими негативними наслідками впливу глобалізації на соціально-економічний стан в Україні експерти вважають такі:

- зростання незахищеності вітчизняних товаровиробників при їх одночасній задіяності у світових ланцюгах доданої вартості на низьких щаблях;
- посилення відносної (у порівнянні з іншими країнами) бідності;
- інформаційна війна проти українців за допомогою соціальних мереж.

Одночасно у вільних відповідях експерти уточнюють, що негативні наслідки значно перевищують позитивні, які розповсюджуються лише на окрему групу суспільства, що має відповідні матеріальні та статусні можливості.

Основні перешкоди укріпленню соціальної безпеки держави визначаються впливом сучасних процесів глобалізації. Існує прямий і зворотній зв'язок між ними. Основні перешкоди укріпленню соціальної безпеки держави обумовлюють одночасно і негативні наслідки глобалізації (рис. 8.2, табл. 8.1).

Недосконалість державної політики, недостатня її соціальна спрямованість одночасно посилюють негативні наслідки глобалізації. Найбільше це пов'язано зі втратою людського та інтелектуального капіталу країни, адже майже третина респондентів (28,5%) визначили цей зв'язок як найбільш суттєвий, а кожний п'ятий експерт відмічає, що за цієї ж причини є вірогідність часткової втрати контролю держави над соціально-економічними процесами. Внаслідок високої корумпованості та недостатнього фахового рівня керівників державних органів системи національної безпеки також можливі прояви визначених негативних наслідків глобалізації.

У структурі соціально-економічного механізму забезпечення соціальної безпеки важливою складовою є визначення зв'язків поміж перешкодами формуванню та розвитку соціальної безпеки, які виявляються у сфері державного управління, та негативними наслідками впливу глобалізації. Так, втрата людського та інтелектуального капіталу найбільше обумовлена незатребуваністю відповідальності керівництва держави за погіршення національної та соціальної безпеки. Майже кожний четвертий експерт відзначає цей вплив. За цієї ж причини можлива часткова втрата контролю держави над соціально-економічними процесами в країні та посилення кризи національної економіки за рахунок глобальних економічних криз. Невизначеність соціальної безпеки у чинній стратегії національної безпеки обумовлює орієнтацію суспільства на глобальну культуру, її цінності, традиції, що супроводжується значним ігнорування ментальності та національної ідентичності (табл. 8.2).

Але тільки песимістичний погляд на процеси глобалізації не є виправданням. Відбуваються і позитивні цивілізаційні зміни як сприятливі наслідки впливу глобалізації на національну економіку. Визначені експертами позитивні наслідки впливу глобалізації, які проявляються в Україні, представлено в табл. 8.3.

Люди планети прагнуть до спілкування. Це і ділові, і політичні, і економічні, і фінансові, і виробничі, і культурні стосунки. Мир і партнерство проголошено за 17 Ціль сталого розвитку і у глобальному, і у національному вимірі. Більше половини експертів (56,2%) позитивно ставляться до розширення комунікацій населення з громадянами інших країн. Завдяки цьому зростає кількість громадян, які вільно володіють іноземними мовами (48,6%).

Міжнародний досвід співпраці країн із проблем безпеки має тривалий термін. А Україна буде його залучати при участі в міжнародних об'єднаннях та інституціях безпеки. Так вважають 43,8% експертів. Позитивним аспектом вважає 40% експертів професійне спілкування на спільних підприємствах, а 37,1% опитаних визначають переваги глобалізації в поширенні інформованості про міжнародні досягнення, а також у можливостях наукового та професійного спілкування.

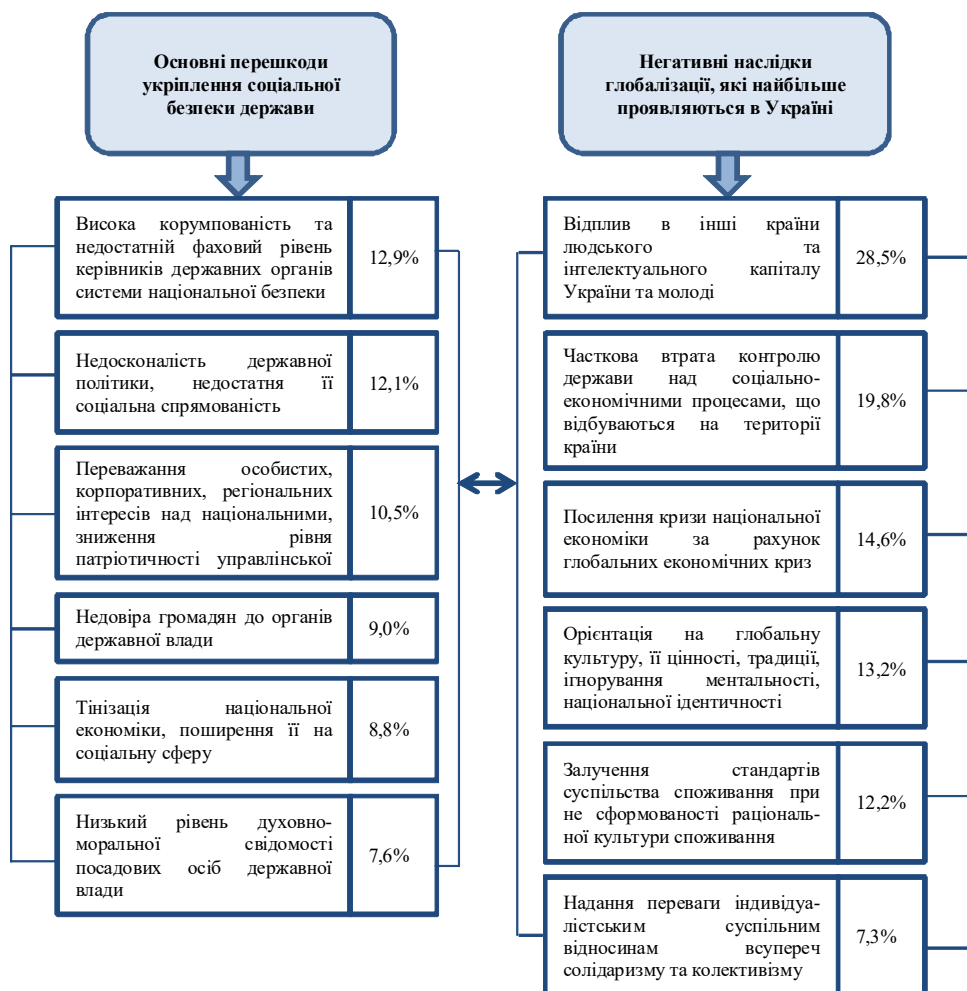

Рис. 8.2. Взаємозв'язок поміж основними перешкодами укріплення соціальної безпеки держави та негативними наслідками глобалізації

Глобалізаційні процеси сприяють набуттю досвіду відстоювання національних інтересів (27,6%) та збільшенню можливостей відпочинку громадян за межами країни (17,1%).

Цей перелік позитивних сторін глобалізації експерти доповнили у вільних відповідях. Експерти вважають, що виникають додаткові можливості впроваджувати світові та європейські механізми економічного та соціального розвитку, а також з'являється можливість ознайомлення з досвідом захисту прав і свобод людини у зарубіжних країнах, дієвої взаємодії громади і держави.

Державна політика із національної безпеки повинна враховувати і негативні, і позитивні чинники впливу процесів глобалізації на стан соціальної безпеки та створювати умови для мінімізації та ліквідації зовнішніх небезпек і надавати можливості для посилення позитивних чинників.

Таблиця 8.1
Взаємозв'язок перешкод укріплення соціальної безпеки держави та негативні наслідки впливу глобалізації

Перешкоди укріплення соціальної безпеки держави	Питома вага експертів, які визначили перешкоди %	Усього	Негативні наслідки впливу глобалізації					Разом
			Відплив в інші країни людського та інтелектуального капіталу України та молоді	Часткова втрата контролю держави над соціально-економічними процесами, що відбуваються на території країни	Посилення кризи національної економіки за рахунок глобальних економічних криз	Орієнтація на глобальну культуру, її цінності, традиції, ігнорування ментальності, національної ідентичності	Залучення стандартів суспільства споживання при не сформованості раціональної культури споживання	
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	100,0	28,5	19,8	14,6	13,2	12,2	88,3
Висока корумпованість та недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки	12,9	100,0	29,6	18,9	14,2	13,0	11,2	86,9
Недосконалість державної політики, недостатня її соціальна спрямованість	12,1	100,0	27,9	20,6	15,2	13,3	13,3	90,3
Переважання особистих, корпоративних, регіональних інтересів над національними, зниження рівня патріотизму	10,3	100,0	27,3	18,7	14,4	15,1	10,1	85,6
Недовіра громадян до органів державної влади	9,0	100,0	27,4	24,8	15,4	11,1	12,8	91,5
Тінізація національної економіки, поширення її на соціальну сферу	8,8	100,0	31,4	16,9	16,9	11,0	11,9	88,1
Низький рівень духовно-моральної свідомості посадових осіб державної влади	7,6	100,0	22,5	21,6	14,2	13,7	13,7	89,7
Разом	60,7	-	-	-	-	-	-	-

Взаємозв'язок недоліків у сфері державного управління та негативних наслідків глобалізації, %

Перешкоди формування та розвитку соціальної безпеки у сфері державного управління	Частка респондентів, які визначили перешкоди, %	Усього	Негативні наслідки впливу глобалізації					Разом
			Вплив в інші країни людського та інтелектуального капіталу України та молоді	Часткова втрата контролю держави над соціально-економічними процесами, що відбуваються на території країни	Посилення кризи національної економіки за рахунок глобальних економічних криз	Орієнтація на глобальну культуру, її цінності, традиції, ігнорування ментальності, національної ідентичності	Закучення стандартів суспільства споживання при неформованості раціональної культури споживання	
Невизначеність соціальної безпеки у чинній Стратегії національної безпеки	16,0	100,0	26,4	17,6	17,6	15,2	9,6	86,4
Незабезпеченість відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки	20,2	100,0	25,6	22,4	14,1	12,2	14,1	88,4
Неврегульованість державою процесів поглиблення соціальної і майнової диференціації, зростання соціальної нерівності	16,0	100,0	26,7	23,3	14,2	8,3	15,8	88,3
Відсутність положень із соціальної безпеки у Державних стратегіях розвитку України до 2020 р. та 2030 р.	11,3	100,0	31,3	7,8	18,8	21,9	21,9	101,7
Невизначеність пріоритетів, напрямів та заходів із забезпечення соціальної безпеки у регіональних стратегіях розвитку	10,6	100,0	27,5	22,5	13,8	12,5	12,5	88,8
Неготовність державних службовців сприймати інститути громадянського суспільства як партнерів	10,3	100,0	26,5	19,3	13,3	12,0	12,0	83,0

Таблиця 8.3

Оцінка позитивних наслідків глобалізації в Україні, %

Які позитивні наслідки впливу глобалізації найбільше проявляються в Україні?	%	Ранг
Розширення комунікації населення з громадянами інших країн	56,2	1
Зростання кількості громадян, які вільно володіють іноземною мовою	48,6	2
Участь та співпраця України в міжнародних об'єднаннях та інституціях із питань безпеки	43,8	3
Розширення можливості набуття позитивного досвіду професійного спілкування на спільних підприємствах	40,0	4
Зростання інформованості в усіх сферах національної безпеки щодо міжнародних досягнень та можливостей наукового та професійного спілкування	37,1	5
Набувається досвід протистояння зовнішньому втручанню у внутрішню політику України, відпрацьовується практика відстоювання національних інтересів у всіх сферах національної безпеки	27,6	6
Збільшення можливості відпочинку громадян за межами країни	17,1	7

8.2. Реалізація Глобальних Цілей сталого розвитку 2030 та посилення соціальної відповідальності в контексті національної та соціальної безпеки

Повне спрямування сталого розвитку визначається вимогами і національної, і соціальної безпеки. Головною метою сталого розвитку є безпечний та гармонійний розвиток його складових соціальної, економічної та екологічної сфер задля забезпечення гідного життя сучасних та майбутніх поколінь, а у широкому сенсі – збереження людства. В Україні немає правових засад реалізації ні сталого розвитку, ні соціальної безпеки. Але вимоги євроінтеграції України зводяться до реалізації положень “Стратегії сталого розвитку ЄС”. Україна належить до держав, які взяли на себе міжнародні зобов’язання щодо переходу системи господарювання на принципи сталого розвитку. Вони зводяться до загальних цивілізаційних вимог щодо збереження людства за наявності таких умов та ресурсів, які забезпечують рівність між поколіннями стосовно гідного життя. Зберегти ресурси для існування і розвитку нації на сьогодні і у майбутньому стає національним інтересом, який можливо реалізувати через забезпечення соціальної, економічної та екологічної безпеки. Наявність міжнародних зобов’язань України зі сталого розвитку, внутрішні потреби із його запровадження обумовлюють прийняття та реалізацію відповідного законодавства, що підтверджується відповідями на запитання: “Які зміни та доповнення в законодавстві України необхідні для досягнення цілей сталого розвитку і формування безпеки його складових?”.

У табл. 8.4 експерти визначили пріоритетні напрями та заходи із запровадження сталого розвитку у систему господарювання та суспільних відносин.

У сукупність пріоритетів зараховані, за оцінкою експертів, напрями удосконалення державного управління, які потребують включення сталого розвитку у систему національної безпеки (53,3%) з конкретизацією у Стратегії національної безпеки (47,6%), у державних та регіональних стратегіях розвитку на період до 2020 р., 2030 р. Третина експертів вважають за необхідне при формуванні державних, регіональних, галузевих концепцій, стратегій, програм зробити обов'язковою вимогою включення положень зі сталого розвитку, а 23,8 % опитаних вважають за необхідне розробити та прийняти Закон України “Про сталий розвиток”.

Таблиця 8.4

Оцінка пріоритетних напрямів та заходів із запровадження цілей сталого розвитку і посилення соціальної, економічної та екологічної безпеки

Як Ви вважаєте, які зміни та доповнення в законодавстві України потрібні для досягнення цілей сталого розвитку і формування безпеки його складових?	% до кількості експертів	Ранг
Забезпечити зарахування сталого розвитку до системи національної безпеки	53,3	1
Зарахувати до пріоритетних напрямів і заходів Стратегії національної безпеки соціальну, економічну та екологічну безпеку та забезпечити їх здійснення	47,6	2
Внести зміни та доповнення, що стосуються сталого розвитку до змісту державних та регіональних стратегій розвитку на період до 2020 – 2030 рр.	37,1	3
При формуванні державних, регіональних, галузевих концепцій, стратегій, програм та планів зробити обов'язковою вимогою залучення положень сталого розвитку	30,5	4
Розробити та прийняти Закон України “Про сталий розвиток”	23,8	5
Міністерству економічного розвитку і торгівлі, Міністерству соціальної політики, Міністерству екології та природних ресурсів, Державній службі статистики України спільними зусиллями розробити методику оцінки сталого розвитку за соціальною, економічною, екологічною складовими	19,0	6
Підтримувати громадські об'єднання, діяльність яких спрямована на забезпечення сталого розвитку	16,2	7
Додати до Щорічної доповіді Президента України Верховній Раді України розділ з оцінки та перспектив сталого розвитку України	13,3	8
До положень про діяльність державних та регіональних органів влади та місцевого самоврядування додати в повноваження регламентацію виконання принципів сталого розвитку відповідно до їх компетенцій	13,3	8
Міністерству освіти і науки України запровадити вивчення дисципліни із сталого розвитку з пізнавально-виховними елементами для закріплення у свідомості особи переваг сталого розвитку та відповідальності щодо додержання його вимог	9,5	9
Міністерству інформації України започаткувати системні інформаційні кампанії щодо міжнародних цілей сталого розвитку 2030 та їх реалізації в Україні	4,8	10
Інше	2,9	–
Важко відповісти	1,9	–
Немає відповіді	1,0	–

Україна стала на шлях адаптації та реалізації Глобальних цілей сталого розвитку 2030 до національних умов. У вересні 2015 р. у рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся саміт ООН зі сталого розвитку та прийняття порядку денного розвитку після 2015 р., на якому було схвалено нові орієнтири розвитку¹. Зміст підсумкового документу Саміту “Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку 2030” містить 17 Цілей Сталого розвитку та 169 завдань, які було схвалено і затверджено. Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу сталого розвитку. В експертному опитуванні було заплановано визначити взаємозв’язок процесів досягнення сталого розвитку та соціальної безпеки. На запитання: “Як Ви вважаєте, які із визначених Глобальних цілей сталого розвитку 2030 найбільше сприяють укріпленню соціальної безпеки в Україні?” більшість експертів відповіли, що віддають перевагу: Цілі 1: Подолання бідності (91,3%); Цілі 8: Сприяння сталому економічному зростанню, повній продуктивній зайнятості та гідній праці (80,8%); Цілі 3: Підтримка здоров’я та здорового способу життя (79,8%); Цілі 4: Якісна освіта (76,9%); Цілі 16: Мир та справедливість (68,3%); Цілі 10: Скорочення нерівності (57,7%). Майже половина експертів віддала перевагу Цілі 9: Сприяння індустріалізації та інноваціям, створення стійкої інфраструктури (51,9%); Цілі 12; Перехід до раціональних моделей споживання і виробництва (50,0%), а також Цілі 17: Глобальне партнерство заради досягнення цілей сталого розвитку (41,3%). Вагомість взаємозв’язку інших цілей сталого розвитку та соціальної безпеки коливається в межах від 9,6% до 34,6% і свідчить про його наявність та необхідність укріплення соціальної безпеки для досягнення і національних, і Глобальних цілей сталого розвитку (табл. 8.5).

Перші чотири місця посіли цілі, пов’язані з соціальною безпекою людини, яка не повинна жити у бідності, а повинна бути зайнятою і працювати в гідних умовах, завдяки чому сприяти сталому економічному зростанню, бути здоровою і вести здоровий спосіб життя, а також мати можливість здобуття якісної освіти. Соціальна безпека суспільства вимагає миру та справедливості (67,6%), скорочення нерівності (57,1%), глобального партнерства заради досягнення цілей сталого розвитку (41,0%).

Таблиця 8.5

Оцінка вагомості Глобальних цілей стало розвитку 2030 для укріплення соціальної безпеки в Україні

Які із визначених глобальних цілей сталого розвитку 2030 найбільше сприяють укріпленню соціальної безпеки України?	% до кількості експертів	Ранг
1	2	3
Ціль 1. Подолання бідності	90,5	1
Ціль 8. Сприяння сталому економічному зростанню, повній продуктивній зайнятості та гідній праці	80,0	2
Ціль 3. Підтримка здоров’я та здорового способу життя	79,0	2
Ціль 4. Якісна освіта	76,2	3
Ціль 16. Мир та справедливість	67,6	4
Ціль 10. Скорочення нерівності	57,1	5
Ціль 9. Сприяння індустріалізації та інноваціям, створення стійкої інфраструктури	51,4	6
Ціль 12. Перехід до раціональних моделей споживання і виробництва	49,5	6

¹ Цілі сталого розвитку: України : національна доповідь / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України ; Sustainable development GOALS. К., 2017. 174 с.

Закінчення табл. 8.5

1	2	3
Ціль 17. Глобальне партнерство заради досягнення цілей сталого розвитку	41,0	7
Ціль 7. Використання відновлюваної енергії	34,3	8
Ціль 11. Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості поселень	28,6	9
Ціль 15. Забезпечення життя на землі (захист екосистем суші, раціональне лісокористування та інше)	23,8	10
Ціль 2. Подолання голоду, продовольча безпека	21,0	11
Ціль 5. Гендерна рівність	20,0	12
Ціль 6. Доступність і раціональне використання водних ресурсів	15,2	13
Ціль 13. Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками (захист планети)	10,5	14
Ціль 14. Забезпечення та раціональне використання океанів, морів, морських ресурсів в інтересах сталого розвитку	9,5	15
Немає відповіді	1,0	

Одночасно Глобальні цілі сталого розвитку містять Ціль 9. Сприяння індустріалізації та інноваціям (51,4%), яка стосується економічної безпеки, але впливає на соціальну безпеку як базу для її формування. Це ж стосується і Цілі 7: Використання відновлювальної енергії (34,3%). Інші цілі більш стосуються екологічної безпеки, яка впливає на якість життя, на здоров'я та перспективу існування людини взагалі.

Соціальна безпека – це безпека соціального розвитку, це – збереження життя та здоров'я людини, це – безмежні можливості її розвитку, це – захищеність прав, гарантій і свобод, це – наявність оптимістичних перспектив існування та розвитку. Але досягнення цього стану передбачає відповідальність суб'єктів соціальних відносин за формування та виконання стратегій соціальної безпеки людини, суспільства, держави. Завдяки проведенню у 2013 р. цільового опитування з проблем соціальної відповідальності¹ та ідентичним питанням в експертному опитуванні з проблем соціальної безпеки у 2017 р. є можливість порівняти результати та зміну суспільних настроїв за чотирьохрічний період (табл. 8.6).

Таблиця 8.6

Порівняльна оцінка рівня нерозвиненості соціальної відповідальності в системі суспільних відносин як загрози національній безпеці України, %

Чи згодні Ви з думкою, що загрози національній безпеці України значною мірою обумовлені нерозвиненістю соціальної відповідальності в системі соціальних відносин в Україні?	2013 р.	2017 р.
Згодний (а)	51,9	47,6
Скоріше згодний (а)	35,4	43,8
Важко сказати згодний(а), чи ні	7,0	6,7
Скоріше не згодний(а)	3,2	1,9
Не згодний(а)	2,5	0,0

¹ Диагностика состояния и перспектив развития социальной ответственности в Украине (экспертные оценки) : монография / О. Ф. Новикова, М. Е. Дейч, О. В. Панькова [и др.] ; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. Донецк, 2014. 320 с.

Ситуація в Україні в системі суспільних відносин значно змінилась. Загрози національній безпеці зросли у всіх її сферах, а, відповідно, погіршилась система суспільних відносин. За порівняльною оцінкою двох експертних опитувань у 2013 р. та у 2017 р., видно, що кількість експертів, які згодні з тим, що загрози національній безпеці України через нерозвиненість соціальної відповідальності зростає у 2013 р. становить 87,3%, а у 2017 р. – 91,4%. Відбулося зростання негативного соціального явища – безвідповідальності. Причини виникнення загроз національній безпеці, які пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності, також змінилися (табл. 8.7).

Таблиця 8.7

Оцінка вагомості загроз національній безпеці, які пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності в системі суспільних відносин у 2013 р., 2017 р., %

Які загрози національній безпеці передусім пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності?	2013 р.	2017 р.
Низький рівень і якість життя, високий рівень бідності, несформованість середнього класу	60,1	74,3
Десоціалізація відносин у трудовій сфері, зниження цінності праці, низька якість трудового життя, нерозвиненість трудових компетенцій	58,9	63,4
Зміни соціальних норм поведінки членів суспільства і його інститутів, поширення ідеології споживання	52,5	42,6
Втрата темпів економічного розвитку	27,7	37,6
Нереалізованість моделей інноваційного розвитку	18,4	37,6
Нерозвиненість громадянського суспільства й демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини	50,6	37,6
Зниження соціальної згуртованості, патріотизму, низький рівень національної єдності	56,3	36,6
Низький рівень конкурентоспроможності національної економіки	34,2	35,6
Загострення демографічної кризи, вимирання нації	13,3	31,7
Поширення втручання іноземних держав у внутрішні справи України	13,9	25,7
Інше	5,7	2,0
Важко відповісти	4,4	1,0

Економічний та соціальний стан в Україні за 2013 – 2017 рр. змінився у бік погіршення через реалізацію загроз національній безпеці практично у всіх сферах національної безпеки, але найбільш негативний вплив обумовлений економічною, внутрішньополітичною, воєнною та інформаційною сферою (рис. 1). Через перевагу в системі суспільних відносин саме безвідповідальності та недостатніх важелів становлення соціальної відповідальності зростає кількість економічних та соціальних втрат. Але Революція гідності надихнула до формування та реалізації позитивних процесів у розвитку суспільства.

Найбільш вагомими негативними наслідками реалізації загроз національній безпеці, пов'язаними з нерозвиненістю соціальної відповідальності, залишились і у 2013 р., і у 2017 р. – низький рівень і якість життя, високий рівень бідності (відповідно, 60,1% та 74,3%). На 14,2% відбулося, за думкою експертів, зростання бідності. За офіційною ж статистикою, такого зростання не відбулося. Про те, що огіршилися трудові відносини внаслідок зниження соціальної відповідальності вважають 63,4% експертів, що на 55%

вище, ніж у 2013 р. Що стан економічного та інноваційного розвитку погіршився вважають 37,6% експертів, але нереалізованість моделей інноваційного розвитку, на думку експертів, зросла у 2017 р. у порівнянні з 2013 р. на 19,2%, а на втрату темпів економічного розвитку вказали майже на 10% більше опитаних. Зростання економічних небезпек простежується протягом оцінок експертами економічної ситуації за будь-яким контекстом дослідження, а це пов'язано зі зниженням рівня соціальної відповідальності у системі соціальних відносин.

Найбільш суттєве зростання загроз національній безпеці відчувається за період, що аналізується, через загострення демографічної кризи та різку смертність на межі вимирання нації. Це у 2013 р. відчувало 13,3% експертів, а у 2017 р. – 31,7%. Насамперед цей стан обумовлений наслідками збройного конфлікту. Зростання загроз національній безпеці через поширення втручання іноземних держав у внутрішні справи України констатувало у 2013 р. 13,9% експертів, а у 2017 р. – 25,7%, що обумовлено фактичним зростанням цих втручань.

На тлі негативних процесів простежуються і позитивні. Кількість експертів, які визначали у 2013 р. нерозвиненість громадянського суспільства й демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини, становило у 2013 р. 50,6%, а у 2017 р. їх кількість зменшилась на 13% і становила 37,6%. Важелем таких змін стала передусім Революція гідності. Вона обумовила позитивні зміни щодо зростання соціальної згуртованості, патріотизму національної єдності (зростання на 18,7%). Таким чином, слабо задіяним та запровадженим важелем залишається соціальна відповідальність для зниження вагомості загроз національній та соціальній безпеці та формування умов для інтеграції в міжнародні безпекові системи.

Розділ 9

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У системі національної безпеки України соціальна безпека як її підсистема протягом тривалого часу не визначалася, не оформлювалася та не реалізовувалася. Значним досягненням правового оформлення соціальної безпеки було прийняття у 1997 р. Концепції основ державної політики національної безпеки, в якій було виокремлено соціальну сферу, окреслено загрози національній безпеці у соціальній сфері та запропоновано основні напрями з їх подолання. Для підняття правового статусу та закріплення основ національної безпеки у правовому полі України було розроблено та прийнято у 2003 р. Закон України “Про основи національної безпеки України”. Соціальна сфера національної безпеки, яка визначала правову регламентацію соціальної безпеки, була представлена у законі достатньо виважено на момент прийняття цього правового акту. Визначені на той час загрози національній безпеці у соціальній сфері були вагомими та вимагали конкретних заходів для їх подолання.

Але включення в Стратегію національної безпеки, яка після прийняття у 2003 р. Закону України “Про національну безпеку” стала обов’язковим інструментом його реалізації, напрямів та заходів із соціальної безпеки не відбувалося, ігнорувалися та не були під адресним контролем держави загрози національній безпеці у соціальній сфері. Трагічність ситуації полягала у тому, що одночасно держава перестала розробляти на національному рівні і правові документи з соціальної політики. За історію незалежності України було прийнято та реалізувалося два правових документа з соціальної політики. А саме: Основні напрями соціальної політики України на 1997 – 2000 рр. (схвалені Указом Президента України від 18.10.1997 р.); Основні напрями соціальної політики України на період до 2004 р. (№ 717/2000). За період президенства В. Ющенка, В. Януковича, П. Порошенка не було прийнято жодного документа з соціальної політики держави. Таким чином, соціальна сфера національної безпеки не одержала розвитку у Стратегіях національної безпеки, а соціальна політика системою державного управління була проігнорована і не було за період 2004 – 2018 рр. прийнято з соціальної політики ні концепцій, ні стратегій, ні основних напрямів, ні програм чи відповідних планів.

Соціальна безпека в системі державного управління залишилася декларованою у законодавстві про соціальну безпеку, але на практиці – не сформованою та нереалізованою.

При посиленні економічної, зовнішньо- та внутрішньополітичної нестабільності в Україні, значному впливі внутрішніх і зовнішніх загроз на національну і соціальну безпеку різко зростає запит на прийняття і реалізацію заходів задля стабілізації ситуації і виходу на траєкторію відновлення і розвитку. З огляду на це, актуалізується потреба у визначенні концептуальних засад із формування соціальної безпеки.

Забезпечення соціальної безпеки і людини, і суспільства, і держави має стати центральним концептом, навколо якого повинна структуруватися діяльність всіх гілок

влади на всіх її рівнях, бо саме гарантування соціальної безпеки є необхідною передумовою позитивного сприйняття суспільством діяльності правлячої еліти і зростання довіри до неї, а також успішної реалізації проголошених реформ в Україні.

Кількість наукових робіт, присвячених цій проблемі є незначною, але увага до проблем із забезпечення соціальної безпеки посилюється. Так, О. Власюк, розкриваючи концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України, порушує питання соціальної безпеки громадян країни, і цілий підрозділ його монографії присвячено питанням людського розвитку¹. Колектив полтавських фахівців (В. Онищенко, Т. Завора, О. Чепурний) видав колективну монографію “Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти”, в якій міститься розділ із визначення концептуальних засад забезпечення соціальної безпеки (на прикладі Полтавського регіону)², а авторська концепція враховує алгоритм методичного забезпечення соціальної безпеки регіону.

У концептуальному руслі розкриває стратегії соціально-економічної безпеки регіонів України С. Белай³. Такі вчені, як С. Ліга⁴, Д. Зеркалов⁵, Г. Пирогов⁶, В. Серебрянников та А. Хлоп'єв⁷, займаються розробкою концепцій соціальної безпеки з позицій економіки, політології, соціології, соціальної роботи. Наприклад, Г. Пирогов в авторській концепції соціальної безпеки визначає “формулу” забезпечення соціальної безпеки, яка є сумою таких складових: економічне зростання + соціальна політика + національна ідеологія + міцний робочий рух. У Розділі 4 цієї монографії наведено також перелік науковців та освітян, які досліджують проблематику соціальної безпеки та мають вагомий для практики управління науковий публікації. Це такі науковці, як: О. Коваль, С. Пирожков, О. Ляш, А. Колот, В. Скуратівський, А. Баланда, В. Надрага, Л. Весельська, О. Білорус, О. Васильців, В. Горбулін, А. Качинський, О. Давидюк, Б. Данилишин та В. Куценко, О. Новікова, Г. Пастернак-Таранушенко, О. Повстин та А. Самійло, О. Хомра та Т. Русанова, Є. Ніколаєв, Р. Підлипна, К. Козлов, Н. Коленда та інші.

Проведене нами експертне дослідження дозволяє визначити концептуальні засади забезпечення соціальної безпеки в Україні, які розкривають мету, принципи, основні напрями, критерії досягнення та механізми забезпечення соціальної безпеки, соціальні інтереси її суб'єктів – людини, суспільства, держави.

За результатами проведеного дослідження виявлено, що *головною метою забезпечення соціальної безпеки в Україні є досягнення гідного рівня і якості життя населення й подолання бідності, захист соціальних інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз*. Також до ключових цільових пріоритетів експерти

¹ Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. пр. К. : НІСД, 2016. 528 с.

² Онищенко В. О., Завора Т. М., Чепурний О. В. Соціальна безпека регіону: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Полтава : ПолтНТУ, 2015. С. 166—186.

³ Белай С. В. Концепція стратегії соціально-економічної безпеки регіонів України. URL : <http://82-117-235-189.gpon.sta.kh.velton.ua/e-book/db/2012-2/doc/2/04.pdf>.

⁴ Ліга М. Б. Социальная безопасность и качество жизни: концептуальный анализ // Ученые записки ЗабГУ. 2013. URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-bezopasnost-i-kachestvo-zhizni-kontseptualnyy-analiz>.

⁵ Зеркалов Д. В. Социальная безопасность : монография. К. : Основа, 2012. 532 с.

⁶ Пирогов Г. Концепция социальной безопасности. URL : http://observer.materik.ru/observer/N09_97/010.htm.

⁷ Серебрянников В. В., Хлопьев А. А. Социальная безопасность России ; под общ. ред. В. Н. Иванова, Р. Г. Яновского ; Ин-т соц.-полит. исслед. Рос. акад. наук. М. : МНИИПУ, 1996. 352 с.

зарахували: здатність держави і суспільства своєчасно та ефективно реагувати на соціальні виклики, небезпеки, ризики та загрози; збереження і розвиток людського й трудового потенціалу України; зростання цінності праці та працівника; створення умов стабільності в державі тощо (рис. 9.1).

Рис. 9.1. Відповіді експертів на запитання анкети: “Що, на Вашу думку, має бути головною метою забезпечення соціальної безпеки в Україні?” (відзначено не більше 3-х варіантів), % до тих, хто відповів

Зміст визначеної мети забезпечення соціальної безпеки обумовлений необхідністю подолання бідності, досягнення гідного рівня та якості життя населення, що обумовлює можливості розвитку людського потенціалу країни. В ході дослідження відстежується послідовність думок експертів, які проблему бідності вважають найбільшою перешкодою досягнення соціальної безпеки в Україні. Це потребує і від держави, і від суспільства високої здатності своєчасно та ефективно реагувати на соціальні виклики, небезпеки, ризики та загрози як внутрішнього, так і зовнішнього спрямування. Суспільно-політична і соціально-економічна стабілізація в країні та її регіонах, закінчення воєнного конфлікту на Сході України стають головними передумовами реалізації мети, а економічне зростання, забезпечення гідної праці і соціальної конкурентоспроможності держави – запорукою її реалізації.

У системі національної безпеки соціальна безпека є її підсистемою, яка тісно пов’язана із іншими її сферами. Саме на підґрунті визначених взаємозв’язків встановлено – за активізації якої саме сфери національної безпеки основні цілі соціальної безпеки можуть бути досягнуті. Оцінки експертів засвідчили, що найбільш негативно впливають на стан соціальної безпеки в нашій країні, за

одномірними розподілами, економічна (77%) та внутрішньополітична (59%) сфери. Саме в цих сферах накопичуються нагальні проблеми, які не одержують адекватного вирішення для системного покращення ситуації. За двомірними розподілами пріоритетність збереглась. Залежно від цілей забезпечення соціальної безпеки, загрози накопичуються у площині тих самих підсистем національної безпеки: економічній – 27,4%, внутрішньо-політичній – 20,9%, а також воєнній – 18,6% (рис. 9.2, табл. 9.1).

На рис. 9.2 встановлено взаємозв'язок окремих груп цілей соціальної безпеки зі сферами національної безпеки, а табл. 9.1 демонструє розподіл окремої цілі забезпечення соціальної безпеки залежно від впливу кожної сфери національної безпеки.

Не тільки в економічній сфері, а й в системі внутрішньополітичних відносин, за умов забезпечення миру та стабільності в країні можливе досягнення гідного рівня життя населення та подолання бідності. Простежується також залежність забезпечення захисту соціальних інтересів та здатності держави до своєчасного та ефективного реагування на соціальні виклики, ризики та загрози одночасно від впливу основних складових визначених сфер національної безпеки. Зокрема, досягнення сталого економічного розвитку є об'єктивною умовою для посилення захисту соціальних інтересів всіх суб'єктів соціально-економічних відносин від внутрішніх та зовнішніх загроз. Цей захист не може бути реалізований без забезпечення миру та стабільності в країні. В структурі інформаційної підсистеми захист соціальних інтересів пов'язаний з процесами, що відбуваються в соціальній свідомості, саморозвитку людини, визначенням та прийняттям прийняттого для суспільства рівня справедливості, формуванням принципів толерантності, сучасного переосмислення цінності праці та працівника тощо. Сучасна інформаційна політика держави має бути зорієнтованою на інформаційну відкритість та прозорість, протидію маніпулюванню свідомістю, поширенню недостовірної, упередженої або неповної інформації як однієї з основних загроз та небезпек соціальній безпеці.

На успішність реалізації мети соціальної безпеки безпосередньо впливають принципи, за якими вона має бути досягнута. За результатами проведеного експертного дослідження виявлено, що *основними принципами забезпечення соціальної безпеки* за пріоритетністю є: додержання балансу соціальної справедливості та економічної ефективності за оцінками (за оцінками 61,9% експертів); попередження виникнення соціальних загроз, ризиків, небезпек (49,5%). Позиція експертів чітка та однозначна – необхідно діяти на попередження прояву небезпек і орієнтувати на це систему державного управління, а не на подолання негативних наслідків їх дії. Серед принципів соціальної безпеки соціальна відповідальність зайняла почесне третє місце (42,9%). На четвертому – підвищення соціальної свідомості у людини щодо самозбереження, самозахисту, саморозвитку. За забезпечення безпеки соціального розвитку, перевагу переговорних та мирних процедур, домовленостей при вирішенні конфліктів (спорів), за інформаційну відкритість та прозорість, розвиток культури безпеки і страхування соціальних та економічних ризиків, інтеграцію з міжнародними системами безпеки в якості принципів соціальної безпеки висловилося 17 – 24% експертів. Спільною є думка експертів щодо необхідності збалансування економічної та соціальної складових національної безпеки при визначенні принципів забезпечення соціальної безпеки (рис. 9.3).

Рис. 9.2. Систематизація основних цілей соціальної безпеки за сферами національної безпеки

Таблиця 9.1

**Розподіл цілей забезпечення соціальної безпеки
за сферами національної безпеки, %**

Сфери національної безпеки	Усього	Основні цілі забезпечення соціальної безпеки								
		Захист соціальних інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз	Досягнення соціальної конкурентоспроможності держави	Зростання цінності праці та працівника	Здатність держави і суспільства своєчасно та ефективно реагувати на соціальні виклики, небезпеки, ризики та загрози	Досягнення гідного рівня життя населення, подолання бідності	Збереження і розвиток людського потенціалу України	Формування умов гідного існування майбутнім поколінням	Подолання соціальної нерівності	Разом
Зовнішньополітична	100,0	24,2	7,6	6,0	15,2	16,7	9,1	3,0	9,1	90,9
Державна безпека	100,0	18,6	3,4	6,8	11,8	18,6	15,3	5,1	3,4	83,0
Воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону України	100,0	17,0	4,4	11,9	8,8	19,5	12,6	3,8	5,0	83,0
Внутрішньополітична	100,0	17,3	8,4	10,6	6,7	19,6	7,3	3,3	9,0	82,2
Економічна	100,0	17,2	4,7	11,1	8,6	19,3	11,6	4,3	6,9	83,7
Інформаційна	100,0	15,2	7,6	12,4	8,6	18,1	7,6	5,7	10,5	85,7

Основною вимогою до формування концепцій, стратегій, програм будь-якого рівня є визначення якісних та кількісних критеріїв, які буде досягнуто за умов їх реалізації. Експертне опитування дає унікальну можливість визначити значущість та вагомість самих критеріїв соціальної безпеки. Ці критерії, зважені за пріоритетністю, повною мірою визначають послідовність думок експертів, які упродовж усього опитування, незалежно від постановки питання, підтвердили свою наукову та громадську позицію з питань соціальної безпеки.

Пріоритетність цілей забезпечення соціальної безпеки, можливість їх досягнення базується на визначенні *якісних критеріїв високого рівня соціальної безпеки* (рис. 9.4).

Рис. 9.3. Відповіді експертів на запитання анкети: “Які принципи, на Вашу думку, є головними при забезпеченні соціальної безпеки?” (відзначено не більше 3-х варіантів, % до тих, хто відповів)

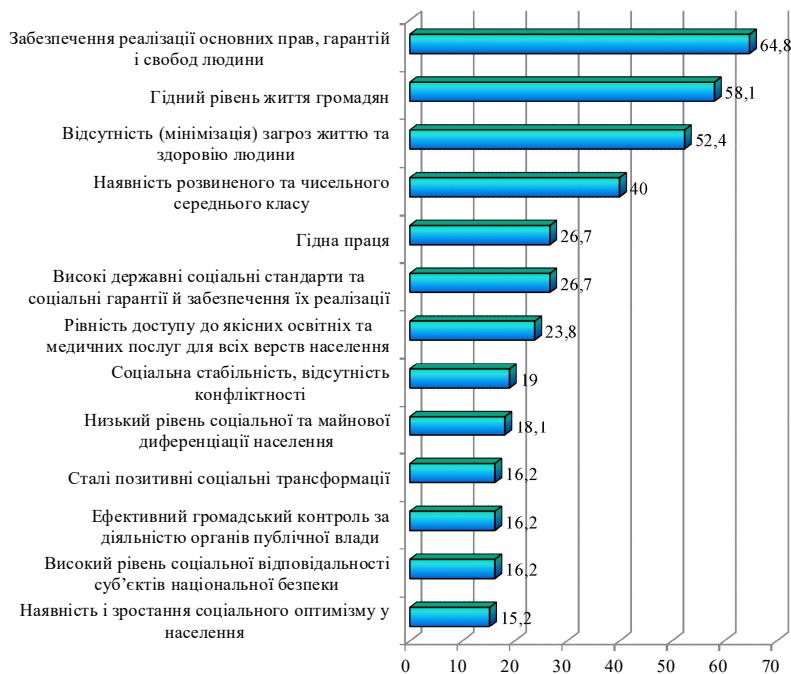

Рис. 9.4. Відповіді експертів на запитання анкети: “Як Ви вважаєте, які якісні критерії відображають досягнення високого рівня соціальної безпеки?” (відзначено не більше 3-х варіантів, % до тих, хто відповів)

Найбільш вагомими *критеріями*, які визначають досягнення цілей соціальної безпеки в системі національної безпеки в Україні, за даними проведеного дослідження, є:

- забезпечення реалізації основних прав, гарантій і свобод (64,8%);
- гідний рівень життя громадян (58,1%);
- відсутність (мінімізація) загроз життю та здоров'ю населення (52,4%);
- наявність розвиненого та чисельного середнього класу (40%);
- гідна праця (26,7%);
- високі державні соціальні стандарти та соціальні гарантії їх забезпечення і реалізації (26,7%);
- рівність доступу до якісних освітніх та медичних послуг для всіх верств населення (23,8%);
- соціальна стабільність, відсутність конфліктності (19%);
- низький рівень соціальної та майнової диференціації населення (18,1%);
- сталі позитивні соціальні трансформації (16,2%);
- ефективний громадський контроль за діяльністю органів публічної влади (16,2%);
- високий рівень соціальної відповідальності суб'єктів національної безпеки (16,2%);
- наявність і зростання соціального оптимізму у населення (15,2%);
- доступність житла (14,3%).

Розкриття взаємозв'язку між якісними критеріями та цільовими орієнтирами соціальної безпеки підтверджує те, що, наприклад, основними якісними критеріями щодо досягнення гідного рівня життя населення як головної мети досягнення високого стану соціальної безпеки є такі: забезпечення гідної праці; високі державні соціальні стандарти; високий рівень соціальної відповідальності; відсутність (мінімізація) загроз життю; наявність розвиненого та чисельного середнього класу в країні.

Найповніше оцінюють ступінь захищеності соціальних інтересів держави такі критерії: забезпечення гідного рівня життя; формування середнього класу; забезпечення реалізації основних прав, гарантій і свобод людини; відсутність загроз життю людини; високі державні соціальні стандарти та соціальні гарантії й забезпечення їх реалізації.

Оцінка здатності держави і суспільства своєчасно та ефективно реагувати на соціальні виклики, небезпеки, ризики та загрози визначається за такими найвагомішими критеріями: досягнення гідного рівня життя та подолання бідності; забезпечення реалізації основних прав, гарантій і свобод людини; відсутність загроз життю людини; наявність розвиненого та чисельного середнього класу.

Досягнення високих соціальних стандартів та забезпечення їх реалізації, а також високий рівень соціальної відповідальності суб'єктів національної безпеки доповнюють перелік найвагоміших критеріїв за цією складовою мети соціальної безпеки.

Узагальнюючий взаємозв'язок між найбільш впливовими сферами національної безпеки на стан соціальної безпеки та найвагомішими, основними цілями та якісними критеріями рівня їх досягнення наведено на рис. 9.5.

Концептуальні засади соціальної безпеки потребують логічного переходу від мети, принципів та критеріїв до розкриття пріоритетних соціальних інтересів, обґрунтування соціальних загроз, визначення напрямів їх подолання й забезпечення соціальної безпеки, а також механізмів її реалізації.

Результати експертного дослідження дозволили побудувати структурну модель взаємозв'язку соціальних інтересів з метою, принципами та критеріями досягнення соціальної безпеки (рис. 9.6).

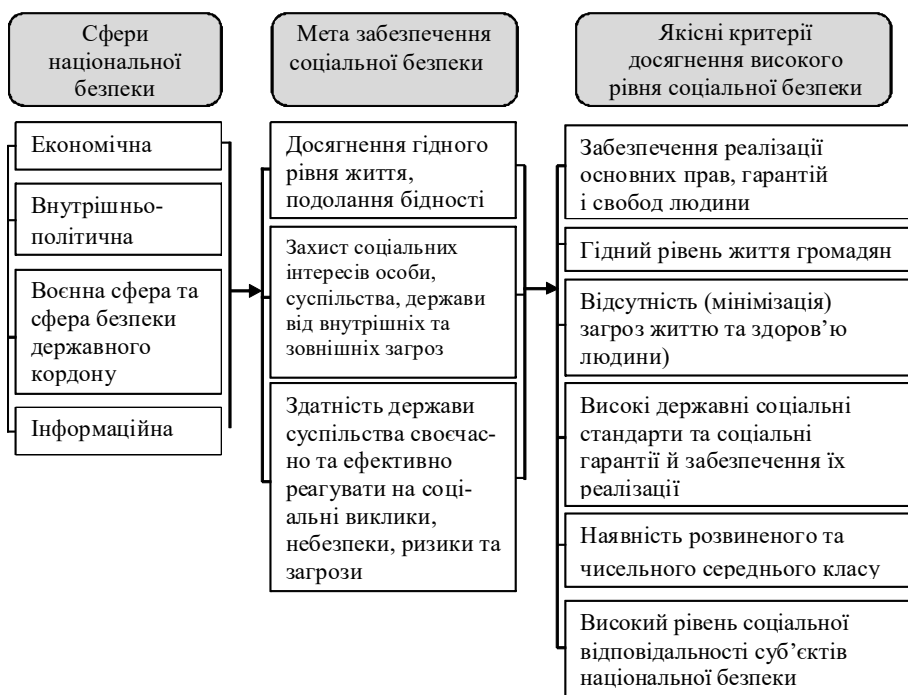

Рис. 9.5. Структурна схема взаємозв'язку між найбільш впливовими сферами національної безпеки щодо забезпечення соціальної безпеки

Законодавство про національну безпеку структурувало та визначило загрози національним інтересам, а в проведеному експертному опитуванні було обґрунтовано соціальні загрози та небезпеки, які гальмують і перешкоджають досягненню високого рівня соціальної безпеки. Як було визначено у розділі 1 монографії, на стан соціальної безпеки в Україні значно впливають і внутрішні, і зовнішні загрози. Проте нинішня ситуація в країні є такою, що внутрішні мають дещо вагоміший вплив, порівняно із зовнішніми, за оцінками експертів (96,2% проти 91,5%). Водночас із різних сфер національної безпеки формуються загрози соціальній безпеці (рис. 9.7).

Найбільш небезпечними *внутрішніми загрозами соціальній безпеці* України за вагомістю є: зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України; високий рівень бідності населення країни; неефективність системи державного управління, незбалансованість національної безпеки та соціальної політики; недосконалість державної політики із збереження людського потенціалу; зростання соціальної нерівності у суспільстві, деформація соціальної структури суспільства; поглиблення моральної та духовної деградації суспільства; нереалізованість стратегій держави щодо соціальної орієнтації економіки; посилення криміногенної ситуації у суспільстві; різке погіршення стану здоров'я населення, поширення соціальних хвороб; зростання обсягів міграції молоді за кордон; високий рівень корупції; бідність працюючого населення.

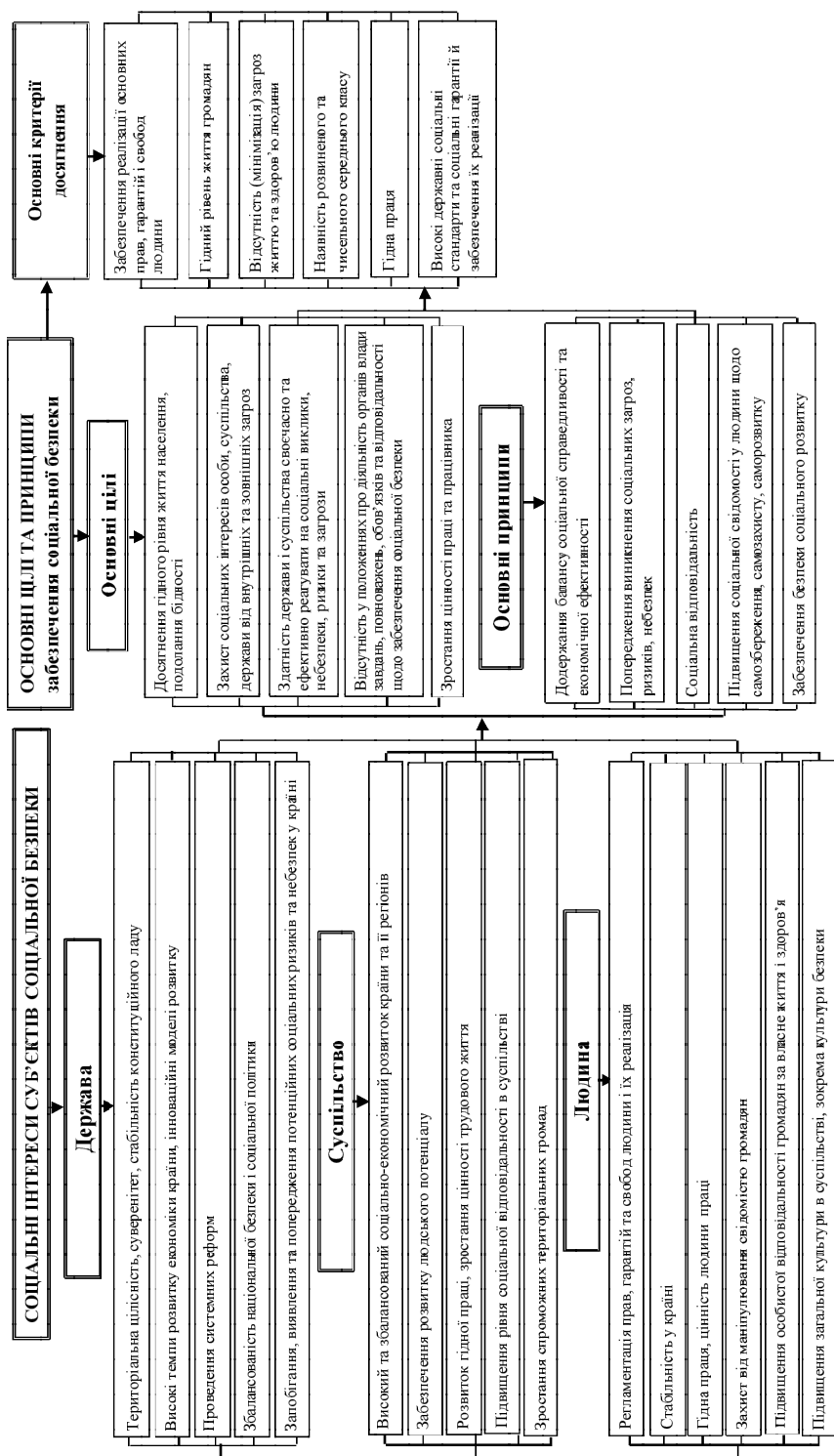
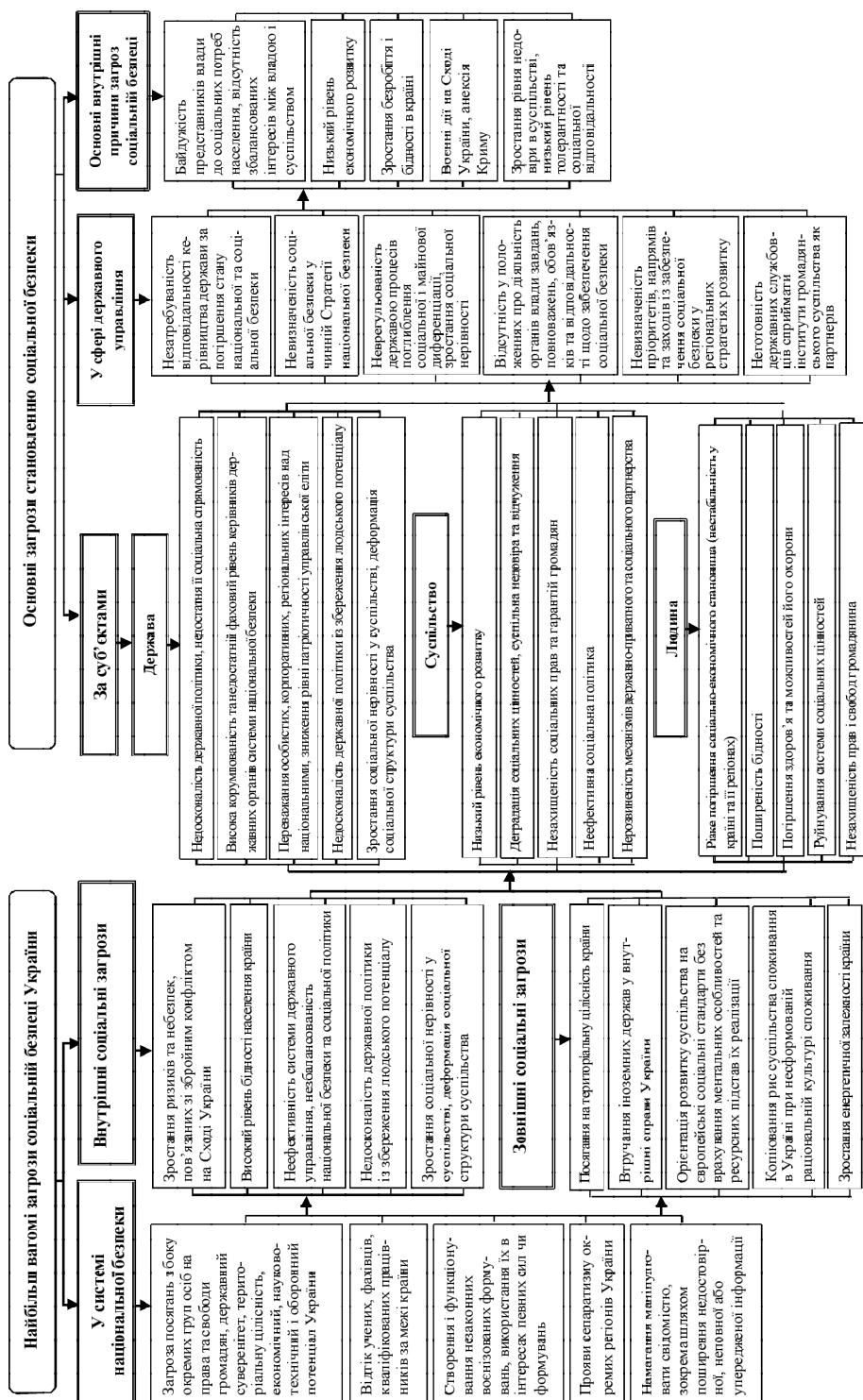

Рис. 9.6. Структурна модель взаємозв'язку соціальних інтересів держави, суспільства, людини з настановами (ціль, принципи, критерії) соціальної безпеки

Найбільш небезпечними зовнішніми загрозами соціальній безпеці України за вагомістю є: посягання на територіальну цілісність країни; втручання іноземних держав у внутрішні справи України; орієнтація розвитку суспільства на європейські соціальні стандарти без врахування ментальних особливостей та ресурсних підстав їх реалізації; копіювання рис суспільства споживання в Україні при несформованій раціональній культурі споживання; зростання енергетичної залежності країни; світові фінансові кризи та їх негативний вплив на економічну ситуацію в країні; готовність приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та їхніх культур, слабкість національної ідентичності; поширення міжнародної економічної та кримінальної злочинності, тероризму. Також значущими зовнішніми загрозами є: гібридні методи війни проти України з боку Росії; залежність від Міжнародного валютного фонду; слабка та суперечлива підтримка України з боку ЄС; обмеження інтеграційних можливостей; посилення впливу ТНК та низький рівень конкурентоспроможності вітчизняних компаній.

Соціальні загрози в системі національної безпеки це – посягання з боку окремих осіб на права та свободи громадян, на державний суверенітет, на територіальну цілісність, на економічний, науково-технічний і оборонний потенціал. Вони безпосередньо обумовлюються впливом ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України та проявами сепаратизму окремих регіонів. Високий рівень бідності населення супроводжується зростанням соціальної нерівності у суспільстві; недосконалість державної політики із збереження людського потенціалу посилює незбалансованість управлінських рішень із національної безпеки та соціальної політики.

Найбільш повно систематизація загроз формуванню та становленню соціальної безпеки представлена на рис. 9.7. та рис. 9.8.

Напрями забезпечення соціальної безпеки доцільно формувати за критеріями її досягнення, а також через подолання загроз соціальній безпеці.

Критерії досягнення високого рівня соціальної безпеки, які стають базою формування напрямів її забезпечення, є такими:

- забезпечення високого рівня та якості життя населення, зростання його доходів за рахунок високопродуктивної праці, трудової, підприємницької та інноваційної активності;
- зниження рівня тінізації економіки, подолання корупції;
- збереження та нагромадження інтелектуального капіталу країни;
- соціальна орієнтація економіки, дотримання вимог економічної та соціальної безпеки країни;
- створення сприятливих умов формування і розвитку людського та соціального капіталу;
- досягнення консенсусу головних політичних сил щодо стратегічних орієнтацій розвитку країни, сприяння становленню демократизації управління та громадянського суспільства, забезпечення стійкості соціальної політики;
- підвищення рівня соціальної відповідальності суб'єктів у системі суспільних відносин та державного управління;
- запровадження механізмів затребування відповідальності державних і регіональних органів за несприятливий соціальний та економічний стан;
- розвиток державно-приватного партнерства в системі економічного та соціального управління, суспільних та соціально-трудових відносин;

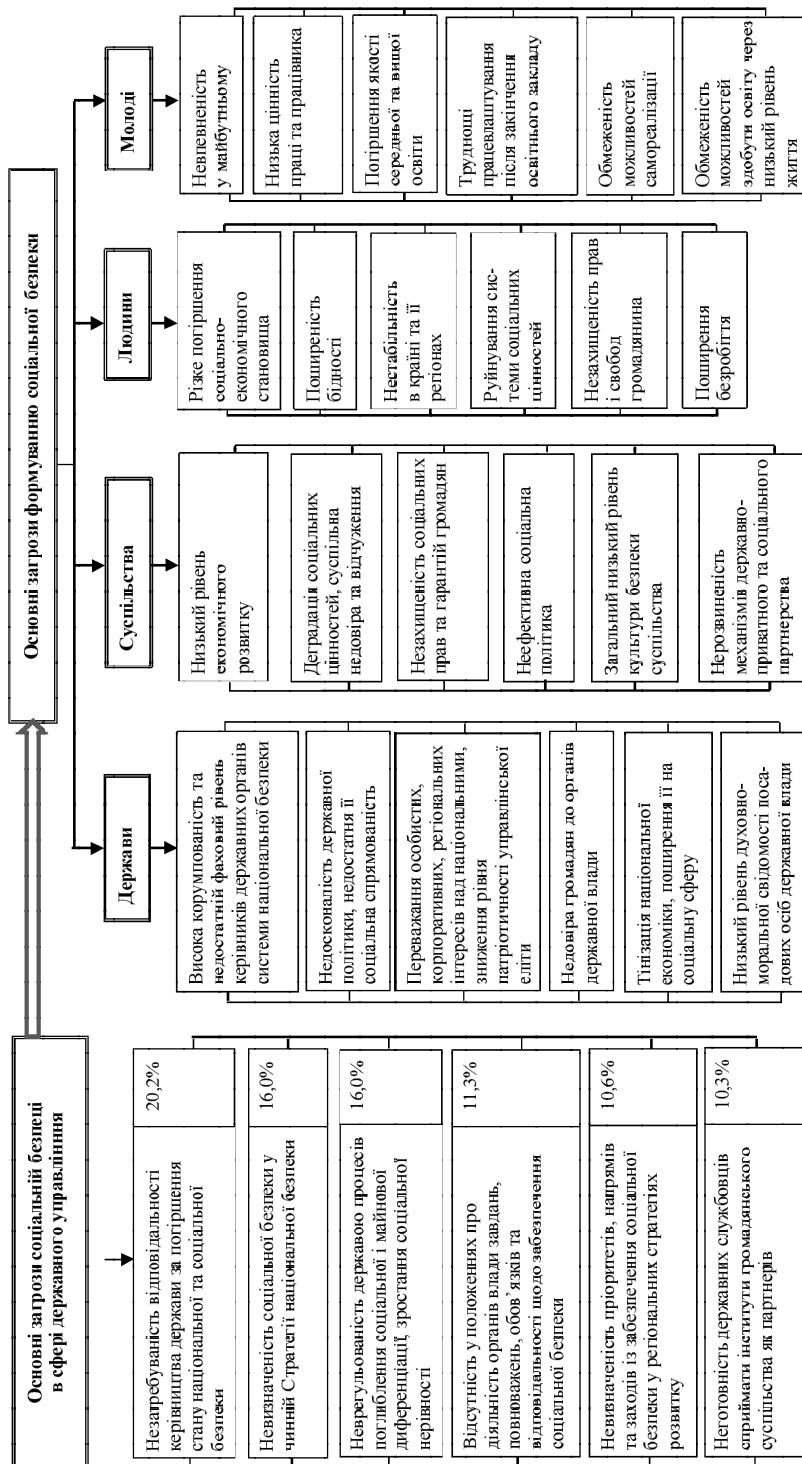

Рис. 9.8. Структурна схема формування загроз соціальної безпеці щодо державного управління та суб'єктів соціальної безпеки

- підвищення рівня культури безпеки людини, працюючих;
- досягнення низького рівня конфліктної і соціальної напруженості; зниження протестного потенціалу суспільства;
- забезпечення державного регулювання витрат на соціальні цілі з урахуванням вимог економічного зростання;
- соціалізація складових економічної політики (інвестиційної, цінової, бюджетної, грошово-кредитної, податкової, структурної тощо);
- гармонізація суспільних відносин, гуманізація взаємин між людьми, зростання суспільної довіри, взаємодопомоги, співробітництва, соціального партнерства, солідарності, згуртованості;
- дотримання та реалізація національного законодавства в економічній і соціальній сферах; соціальна орієнтація економіки;
- додержання соціальних орієнтирів і зобов'язань, визначених у міжнародних договорах, учасником яких є Україна.

Основні напрями забезпечення соціальної безпеки держави, суспільства, людини, які представлено на рис. 9.9, визначають модель їх формування.

Напрямами забезпечення соціальної безпеки за рахунок підвищення ефективності *державного управління* є такими: попередження та мінімізація зовнішніх та внутрішніх загроз; реалізація стратегічного курсу на розбудову соціальної держави в Україні, на забезпечення ефективного соціального управління; на реалізацію соціальних інтересів громадян України, на розробку й реалізацію державних програм гідної праці і створення можливостей для досягнення Цілей сталого розвитку 2030, на забезпечення ефективності й справедливості системи державного соціального страхування; на високі позиції України у міжнародних рейтингах соціальної спрямованості, зокрема людського розвитку.

Соціальна безпека держави потребує реалізації таких напрямів забезпечення соціальної безпеки:

- забезпечення збалансованості системи національної безпеки та соціальної політики;
- подолання корупції в системі органів державного управління;
- зниження рівня тінізації в економічній та соціально-трудовій сферах;
- переважання в системі соціального управління запобіжних, попереджувальних заходів виникненню соціальних загроз;
- сприяння становленню громадянського суспільства як суб'єкта державного соціального управління;
- розробка механізмів затребування відповідальності за небезпечний стан;
- розвиток прозорої системи публічного соціального управління, підвищення його якості та ефективності.

Наступним етапом забезпечення соціальної безпеки є визначення механізмів, які цей процес роблять запровадженим та успішним. Але перш, ніж дійти до класичних механізмів реалізації будь-якої концепції (правового, фінансово-економічного, наукового, кадрового, науково-методичного забезпечення тощо), доцільно встановити залежності між впливом умов формування соціальної безпеки на основні напрями її прояву для суспільства, людини, держави.

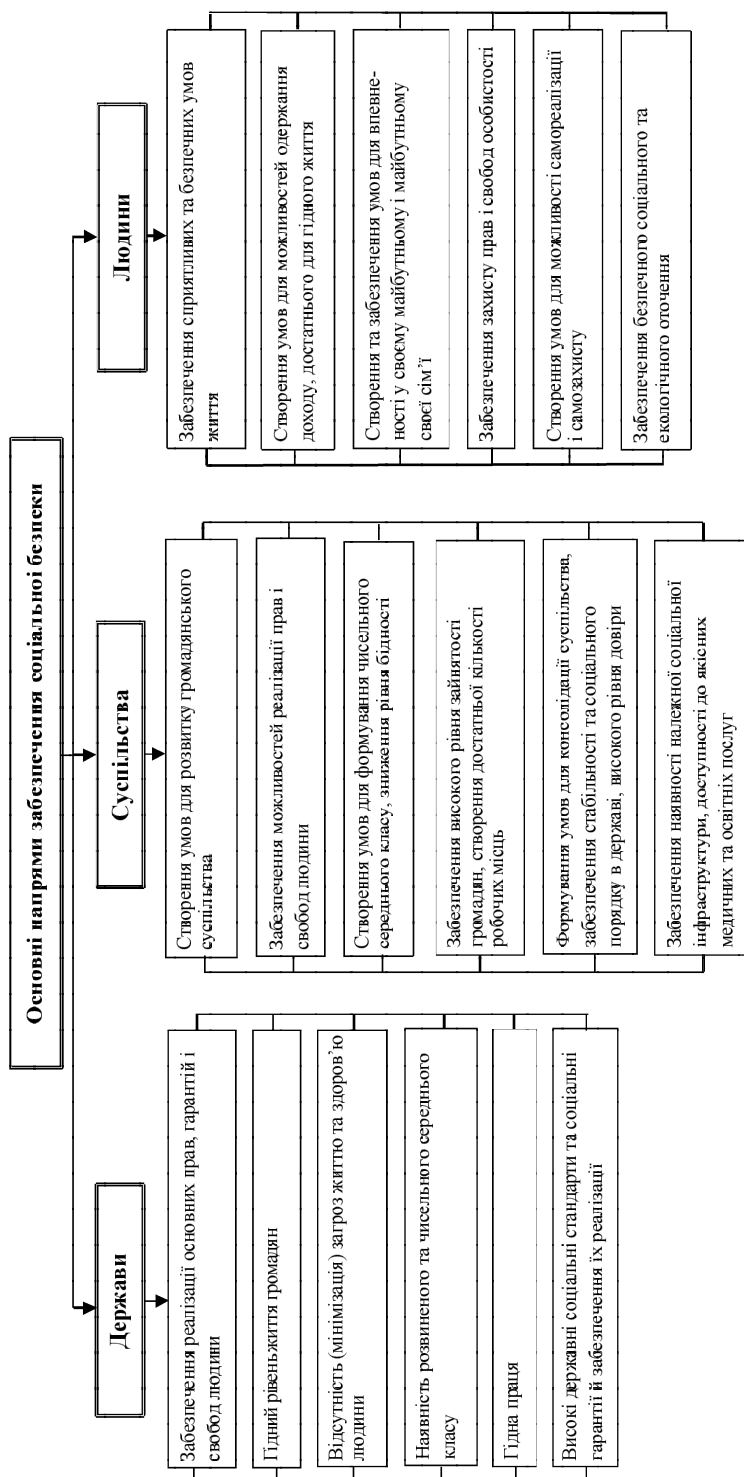

Рис. 9.9. Структурна модель формування напрямів забезпечення соціальної безпеки та її основних суб'єктів

Механізми формування, прояву та управління процесами забезпечення соціальної безпеки пов'язані із визначенням та систематизацією умов формування соціальної безпеки та основними напрямками її забезпечення. Вплив умов формування соціальної безпеки суспільства на напрями і можливості їх прояву (табл. 9.2) свідчить, що високий та збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів забезпечує відповідний рівень розвитку громадянського суспільства, створює умови реалізації прав і свобод людини, надає можливості формування чисельного середнього класу, забезпечує умови для суттєвого зниження рівня бідності населення, реалізації прав і свобод людини.

Тісний взаємозв'язок відбувається також між зростанням спроможності територіальних громад та розвитком громадянського суспільства. Майже кожний п'ятий експерт зауважує, що однією з важливих умов прояву соціальної безпеки суспільства, яка визначається рівнем розвитку громадянського суспільства, є спроможність територіальних громад. Цей взаємозв'язок на сьогодні особливо важливий та актуальний, з огляду на втілення основних принципів, положень та напрямків місцевого самоврядування, реалізацію реформ із децентралізації управління.

Основні умови формування соціальної безпеки людини, яка насамперед проявляється у забезпеченні сприятливих та безпечних умов праці, наявності доходу, достатнього для гідного життя та супроводжуються впевненістю у своєму майбутньому і майбутнього своєї сім'ї, можуть бути створені лише при стабільності в країні та забезпеченні людини гідною працею. Саме ці співвідношення визначили як найважливіші майже 20% експертів (табл. 9.3). Звертає увагу визначена за відповідями експертів досить тісна залежність між підвищенням загальної культури в суспільстві, зокрема особистої відповідальності громадян за власне життя і здоров'я, та забезпеченням сприятливих та безпечних умов життя. Кожний п'ятий експерт визначає, що людина сама повинна насамперед відповідально ставитися до свого здоров'я та життя.

На рівні держави основні фактори та умови сприяння формуванню соціальної держави пов'язані передусім із високими темпами розвитку країни, які повинні забезпечувати насамперед можливість попередження та мінімізацію зовнішніх та внутрішніх загроз (табл. 9.4) та реалізовувати стратегічний курс на розбудову соціальної держави. За оцінкою майже кожного третього експерта, тільки за умов територіальної цілісності, суверенітету та стабільності створюються в державі можливості для попередження та мінімізації зовнішніх і внутрішніх загроз на підґрунті запобігання та виявлення потенційних соціальних ризиків та небезпек.

Для повноти оцінки та істотного визначення пріоритетних напрямів забезпечення соціальної безпеки за її суб'єктами у табл. 9.5 представлена структурна модель послідовності дій із формування стратегічних напрямів забезпечення соціальної безпеки людини, суспільства, держави.

Таким чином, для реалізації мети соціальної безпеки, задоволення соціальних інтересів, запровадження принципів її здійснення та досягнення критеріїв соціальної безпеки необхідно створити умови для інституційного забезпечення практичної реалізації напрямів соціальної безпеки.

У правовому полі необхідно внести зміни та доповнення до Закону України "Про основи національної безпеки", які посилюють та конкретизують положення з соціальної безпеки.

Таблиця 9.2
Оцінка впливу умов формування соціальної безпеки суспільства на основні напрямки її прояву, %

Основні умови формування соціальної безпеки суспільства	Питома вага експертів, %	Напрямки прояву соціальної безпеки суспільства							Разом
		Усього	Розвинене громадянське суспільство	Реалізація прав і свобод людини	Чисельний середній клас, низький рівень бідності	Високий рівень зайнятості громадян, достатня кількість робочих місць	Консолідація суспільства, стабільність та соціальний порядок, високий рівень довіри	Наявність належної соціальної інфраструктури, доступність якісних медичних та освітніх послуг	
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	100	15,6	15,3	13,7	13,4	13,1	12,7	83,8
Високий та збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів	15,6	100	13,7	14,8	14,8	14,3	14,2	12,8	84,6
Забезпечення розвитку людського потенціалу	12,9	100	14,5	17,9	11,0	13,3	12,7	14,5	83,9
Розвиток гідної праці, зростання цінності трудового життя	11,6	100	14,2	12,9	16,8	16,1	11,0	14,8	85,8
Підвищення рівня соціальної відповідальності в суспільстві	10,5	100	14,2	15,4	9,1	10,5	19,0	10,5	78,7
Реалізація принципу соціальної справедливості в країні	7,8	100	15,2	16,2	13,3	9,5	12,4	17,1	83,7
Зростання спроможних територіальних громад	7,8	100	20,2	13,5	11,5	13,5	12,4	11,5	82,6
Разом	66,1	-	-	-	-	-	-	-	-

Таблиця 9.3

Оцінка впливу умов формування соціальної безпеки людини на основні напрямки її прояву, %

Основні умови формування соціальної безпеки людини	Питома вага експертів, %	Найвагоміші напрямки прояву соціальної безпеки людини						Разом
		Сприятливі та безпечні умови життя	Наявність доходу, достатнього для гідного життя	Впевненість у своєму майбутньому і майбутньому сім'ї	Захист прав і свобод особистості	Можливості самореалізації та самозахисту	Безпечне соціальне та екологічне оточення	
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	20,4	18,4	12,4	10,9	9,3	8,6	79,2
Стабільність в країні	20,6	18,9	18,9	16,3	10,2	9,2	6,6	80,1
Гідна праця, цінність людини праці	20,6	19,7	21,7	13,1	8,6	8,1	9,1	80,3
Захист від маніпулювання свідомістю громадян	11,9	19,8	16,4	11,2	13,7	9,5	6,0	76,6
Підвищення особистої відповідальності громадян за власне життя і здоров'я	11,9	20,2	16,0	9,2	10,9	10,9	9,2	76,4
Правова грамотність населення	11,0	18,9	18,9	8,5	13,2	8,5	12,3	80,3
Підвищення загальної культури в суспільстві, зокрема культури безпеки	10,6	23,5	11,9	14,7	8,8	10,8	13,7	83,4
Разом	86,6	-	-	-	-	-	-	-

Таблиця 9.4
Вплив умов формування соціальної безпеки держави на основні напрямки її забезпечення, %

Умови формування соціальної безпеки держави	Питома вага експертів, %	Основні напрямки забезпечення соціальної безпеки						Разом
		Усього	Попереджувати та мінімізувати зовнішні та внутрішні загрози	Реалізовувати стратегічний курс на розбудову соціальної держави	Забезпечувати ефективне соціальне управління	Реалізувати соціальні інтереси громадян України	Розробляти та реалізувати державні програми гідної праці	Створювати можливості досягнення цілей сталого розвитку 2030
Усього, зокрема найбільш вагомі:	100,0	100,0	23,9	19,0	16,0	15,1	9,6	8,7
Високі темпи розвитку економіки країни, інноваційні моделі розвитку	24,2	100,0	24,6	22,2	15,0	13,6	10,1	7,2
Територіальна цілісність, суверенітет, стабільність конституційного ладу	19,2	100,0	26,5	20,5	16,9	12,7	10,2	9,0
Проведення системних реформ	14,2	100,0	24,4	18,5	16,8	11,8	9,2	11,8
Збалансованість національної безпеки і соціальної політики	13,2	100,0	20,4	23,9	18,6	15,9	7,1	6,2
Затобігання, виявлення та попередження потенційних соціальних ризиків та небезпек у країні	10,9	100,0	24,6	13,2	12,7	23,5	9,7	7,6
Разом	81,7	-	-	-	-	-	-	-
								91,7
								92,7
								95,8
								92,5
								92,1
								91,3
								-

Таблиця 9.5

Структурна модель послідовності формування стратегічних напрямів забезпечення соціальної безпеки людини, суспільства, держави

Основні загрози соціальній безпеці	Основні умови та фактори формування соціальної безпеки	Найвагоміші напрямки забезпечення соціальної безпеки в системі державного управління
1	2	3
<p>Різне погіршення соціально-економічного становища. Поширення бідності. Нестабільність у країні та регіонах. Руйнування системи соціальних цінностей. Незахищеність прав і свобод громадянства</p>	<p>І. Людина</p> <p>Стабільність у країні. Гідна праця, цінність людини праці. Захист від маніпулювання свідомістю. Підвищення особистої відповідальності громадян за власне життя і здоров'я. Правова грамотність населення</p>	<p>Забезпечення сприятливих та безпечних умов життя, безпечного соціального та екологічного оточення. Забезпечення умов та можливостей для населення одержувати наявні доходи для гідного життя. Створення умов для формування впевненості у своєму майбутньому і майбутньому своїй сім'ї. Забезпечення захисту прав і свобод особистості</p>
<p>Низький рівень економічного розвитку. Деградація соціальних цінностей, суспільна недовіра і відчуження. Незахищеність соціальних прав та гарантій громадян. Нефективна соціальна політика. Загальний низький рівень культури безпеки суспільства. Нерозвиненість механізму державно-приватного та соціального партнерства</p>	<p>II. Суспільство</p> <p>Високий та збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів. Забезпечення розвитку людського потенціалу. Розвиток гідної праці, зростання цінності трудового життя. Підвищення рівня соціальної відповідальності в суспільстві. Реалізація принципів соціальної справедливості в країні. Зростання спроможності територіальних громад</p>	<p>Забезпечення розвитку громадянського суспільства. Створення можливостей для реалізації прав і свобод людини. Створення умов для формування чисельного середнього класу та забезпечення низького рівня бідності. Забезпечення високого рівня зайнятості населення за рахунок створення достатньої кількості робочих місць. Створення умов для консолідації суспільства, стабільності та соціального порядку, для забезпечення високого рівня довіри. Розвиток належної соціальної інфраструктури, забезпечення доступності якісних медичних та освітніх послуг</p>

Закінчення табл. 9.5

1	2	3
	III. Держава	
<p>Висока корумпованість та недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки.</p> <p>Недостатність державної політики, недостатня її соціальна спрямованість.</p> <p>Переважання особистих, корпоративних, регіональних інтересів над національними, зниження рівня патріотичності органів системи національної безпеки.</p> <p>Недовіра громадян до органів державної влади.</p> <p>Тінізація національної економіки, поширення її на соціальну сферу</p>	<p>Високі темпи розвитку економіки країни, інноваційні моделі розвитку.</p> <p>Територіальна цілісність, суверенітет, стабільність конституційного ладу.</p> <p>Проведення системних реформ.</p> <p>Збалансованість національної безпеки і соціальної політики.</p> <p>Запобігання, виявлення та попередження потенційних соціальних ризиків та небезпек у країні.</p> <p>Прозора система публічного управління, створення професійного інституту публічної адміністрації, забезпечення її ефективності.</p>	<p>Попереджування та мінімізація зовнішніх та внутрішніх загроз.</p> <p>Реалізація стратегічного курсу на розбудову соціальної держави.</p> <p>Забезпечення ефективного соціального управління.</p> <p>Реалізація соціальних інтересів громадян.</p> <p>Розробка та реалізація програм гідної праці.</p> <p>Створення можливостей досягнення цілей сталого розвитку 2030</p>

У стратегіях національної безпеки необхідно визначити соціальну сферу національної безпеки та затребувати відповідальність від розробників стратегій при відсутності положень із соціальної безпеки.

Для системного вирішення правових аспектів соціальної безпеки необхідно розробити та прийняти Соціальний та Трудовий кодекси України, Концепцію розбудови соціальної держави України, Стратегію сталого розвитку України 2030, Основні напрями соціальної політики України. Одночасно необхідно до законодавства про національну безпеку, зовнішню та внутрішню політику внести зміни та доповнення щодо виконання міжнародних зобов'язань зі сталого розвитку та соціальної відповідальності.

Необхідно подолати значну ізолюваність та неконструктивність дій інститутів виконавчої влади щодо ліквідації (мінімізації) соціальних загроз при формуванні та реалізації державної та регіональної соціальної політики. Для цього необхідно задіяти інституційні механізми залучення потенціалу громадськості у забезпеченні соціальної безпеки. У Стратегію сталого розвитку України на період до 2030 р., Державну стратегію регіонального розвитку на період до 2020 р., а також у регіональні стратегії розвитку необхідно внести положення про подолання загроз соціальній безпеці. Потребує удосконалення законодавство України про права і свободи внутрішньо переміщених осіб щодо подолання соціальних загроз вимушеним переселенцям внаслідок втрати майна, роботи, доходу, здоров'я тощо.

Інформаційне забезпечення соціальної безпеки потребує створення системи соціального моніторингу та формування на його основі рекомендацій щодо запобігання (мінімізації) соціальних загроз. Необхідно вдосконалити статистичну звітність соціальної спрямованості з урахуванням вимог міжнародних стандартів та критеріїв соціальної безпеки.

Фінансово-економічне забезпечення соціальної безпеки потребує передусім соціальної виваженості та спрямованості Держбюджету з врахуванням вагомості загроз соціальній безпеці, а також посилення соціального спрямування податкової політики держави. Необхідне здійснення структурних зрушень в економіці у контексті реалізації соціальних пріоритетів суспільства. Потребують розвитку системи соціального страхування, створення позабюджетних соціальних фондів, необхідне фінансування наукових досліджень із проблем соціальної безпеки.

Наукове забезпечення соціальної безпеки вимагає використання в практиці державного управління результатів наукових досліджень із соціальної безпеки, розробки на конкурсній основі стратегій (концепцій), програм соціальної безпеки, розробки методики оцінки соціальної безпеки.

Концептуальні основи соціальної безпеки, які побудовані на результатах експертного опитування, потребують подальшого теоретичного, статистичного, управлінського опрацювання і доповнення. Але наукові узагальнення та соціологічна інформація є обґрунтованою підставою для подальших ефективних дій щодо досягнення соціальної безпеки.

ПІСЛЯМОВА

Пошук якісних та ефективних управлінських рішень щодо формування та реалізації соціальної безпеки в умовах системної кризи, збройного конфлікту, інтеграції України в Європейську спільноту є актуальним, своєчасним та відповідальним стратегічним напрямом наукових досліджень, що спрямовані на становлення соціальної перспективи для людини, суспільства і держави. Ініціювання наукової, освітньої, управлінської та політичної спільноти до цього процесу обумовлює науково-практичну обґрунтованість соціально-економічних процесів, що відбуваються на сучасному етапі в країні та суспільстві, дає можливість оцінити якісні перетворення в системі суспільних відносин, вагомість соціальних ризиків та небезпек у різних ситуаціях та обставинах, а також визначити пріоритети в подоланні перешкод і становленні соціальної безпеки. Порівняння результатів експертного опитування з результатами інших соціологічних досліджень, які проводились в Україні, а також зі статистичними узагальненнями дало змогу одержати повний інформаційний комплекс відомостей, яким можливо довіряти та робити на їх підставі прогнози майбутніх інноваційних перетворень у країні для забезпечення її розвитку, конкурентоспроможності та процвітання.

Логічний і послідовний аналіз проведеного експертного опитування дозволив від оцінки стану соціальної безпеки перейти до розкриття проблем соціальної орієнтації економіки з обґрунтуванням протиріч у досягненні економічної та соціальної безпеки. Соціальна безпека передбачає захист соціальних інтересів держави, суспільства і людини, які мають спільну основу, але їх досягнення може відбуватись одне за рахунок іншого. В монографії кожний суб'єкт соціальної безпеки представлено окремо як соціальна безпека держави, суспільства, людини, з виокремленням молоді. Динамічність процесів взаємодії суб'єктів соціальної безпеки, які стають об'єктами державного та регіонального управління, складають цілісну систему. Вирішення проблем підвищення якості та ефективного державного управління соціальною безпекою представлено у сукупності з визначенням проблем регіональної та інформаційної безпеки. Для відчуття спроможності держави щодо укріплення національної безпеки доцільно прагнути до виконання вимог, які прийнято за відповідні стандарти, норми, принципи, що висувуються розвиненими безпековими системами у світі. Для цього здійснено аналіз виконання Україною міжнародних обов'язків, оцінено вплив глобалізаційних процесів на стан соціальної безпеки, а також ступінь розвиненості соціальної відповідальності у системі суспільних відносин. Така глибока всебічна експертна оцінка формування, розвитку та використання важелів досягнення соціальної безпеки дала можливість визначити концептуальні засади соціальної безпеки з розкриттям чинників її формування та механізмів реалізації.

Аналіз стану соціальної безпеки, представлений у розділі 1 монографії показав, що практично всі експерти за різним ступенем негативного впливу вважають його в Україні небезпечним (98,1%). Чотири сфери національної безпеки найбільш негативно впливають на стан соціальної безпеки, а саме: економічна сфера (77,1%), внутрішньополітична сфера (59%), воєнна сфера та сфера державного кордону (52,4%), інформаційна сфера (34,3%).

Система національної безпеки відстежує загрозу соціальній безпеці та визначає її як у соціальній, так і в інших своїх сферах. Найбільш небезпечними з них, на думку

експертів, є: загроза посягань із боку окремих груп осіб на права і свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність (72,4%), відтік учених фахівців, кваліфікованих працівників за межі країни (52,4%), намагання маніпулювати свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної, упередженої інформації (51,4%), прояви сепаратизму окремих регіонів України (48,6%), створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань (47,6%), нествореність умов для підтримки науково-технічного та інтелектуального потенціалу нації (42,9%).

Наявність внутрішніх загроз соціальній безпеці визначили 96,2% експертів, а зовнішніх – 91,5%. Ось перелік найбільш гострих внутрішніх загроз: зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України (73,3%), з високим рівнем бідності (63,8%), з неефективністю системи державного управління, незбалансованістю національної безпеки та соціальної політики (59%); недосконалість державної політики зі збереження людського потенціалу (51,4%); зростання соціальної нерівності у суспільстві (51,4%); поглиблення моральної і духовної деградації суспільства (33,3%). Найбільш вагомими зовнішніми загрозами соціальній безпеці звелись до такого: посягання на територіальну цілісність країни (70,5%); втручання іноземних держав у внутрішні справи України (54,3%). Інші зовнішні загрози варіюються у межах третини опитаних. Сюди належить: орієнтація розвитку суспільства на європейські соціальні стандарти без врахування ментальних особливостей та ресурсних підстав їх реалізації (30,5%); копіювання рис суспільства споживання в Україні при несформованій раціональній культурі споживання (30,5%); зростання енергетичної залежності країни (28,6%); світові фінансові кризи та їх негативний вплив на економічну ситуацію в країні (27,6%).

Причини виникнення внутрішніх загроз полягають у: байдужості представників влади до соціальних потреб населення, відсутності збалансованих інтересів між владою і суспільством (63,8%), низькому економічному розвитку країни (61%), зростанні безробіття та бідності в країні (43,8%), зростанні рівня недовіри, толерантності та відповідальності у суспільстві (39%), воєнних діях на Сході України, анексії Криму (35,2%). Саме найбільш вагомими причинами виникнення загроз соціальній безпеці перетворюються у самі загрози. Оцінка стану соціальної безпеки загалом підкріплюється у подальшому аналізі відповідями експертів щодо соціальної безпеки держави, суспільства і людини.

Оцінка стану соціальної безпеки окреслила тісну залежність успіхів у цій сфері від рівня економічного розвитку та від системи управління, яка повинна забезпечувати гармонізацію економічних та соціальних інтересів. У розділі 2 обґрунтовується значущість соціальної орієнтації економіки, яка зростає в сучасних складних умовах розвитку України. Майже 30% експертів вважають найбільш небезпечною внутрішньою загрозою соціальній безпеці саме нереалізованість стратегій держави щодо соціальної орієнтації економіки. Через це не додержується принцип державного управління щодо балансу соціальної справедливості та економічної ефективності (61,9%), не відбувається попередження виникнення та розповсюдження економічних та соціальних ризиків і небезпек (49%), не реалізується соціальна відповідальність (42%). Майже однаково експерти оцінюють економічні та соціальні чинники, які перешкоджають формуванню соціальної безпеки суспільства, зокрема низький рівень економічного розвитку (55,2%) та деградація соціальних цінностей, суспільну недовіру та відчуження (54,3%). Перешкодами соціальній безпеці держави, за думкою експертів, є передусім недоліки економічного та соціального управління, які визначаються високим рівнем корумпованості (60%) та недостатньою соціальною спрямованістю державної

політики (56,2%). Посилення дієвості державного регулювання економічним та соціальним розвитком вимагають насамперед реалізації невитратних заходів, таких як: затребуваність відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки (54,8%), необхідність включення сфери національної безпеки у стратегію національної безпеки (43,3%). Соціальна спрямованість економіки є можливою при реалізації заходів із удосконалення державного управління: забезпечення децентралізації управління з виконанням вимог збалансованості економічної та соціальної політики; подолання корупції; зниження рівня тінізації національної економіки; залучення до положень про діяльність органів виконавчої влади завдань із забезпечення соціальної орієнтації економіки. Соціальна безпека держави обумовлює захист життєво важливих соціальних інтересів держави від внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці.

У розділі 3 монографії систематизовано перешкоди укріплення соціальної безпеки держави. За спрямуванням найбільш вагомими перешкодами пов'язані з недосконалістю державного управління, з низьким рівнем соціальної відповідальності. На перше місце серед перешкод соціальній безпеці держави експерти поставили високу корумпованість та недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки (60%), на друге – недосконалість державної політики, недостатню її соціальну спрямованість (56,2%), на третє – переважання особистих, корпоративних, регіональних інтересів над національними, зниження патріотичності управлінської еліти (47,6%). Визначено, що при формуванні соціальної безпеки держави увага повинна приділятися високим темпам розвитку економіки, інноваційним моделям розвитку (69,5%), територіальній цілісності (55,2%), проведенню системних реформ (41%), збалансованості національної безпеки та соціальної політики (38,1%). Результатом забезпечення соціальної безпеки держави повинні стати: попередження та мінімізація зовнішніх і внутрішніх загроз (66,7%); реалізація курсу на розбудову соціальної держави (52,4%); забезпечення ефективного соціального управління (44,8%); реалізація соціальних інтересів громадян України (42,9%).

Експертна оцінка соціальної безпеки суспільства базується на певній підставі, яку розкрито у розділі 4 монографії. Тут аргументована актуальність використання ресурсів громадянського суспільства в процесах забезпечення соціальної безпеки України та як чинник саморозвитку суспільної системи. Для розуміння подальшої діагностики процесів перетворень у суспільних відносинах, які представлено в експертному опитуванні, у цьому розділі надано теоретико-методологічні обґрунтування процесів соціальної самоорганізації, розвитку волонтерського руху, а також теоретико-методологічні підходи до змістовного розуміння та виміру соціальної безпеки. Соціальна безпека суспільства, за думкою експертів, виявляється у: розвиненому громадянському суспільстві (46,7%); реалізації прав і свобод людини (45,7%); добробуті населення та чисельному середньому класі (41%); високому рівні зайнятості громадян (40%); консолідації суспільства (39%); наявності розвиненої соціальної інфраструктури (38%).

На шляху формування громадянського суспільства виникає безліч перешкод. Найбільш вагомими з них є: низький рівень економічного розвитку (55,2%); деградація соціальних цінностей, суспільна недовіра та відчуження (54,3%); незахищеність соціальних прав і гарантій громадян (46,7%); неефективна соціальна політика (44,8%).

Прискорення процесів у досягненні сприятливого стану соціальної безпеки суспільства, на думку експертів, повинно базуватись на таких критеріях: високий та

збалансований розвиток країни та її регіонів (66,7%); забезпечення розвитку людського потенціалу (55,2%); розвиток гідної праці, зростання цінності трудового життя (49,5%); підвищення рівня соціальної відповідальності в суспільстві (44,8%).

На підставі проведеної діагностики стану соціальної безпеки суспільства запропоновано напрями та механізми залучення соціальних ресурсів для реалізації завдань із забезпечення соціальної безпеки. До них належать: становлення відносин суб'єктності між громадським суспільством, державою, бізнесом; залучення лідерів громадських організацій до процесів прийняття та реалізації управлінських рішень; активізація міжнародного співробітництва щодо розробки та реалізації механізмів забезпечення соціальної безпеки суспільства тощо.

У розділі 5 представлено оцінку можливостей та перешкод у досягненні соціальної безпеки людини. Обґрунтовується, що саме соціальна безпека людини стає центральною у забезпеченні національної безпеки. Вже через принципи, на яких базується соціальна безпека, стає визначальною роль людини, бо експерти серед головних її принципів визначили соціальну відповідальність (43%) та підвищення соціальної свідомості щодо самозбереження, самозахисту та саморозвитку (34,3%). На шляху досягнення соціальної безпеки людини стають такі перешкоди: різке погіршення соціально-економічного становища (66,7%); поширення бідності (61%); нестабільність у країні та її регіонах (60%); руйнування системи соціальних цінностей (56,2%); незахищеність прав і свобод громадянина (53,3%). До сукупності пріоритетних можливостей досягнення соціальної безпеки експерти зарахували: стабільність у країні (61%); захист від маніпулювання свідомістю громадян (35,2%), підвищення особистої відповідальності громадян за особисте життя (35,2%).

×εί ί έέέ çàáçī ā-āī í ŷ ī ŋī ō³æūī ī çāāçī āēē ēp āēī ē ī ī ā³ēyp ōūŷī ā çī āī ³ŋ í ³ òà āī ōōō³ŋ í ³. Çī āī ³ŋ í ³ ÷ēī í έέέ ðāē³çōp ōūŷī ÷āðāçāāðāāō ³ ŋōŋī ³ēuŋōāī ³ āēī āāap ōū ā³ā ī ēō: ŋōāī ðāī í ŷ ōī ī ā āēy çāāðāāāī í ŷ ōāðī çāēōōō ōēðāy ŋūēī çī āō³ çēp āŋūēī āī òà ³ī ōāēēōōōāēūī ī āī ī ī ōāī ō³āēō, ī ī ī āðāāāāī í ŷ ī ī āāēūŋ ī āī āēōī ēō çā ī āāē ēðāy ē ēp āŋūēī āī òà ³ī ōāēāēōōāēūī ī āī ēāī ³ōāēō; ŋōēī ōēp āāī í ŷ çāāō ī ŋō³ ēp āēī ē āī ŋāī ī ðāāē³çāō³ çāēēī ðāī āī í ŷ ā³āī ī ŋō³; ī ³āāēū āī í ŷ ō³ī ī ī ŋō³ ī ðāō³³ ī ðāō³āī ēēā; ŷēŋī ī ç ī ŋā³ōē āī ðī āī āāēāēōy ōī ū ī. Āī āēī ī āī ŋī ō³æūī ī çāāçī āēē ēp āēī ē ī āēāāōū ōāē³. ŋī ðēēī ŷōōy ī ŋī āēŋōī çāāī ī ā³āāēūī ī ŋō³ çā ŋōāī ŋāī āī āēōōy ³ çāī ðī āī ŷ; ðī çāēōī ē çā³āī ī ŋōāē āī ŋāī ī ðāāē³çāō³ çā ŋāī ī çāēŋōō; ōēð³ ēāī í ŷ ŋī ō³æūī ī ā³āī ī ā³āāēūī ī ç ī ī āāā³ ēē ō āŋō ŋō āðāō āēōð ā³yēūī ī ŋō³; āēōēāī ā ō-āŋōū ō ī ðī ōāŋāō ŋōāī ī āēāī í ŷ āōī ī āāyī ŋūēī āī ŋōŋī ³ēuŋōāā.

Ŋī ō³æūī ā āāçī āēā ī ī ēī ā³ āēī ēðāī ēēāŋū ō ŋāī ī ŋō³ēī ēē 6 ðī çā³ē ī ī ī āðāō³ ç Ç ī āēyāō ī ā ççī ŋī āēēāā çī ā-āī í ŷ ō ŋōŋī ³ēuŋōā³, ī ðē ī āyāī ī ŋō³ ŋī ðēyōēēāēō ō ī ā āēy ççī ðī çāēōōōāī ī āŋōā ŋōðāōāā³ ÷ī ēī ðāŋōðŋī ī ī āēáōōī ūī āī ēðāy ē. Āēāī ā ŋūī āī āī ³āēŋī āðōē ēī ī ŋōāōp ōū çī ā-āī ō ē³ēuē³ŋōū ðāāēūī ēō ŋī ō³æūī ēō çāāōī ç, ŷē³ ī āðāō ēī āāap ōū ī ī ēī ā³ ŋōāōē ī ŋī ī āī p āēy ōēðāy ŋūēī āī ŋōŋī ³ēuŋōāā ōā āāāōāēī ī ēī āī ī ðī āðāŋēāī ī āī ðī çāēōōō. Āī ī āðāēēō ōēō ŋī ō³æūī ēō çāāōī çāēy ī ī ēī ā³ āēŋī āðōē çāðāōōāēē: ī āāī āāī āī ŋōūī ī ēī ā³ ō ī āēáōōī ūī ī ō (64,8%); ī ī āðō āī í ŷ ŷēī ŋō ŋāðāāī ūī çāāēū ī çī ŋā³ōē (60%); ōðōāī ī ū³ ī ðāōāāēāō ōōāāī í ŷ ī ³ŋēy çāē³ī ÷āī í ŷ ī ŋā³ōī ūī āī çāēēāāō (52,4%); ī āī āāāī ŋōū ī ī āēēāī ŋōēē ŋāī ī ðāāē³çāō³ (42,9%); ī āī āāāī ŋōū ī ī āēēāī ŋōāē çāī áōōē ī ŋā³ōō ÷āðāç ī ēqūēēē ō³āī ū āēōōy (41%); ī ī ðēðāī í ŷ ŋāōāā ī ī ēī ā³ ī āðēī ī āī ³; āēēī āī ē³ç ō ŋōçēāī ī ç ī ī āāā³ ēē ō ū ī (39%); ī āī ðāŋōēāā ŋōū ŋī ō³æūī ī çāāī ī ā³āāēūī ī ŋō³ ō ŋōŋī ³ēuŋōā³ (23,8%); ī ðāŋōēāā ŋōū ī ŋā³ōē çā ēī ðāī ī ī (13,3%).

Встановлено вплив перешкод соціальній безпеці держави, суспільства і людини на загрози укріпленню соціальній безпеці молоді. На цій підставі розроблено модель трансформації основних перешкод формування соціальної безпеки держави, суспільства, людини на основі загрози соціальній безпеці молоді. Зміст цієї моделі свідчить про ізолюваність проблем соціальної безпеки від загальних проблем забезпечення соціальної безпеки держави, суспільства, людини та запропоновано стратегічні напрями, реалізація яких змінить ситуацію на краще.

У всіх шести розділах визначились недоліки державного управління, наслідки яких відобразились негативною ситуацією в соціальній сфері у системі національної безпеки, були чинниками, які перешкоджали укріпленню соціальної безпеки держави, суспільства, людини та молоді.

У розділі 7 розкриваються недоліки державного управління в контексті соціальної безпеки. За оцінками експертів, перешкодами державного управління, які не дають можливості розвиватись системі соціальної безпеки, є: незатребуваність відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки (54,3%); невизначеність соціальної безпеки у чинній Стратегії національної безпеки (42,9%); неврегульованість державою процесів поглиблення соціальної і майнової нерівності; зростання соціальної нерівності (42,9%); нерегламентованість у діяльності органів влади забезпечення соціальної безпеки (30,5%); невизначеність у регіональних стратегіях розвитку забезпечення соціальної безпеки (28,6%); неготовність держслужбовців сприймати інститути громадянського суспільства як партнерів (21%). Системність погляду на перешкоди формуванню та розвитку соціальної безпеки в сфері державного управління у сполученні з основними перешкодами формування соціальної безпеки держави, суспільства, людини, молоді сприяли розробці структурної моделі їх взаємодії. Для подолання перешкод посилення соціальної безпеки за рахунок модернізації державного управління необхідні певні зміни, а саме: визначеність та затребуваність відповідальності керівництва держави за стан національної та соціальної безпеки, врахування вимог соціальної безпеки у стратегічних документах держави, передусім у стратегії національної безпеки; запровадження політики подолання соціальної нерівності; орієнтація стратегій регіонального розвитку на потреби забезпечення соціальної безпеки.

В умовах запровадження реформ із децентралізації управління та одночасного довготривалого конфлікту на Сході України забезпечення соціальної безпеки в регіонах значно утруднюється. Одночасно у системі національної безпеки України не виокремлювалась сфера регіональної безпеки, що призвело до сучасних негативних наслідків, коли прояв сепаратизму регіонів став чинником довготривалого збройного конфлікту.

Оцінки експертами чинників регіонального спрямування, які обумовлюють виникнення внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці, визначили їх пріоритетність та вагомість. Вплив негативного регіонального чинника, який обумовлює виникнення внутрішньої загрози національній безпеці є найвищим через наявність збройного конфлікту на територіях Донецької та Луганської областей і становить 88,6%. Та, як наслідок, дії збройного конфлікту призведуть до перетворення постконфліктних територій, постраждалих від бойових дій, на нові депресивні території, як стверджують 68,6% експертів. Інші регіональні чинники, які обумовлюють загрози національній безпеці, за оцінкою експертів, визначились так: несприятливий інвестиційний клімат та відлив інвестиційних міжнародних і донорських організацій на

реалізацію заходів регіональної політики (54,3%); конфлікт державних та регіональних інтересів у процесі децентралізації управління (53,3%); незбалансованість повноважень, обов'язків, ресурсів та відповідальності громадян за територіальний розвиток (41,9%); нерозвиненість відносин конструктивного співробітництва громадськості та місцевих рад щодо розвитку територій (31,4%); надмірна диференціація розвитку регіонів України (27,6%); невідповідність реформування системи територіального управління принципам європейської концепції “розумних спільнот” (Smart Communities) (18,1%); неефективне використання коштів Державного фонду регіонального розвитку (16,2%); наявність та зростання конфліктного потенціалу при створенні спроможних територіальних громад (11,4%).

Результати експертного опитування засвідчили, що інформаційна безпека відіграла суттєву роль у формуванні загроз соціальній безпеці, у неефективних управлінських діях щодо запобігання їх прояву та відсутності необхідного взаємозв'язку у подоланні перешкод забезпеченню національній безпеці у соціальній та інформаційній сферах. У підрозділі 7.3 монографії при оцінці негативного впливу всіх сфер національної безпеки на соціальну безпеку інформаційна сфера посіла четверте місце, а більше третини експертів (34,3%) вважають, що саме негативний вплив інформаційної сфери обумовлює загрози соціальній безпеці. Серед них виокремились загрози інформаційно-комунікативній сфері, які проявились у поширенні у ЗМІ культу насильства, жорстокості, порнографії (22,9%), та прояви обмеження свободи слова і доступу до публічної інформації (14,3%). До сукупності найбільш небезпечних на сьогодні соціальних загроз експерти зарахували намагання маніпулювати свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації (51,4%). Серед умов формування соціальної безпеки людини 35,2% експертів визначили захист від маніпулювання свідомістю громадян. За результатами експертного опитування, оцінкою нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки, обґрунтовано пропозиції та рекомендації щодо розробки та прийняття Закону України “Про основи інформаційної безпеки” та Стратегії інформаційної безпеки України з напрямками розвитку національно-інформаційно-комунікативного простору в контексті забезпечення соціальної безпеки.

Прагнення України до інтеграції у кращі світові безпекові системи потребує відповідних умов, які дозволяють це зробити. У розділі 8 розкрито недоліки та переваги глобалізаційних процесів для такої інтеграції. Негативний вплив глобалізації, за думкою опитаних, виявляється у “відпливі” в інші країни людського та інтелектуального капіталу України та молоді (78,1%), у втраті контролю держави над соціально-економічними процесами, що відбуваються на території країни (54,3%), у посиленні кризи національної економіки за рахунок глобальних економічних криз (40%), в орієнтації на глобальну культуру, ігноруванні ментальності, національної ідентичності (36,2%), у залученні стандартів суспільства споживання при несформованості раціональної структури споживання (33,3%).

Поряд із негативними оцінено позитивні наслідки глобалізації в Україні. До них належать: розширення комунікації населення з громадянами інших країн (56,2%); зростання кількості громадян, які вільно володіють іноземною мовою (48,6%); участь та співпраця України в міжнародних об'єднаннях та інституціях із питань безпеки (43,8%); розширення можливостей набуття позитивного досвіду професійного спілкування на спільних підприємствах (40%); зростання інформованості в усіх сферах національної безпеки щодо міжнародних досягнень та можливостей наукового та професійного спілкування (37,1%); набуття досвіду протистояння зовнішньому втручання у

внутрішню політику України, відпрацювання практики відстоювання національних інтересів (27,6%); збільшення можливостей для відпочинку громадян України за межами країни (17,1%).

Інтеграція України до розвинутого світового середовища потребує виконання вимог міжнародної спільноти. На сучасному етапі першочерговим є реалізація Глобальних цілей сталого розвитку 2030 та посилення соціальної відповідальності за Глобальним договором. Адаптація Глобальних цілей сталого розвитку в Україні відбувається успішно. При визначенні пріоритетних напрямів та заходів із запровадження сталого розвитку експерти підтвердили їх вагомість та пріоритетність. Перше місце посіло забезпечення включення сталого розвитку в систему національної безпеки (53,3%). Експерти також бачать необхідність врахування до пріоритетних напрямів та заходів Стратегії національної безпеки сталий розвиток як систему соціальної, економічної та екологічної безпеки (47,6%), а також державних та регіональних стратегій розвитку на період до 2020 – 2030 рр. (37,1%). За правову основу запровадження сталого розвитку, яка б втілювалась у Законі України “Про сталий розвиток”, віддали свій голос майже чверть опитаних (23,8%).

Щодо пріоритетів досягнення Цілей сталого розвитку Україна 2030, то експерти здійснили такий розподіл: Ціль 1: Подолання бідності вважають пріоритетною 90,5%; Ціль 8: Сприяння сталому економічному зростанню, повній продуктивній зайнятості та гідній праці – 80%; Ціль 3: Підтримка здоров'я та здорового способу життя набрала 79% і посіла також друге місце; Ціль 4: Якісна освіта була підтримана 76,2% опитаних. Так, прагнуть до миру та справедливості, які закладені у Цілі 16 – 67,6%, а 57,1 % експертів вимагають скорочення нерівності (Ціль 10). Шосте місце за вагомістю посіли Ціль 9 та Ціль 12. Сприяння індустріалізації та інноваціям, створенню стійкої інфраструктури віддали перевагу 51,4% опитаних, а переходу до раціональних моделей споживання і виробництва – 49,6%. Реалізацію Цілі 17: Глобальне партнерство заради досягнення Цілей сталого розвитку – виокремили 41% експертів.

Необхідно зауважити, що соціальна відповідальність не престижна в українському суспільстві і її нерозвиненість у системі суспільних відносин сприяє виникненню загроз національній безпеці. Загрози національній безпеці, за результатами опитування, зросли через нерозвиненість соціальної відповідальності у 2017 р. до 91,4%, у порівнянні з 87,3 у 2013 р.

Передусім через нерозвиненість соціальної відповідальності зросли у 2017 р., у порівнянні з 2013 р., такі загрози національній безпеці, як: низький рівень життя, високий рівень бідності та несформованість середнього класу (з 60,1 до 74,3%); зниження цінності праці, низька якість трудового життя (з 58,9 до 63,4%); втрата темпів економічного розвитку (з 27,7 до 37,6%); нереалізованість моделей інноваційного розвитку (з 18,4 до 37,6%); загострення демографічної кризи, вимирання нації (з 13,3 до 31,7%); поширення втручання іноземних держав у внутрішні справи України (з 13,9 до 25,7%).

Позитивними процесами за цей період експерти визначили зростання на 13% розвиненості громадянського суспільства й демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини, а також зростання на 19,7% соціальної згуртованості, патріотизму, національної єдності.

У розділі 9 визначено концептуальні основи соціальної безпеки, систематизовано варіанти існуючих змістовних авторських концепцій із забезпечення соціальної безпеки, запропоновано структурні моделі забезпечення соціальної безпеки в Україні.

Проведене експертне дослідження дало змогу визначити концептуальні засади забезпечення соціальної безпеки в Україні, які розкривають мету, принципи, соціальні інтереси її суб'єктів – людини, суспільства, держави, основні напрями, критерії досягнення та механізми забезпечення соціальної безпеки. Головною метою забезпечення соціальної безпеки в Україні є досягнення гідного рівня і якості життя населення й подолання бідності, а також захист соціальних інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. До ключових цільових пріоритетів експерти зарахували: здатність держави і суспільства своєчасно та ефективно реагувати на соціальні виклики, небезпеки, ризики та загрози; збереження і розвиток людського й трудового потенціалу України; зростання цінності праці та працівника; створення умов стабільності в державі тощо. Розділ 9 містить систематизацію основних цілей соціальної безпеки за сферами національної безпеки (див. рис. 9.2, табл. 9.1). На успішність реалізації мети соціальної безпеки безпосередньо впливають принципи, за якими вона має бути досягнута. За результатами проведеного експертного дослідження виявлено, що основними принципами забезпечення соціальної безпеки за пріоритетністю є: додержання балансу соціальної справедливості та економічної ефективності; попередження виникнення соціальних загроз, ризиків, небезпек; соціальна відповідальність; підвищення соціальної свідомості у людини щодо самозбереження, самозахисту, саморозвитку; забезпечення безпеки соціального розвитку; перевага переговорних та мирних процедур, домовленостей при вирішенні конфліктів (спорів); інформаційна відкритість та прозорість; розвиток культури безпеки і страхування соціальних та економічних ризиків; інтеграція з міжнародними системами безпеки в якості принципів соціальної безпеки (див. рис. 9.3). Спільною є думка експертів щодо необхідності збалансування економічної та соціальної складових національної безпеки при визначенні принципів забезпечення соціальної безпеки.

За результатами експертного дослідження вдалося визначити тип взаємозв'язку між основними сферами забезпечення соціальної безпеки, метою та критеріями її досягнення, систематизувати структурні складові соціальної безпеки як підсистеми національної безпеки, зокрема залежно від суб'єктів її забезпечення. Було встановлено, що найбільш негативно впливають на стан соціальної безпеки в нашій країні економічна (77%) та внутрішньополітична (59%) сфери національної безпеки.

Пріоритетність цілей забезпечення соціальної безпеки, можливість їх досягнення базується на визначенні якісних критеріїв високого рівня соціальної безпеки. Найбільш вагомими критеріями, які визначають досягнення цілей соціальної безпеки у системі національної безпеки в Україні, за даними проведеного дослідження, є: забезпечення реалізації основних прав, гарантій і свобод (64,8%); гідний рівень життя громадян (58,1%); відсутність (мінімізація) загроз життю та здоров'ю населення (52,4%); наявність розвиненого та чисельного середнього класу (40%); гідна праця (26,7%); високі державні соціальні стандарти та соціальні гарантії їх забезпечення і реалізації (26,7%) тощо (див. рис. 9.4).

Зміст розділу 9 містить: узагальнюючий взаємозв'язок між основними сферами впливу на стан соціальної безпеки та найвагомішими, основними цілями і якісними критеріями рівня їх досягнення (див. рис. 9.5); структурну модель взаємовпливу та взаємозв'язку соціальних інтересів держави, суспільства, людини з настановами (ціль, принципи, критерії) соціальної безпеки (див. рис. 9.6); систематизацію і структурну модель формування загроз соціальній безпеці (див. рис. 9.8); систематизацію загроз

соціальної безпеці у сфері державного управління та їх локалізацію залежно від суб'єктів соціальної безпеки (людина, суспільство, молодь, держава) (див. рис. 9.8); структурну модель формування напрямів забезпечення соціальної безпеки, її основних суб'єктів (див. рис. 9.9).

Механізм формування, прояву та управління процесами забезпечення соціальної безпеки пов'язаний із визначенням, систематизацією і взаємозв'язками умов формування соціальної безпеки та основними напрямками її забезпечення. Вплив умов формування соціальної безпеки суспільства на напрями і можливості їх прояву (див. табл. 9.2) свідчить, що високий та збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів забезпечує відповідний рівень розвитку громадянського суспільства, створює умови реалізації прав і свобод людини, надає можливості формування чисельного середнього класу, забезпечує умови для суттєвого зниження рівня бідності населення, реалізації прав і свобод людини. Зафіксовано тісний взаємозв'язок між зростанням спроможності територіальних громад та розвитком громадянського суспільства, що вкрай важливо для втілення основних принципів, положень та напрямів місцевого самоврядування, реалізації реформ із децентралізації управління.

Розроблена авторами структурна модель послідовності формування стратегічних напрямів забезпечення соціальної безпеки людини, суспільства, держави враховує такі структурні складові: суттєві перешкоди забезпечення соціальної безпеки; основні умови та фактори формування соціальної безпеки кожного суб'єкта соціальної безпеки; найвагоміші напрями забезпечення соціальної безпеки у системі державного управління.

Механізм реалізації соціальної безпеки авторами пропонується вибудовувати через інституційне, інформаційне, фінансово-економічне та наукове забезпечення соціальної безпеки.

Визначені у монографії концептуальні засади забезпечення соціальної безпеки і людини, і молоді, і суспільства, і держави, стають міцним підґрунтям для розробки центрального концепту, навколо якого має структуруватися діяльність усіх гілок влади на всіх її рівнях, бо саме гарантування соціальної безпеки є необхідною передумовою позитивного сприйняття суспільством діяльності правлячої еліти і зростання довіри до неї, а також успішної реалізації проголошених реформ в Україні, які забезпечать модернізацію суспільних відносин, вихід із системної кризи та гідний рівень життя громадянам країни. Ці оптимістичні сподівання будуть свідченням досягнення соціальної безпеки в Україні.

ДОДАТКИ

Додаток А

Обґрунтування репрезентативності вибіркової сукупності експертного опитування

Формування вибіркової сукупності базується на умовно стратифікованій вибірці, різновидом якої є квотна вибірка. Квотна вибірка належить до направлених (цільових) вибірок, вона є різновидом стратифікованої вибірки. Це обумовлено тим, що, по-перше, стратифікація одночасно проводиться за декількома критеріями, а, по-друге, в межах сформованих квот обираються респонденти не випадковим методом, а за суб'єктивними критеріями – доступності, типовості, рівного представництва тощо. При розробці квотного плану побудови вибіркової сукупності вся генеральна сукупність розподіляється на групи (страти), відповідно до вибраного критерію, це: вчені та спеціалісти, депутати Верховної Ради України, органів місцевої влади та місцевого самоврядування. З кожної групи пропорційно вибираються одиниці спостереження на підґрунті переваги того, хто вибирає експертів для опитування. В цьому її відмінність від стратифікованої випадкової вибірки. Цей метод використовують, якщо розподіл генеральної сукупності за визначеними критеріями відомий, але її списки отримати практично неможливо, або за умови, що для проведення випадкової вибірки недостатньо часу та ресурсів. Основні переваги цього методу: проста процедура, відносно низька вартість та дотримання анонімності респондентів. Його доцільно використовувати, якщо відсутня основа для випадкової вибірки, або коли дещо знижені вимоги до точності вибірки, тому при дослідженнях цінностей, установок, думок, мотивів та інших параметрів квотний відбір дає хороші результати.

Програмно-методологічні питання при організації та плануванні вибіркового обстеження враховують визначення:

- *об'єкта обстеження* – це стан соціальної безпеки;
 - *одиниці обстеження* – громадяни (експерти), які пов'язані з дослідженням чи вирішенням проблем соціальної безпеки;
 - *організаційної форми спостереження* – спеціально організоване обстеження.
- Спосіб обстеження – анкетне обстеження, яке передбачає добровільну участь в обстеженні.

Дизайн вибірки визначає вид вибірки (квотна вибірка), обсяг вибіркової сукупності та точність відбору. Невипадкова квотна вибірка – єдиний вид не випадкового відбору, який має математичне обґрунтування для визначення обсягу вибіркової сукупності (n). Для розрахунку задається відносна помилка вибірки, Двідн. = 9,7% або Двідн. = 0,097; при вірогідності $F(t) = 0,95$; $t = 1,96$ та максимальному значенні дисперсії дихотомічної ознаки $pq = 0,25$; $p = 0,5$; $q = 1 - p = 0,5$ обсяг вибірки буде таким (формула 1):

$$n = \frac{t^2 \cdot \sigma^2}{\Delta^2 \text{відн.}} = \frac{1,96^2 \cdot 0,25}{0,097^2} = 102 \quad (1)$$

Таким чином, обсяг вибірки має становити не менше 102 респондентів, що і було досягнуто в ході обстеження. Структура вибіркової сукупності складається з певних груп (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл респондентів для проведення експертного оцінювання

Професійний склад експертів	Чисельність	%
Науковці, представники системи вищої освіти	83	78
Депутати ВРУ	9	8,6
Представники держадміністрацій, обласних, районних рад, професіонали, спеціалісти	13	12,4
Усього	105	100

У дослідженні взяли участь 105 експертів. Серед них: 3 академіка НАН України; 4 член-кореспонденти НАН України. Науковий та освітній статус експертів дослідження є високим, адже це 54,3% – доктори наук, 30,5% – кандидати наук, 15,2% – експерти із вищою освітою без наукового ступеня. Представники законодавчої гілки влади були у переліку експертів, зокрема 9 народних депутатів VIII скликання, а 6,7% експертів становили представники місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Це опитування дало можливість дати відповіді на запитання щодо ролі економічної безпеки у формуванні умов та можливостей вирішення проблем соціальної та національної безпеки, визначенні пріоритетів при прийнятті управлінських рішень щодо надання гідних відповідей на національні та глобальні виклики. Таким чином, всього було опитано 105 осіб, із них 79,0% – це працівники науково-дослідницької діяльності та системи вищої освіти, 8,6% – депутати Верховної Ради України, а 12,4% – це керівники та спеціалісти обласних і районних рад, представники територіальних громад.

Додаток Б

Анкета експерта з проблем соціальної безпеки (з результатами опитування)

Події, які відбуваються в Україні та світі, на сьогодні характеризуються необхідністю надання гідних відповідей на національні та глобальні виклики. Виникнення ризиків, небезпек та загроз національній безпеці простежується в усіх її сферах (економічній, соціальній, зовнішньополітичній, внутрішньополітичній, державної безпеки, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній). Система державного управління в умовах системної кризи та обмежених можливостей забезпечення національної безпеки постійно стоїть перед вибором стратегічних пріоритетів та напрямів розвитку країни на сучасному етапі та у перспективі.

Серед сфер національної безпеки найменш розробленою та слабо реалізованою є соціальна безпека. В законодавстві про національну безпеку вона представлена вкрай обмежено. Але події, які відбуваються в Україні на сьогодні вимагають чітких та зважених рішень щодо забезпечення соціальної безпеки людини, суспільства і держави, а також удосконалення системи державного управління, яка попереджає та мінімізує загрози національній безпеці у соціальній сфері та створює можливості для інтеграції у кращі світові соціальні системи. Соціальна безпека передбачає захищеність соціальних інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Ми впевнені у Вашій компетентності та просимо бути експертом, дати щирі відповіді на поставлені питання анкети, висловити свої оцінки, судження, висновки та пропозиції. Результати опитування будуть використані в наукових цілях для обґрунтування управлінських рішень з удосконалення системи забезпечення національної та соціальної безпеки. Результати експертного опитування будуть опубліковані і, за Вашої згоди, Ваше прізвище буде зазначено серед експертів.

Як працювати з анкетою

Із запропонованих в анкеті варіантів відповідей виберіть один або декілька, які відповідають Вашій думці, обведіть його. Де не вказано кількість можливих варіантів відповідей, виберіть тільки один. За необхідності, там, де це передбачено, просимо Вас написати свої зауваження та доповнення.

Соціальна безпека – це стан захищеності соціальних інтересів особи, суспільства, держави від впливу загроз національній безпеці.
Соціальна безпека – безпека соціального розвитку.
Соціальна безпека визначає пріоритети соціальної політики.
Соціальна безпека – це запобігання соціальним викликам, ризикам, небезпекам, загрозам.
Соціальна безпека – це стан гарантованості правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів людини, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.
Соціальна безпека – складова національного ресурсу, багатства нації і держави.
Суб'єктами соціальної безпеки є центральні й місцеві органи державної влади, державні установи та інститути, громадські об'єднання та громадяни.

1. Як Ви оцінюєте стан соціальної безпеки в Україні?

Стан соціальної безпеки	% до кількості експертів
Небезпечний	57,1
Дуже небезпечний	21,0
Помірно небезпечний	20,0
Важко відповісти	1,9
Безпечний	0,0
Цілком безпечний	0,0

2. Яка з сфер національної безпеки, на Вашу думку, на сьогодні найбільш негативно впливає на стан соціальної безпеки? (відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Економічна	77,1
Внутрішньополітична	59,0
Воснна сфера та сфера безпеки державного кордону України	52,4
Інформаційна	34,3
Зовнішньополітична	21,9
Державна безпека	19,0
Екологічна	12,4
Науково-технологічна	5,7
Важко відповісти	0,0

3. Що, на Вашу думку, має бути головною метою забезпечення соціальної безпеки в Україні? (відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Досягнення гідного рівня життя населення, подолання бідності	54,3
Захист соціальних інтересів особи, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз	48,6
Здатність держави і суспільства своєчасно та ефективно реагувати на соціальні виклики, небезпеки, ризики та загрози	46,7
Зростання цінності праці та працівника	30,5
Збереження і розвиток людського потенціалу України	28,6
Створення умов стабільності в державі	24,8
Подолання соціальної нерівності	21,9
Досягнення соціальної конкурентоспроможності держави	18,1
Формування умов гідного існування майбутнім поколінням	12,4
Важко відповісти	0,0
Інше	0,0

4. Які принципи, на Вашу думку, є головними при забезпеченні соціальної безпеки? (відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Додержання балансу соціальної справедливості та економічної ефективності	61,9
Попередження виникнення соціальних загроз, ризиків, небезпек	49,5
Соціальна відповідальність	42,9
Підвищення соціальної свідомості у людини щодо самозбереження, самозахисту, саморозвитку	34,3
Забезпечення безпеки соціального розвитку	23,8
Перевага переговорним та мирним процесам у розв'язанні конфліктів	18,1
Інформаційна відкритість та прозорість	17,1
Розвиток культури безпеки	10,5
Страхування соціальних ризиків	9,5
Інтеграція з міжнародними системами безпеки	9,5
Демократизація відносин між суб'єктами соціальної безпеки	7,6
Інше	1,0
Важко відповісти	0,0

5. Як Ви вважаєте, які якісні критерії відображають досягнення високого рівня соціальної безпеки? (відзначте не більше 5-ти варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Забезпечення реалізації основних прав, гарантій і свобод людини	64,8
Гідний рівень життя громадян	58,1
Відсутність (мінімізація) загроз життю та здоров'ю людини	52,4
Наявність розвиненого та чисельного середнього класу	40,0
Гідна праця	26,7
Високі державні соціальні стандарти та соціальні гарантії й забезпечення їх реалізації	26,7
Рівність доступу до якісних освітніх та медичних послуг для всіх верств населення	23,8
Соціальна стабільність, відсутність конфліктності	19,0
Низький рівень соціальної та майнової диференціації населення	18,1
Сталі позитивні соціальні трансформації	16,2
Ефективний громадський контроль за діяльністю органів публічної влади	16,2
Високий рівень соціальної відповідальності суб'єктів національної безпеки	16,2
Наявність і зростання соціального оптимізму у населення	15,2
Доступність житла	14,3
Ефективні соціальні інститути, якісне соціальне управління	14,3
Впевненість у майбутньому	14,3
Гарантованість продовольчої безпеки	8,6
Соціокультурна безпека	7,6
Забезпечення прийняттого для суспільства рівня справедливості	7,6
Важко відповісти	0,0
Інше	0,0

Система національної безпеки постійно відстежує загрози та формує стратегії щодо їх мінімізації, ліквідації та попередження. Перелік соціальних загроз, визначених законодавством України у 2003 р., потребує переоцінок та змін

6. Вкажіть найбільш небезпечні на сучасному етапі соціальні загрози та доповніть їх перелік, при необхідності (відзначте не більше 5-ти варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Загроза посягань із боку окремих груп осіб на права та свободи громадян, державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України	72,4
Відтік учених, фахівців, кваліфікованих працівників за межі країни	52,4
Намагання маніпулювати свідомістю, зокрема шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації	51,4
Прояви сепаратизму окремих регіонів України	48,6
Створення і функціонування незаконних воєнізованих формувань, використання їх в інтересах певних сил чи формувань	47,6
Зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів, низький рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу; недосконалість механізмів захищеності прав інтелектуальної власності	42,9
Незаконне ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркотичних засобів тощо	28,6
Поширення у ЗМІ культури насильства, жорстокості, порнографії	22,9
Виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин	14,3
Прояви обмеження свободи слова та доступу до публічної інформації	14,3
Неефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів	13,3
Неконтрольоване ввезення в країну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів, трансгенних рослин, збудників хвороб	11,4
Інше	11,4
Нелегальна міграція	8,6
Незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян звільнених із військової служби та членів їх сімей	6,7
Критичний стан із продовольчим забезпеченням населення	6,7
Важко відповісти	1,0

Стан соціальної безпеки обумовлений наявністю внутрішніх та зовнішніх загроз соціальним інтересам особи, суспільства, держави

7. Як Ви вважаєте, як на стан соціальної безпеки України на сьогодні впливають внутрішні загрози?

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Небезпечні	65,7
Особливо небезпечні	30,5
Незначно небезпечні	1,9
Важко відповісти	1,9
Небезпеки не становлять	0,0

8. Як Ви вважаєте, як на стан соціальної безпеки України на сьогодні впливають зовнішні загрози?

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Небезпечні	68,6
Особливо небезпечні	22,9
Незначно небезпечні	5,7
Небезпеки не становлять	1,9
Важко відповісти	1,0

9. Визначте найбільш небезпечні внутрішні загрози соціальній безпеці України на сьогодні (відзначте не більше 5-ти варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Зростання ризиків та небезпек, пов'язаних зі збройним конфліктом на Сході України	73,3
Високий рівень бідності населення країни	63,8
Неефективність системи державного управління, незбалансованість національної безпеки та соціальної політики	59,0
Недосконалість державної політики із збереження людського потенціалу	51,4
Зростання соціальної нерівності у суспільстві, деформація соціальної структури суспільства	51,4
Поглиблення моральної та духовної деградації суспільства	33,3
Нереалізованість стратегій держави щодо соціальної орієнтації економіки	29,5
Посилення криміногенної ситуації у суспільстві	27,6
Різне погіршення стану здоров'я населення, поширення соціальних хвороб	21,0
Зростання обсягів міграції молоді за кордон	20,0
Депопуляція населення	18,1
Недостатньо активна участь громадянського суспільства в формуванні та контролі системи національної безпеки	15,2
Невикористання важелів децентралізації управління	5,7
Інше	1,0
Важко відповісти	0,0

10. Визначте причини виникнення внутрішніх загроз соціальній безпеці України? (відзначте не більше 5-ти варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Байдужість представників влади до соціальних потреб населення, відсутність збалансованих інтересів між владою і суспільством	63,8
Низький рівень економічного розвитку країни	61,0
Зростання безробіття і бідності в країні	43,8
Зростання рівня недовіри в суспільстві, низький рівень толерантності та соціальної відповідальності	39,0
Воєнні дії на Сході України, анексія Криму	35,2
Слабкість національної еліти	29,5
Слабкість громадянського суспільства	28,6

Зростання соціального та майнового розшарування населення	28,6
Низька правова грамотність населення	22,9
Відтік людських ресурсів за межі країни	22,9
Високий конфліктний потенціал суспільства	21,0
Втрата цінностей праці і працівника	20,0
Невизначеність стратегій соціальної політики в умовах децентралізації	17,1
Нерегламентованість обов'язків і незатребуваність відповідальності у суб'єктів національної безпеки	16,2
Моральна і духовна деградація суспільства	16,2
Нерозвиненість соціального партнерства	6,7
Неефективність державної демографічної політики	3,8
Інше	2,9
Важко відповісти	0,0

11. Визначте найбільш впливові зовнішні небезпеки, які спричиняють загрози соціальній безпеці України (відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Посягання на територіальну цілісність країни	70,5
Втручання іноземних держав у внутрішні справи України	54,3
Орієнтація розвитку суспільства на європейські соціальні стандарти без врахування ментальних особливостей та ресурсних підстав їх реалізації	30,5
Копіювання рис суспільства споживання в Україні при несформованій раціональній культурі споживання	30,5
Зростання енергетичної залежності країни	28,6
Світові фінансові кризи та їх негативний вплив на економічну ситуацію в країні	27,6
Готовність приймати у свою культуру ментальні настанови інших народів та їхніх культур, слабкість національної ідентичності	21,9
Поширення міжнародної економічної та кримінальної злочинності, тероризму	19,0
Інше	3,8
Немає відповіді	1,0
Важко відповісти	0,0

Законодавство України з національної безпеки визначає три її об'єкти: людину, суспільство і державу. Відповідно, соціальна сфера національної безпеки розглядає соціальну безпеку людини, соціальну безпеку суспільства і соціальну безпеку держави

12. У чому, на Вашу думку, проявляється соціальна безпека людини? (відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
У сприятливих та безпечних умовах життя	63,8
У наявності доходу достатнього для гідного життя	56,2
У впевненості у своєму майбутньому і майбутньому сім'ї	39,0
У захисті прав і свобод особистості	33,3
У можливостях самореалізації та самозахисту	28,6

У безпечному соціальному та екологічному оточенні	26,7
У поширеності серед населення цінностей активності, орієнтації на власні сили та відповідальності	18,1
У гарантіях працевлаштування	15,2
У якісних медичних послугах	14,3
У можливості надбання якісної освіти	13,3
У здоровому способі життя	1,9
Інше	1,9
Важко відповісти	0,0

13. Що, на Вашу думку, перешкоджає формуванню соціальної безпеки людини?
(відзначте не більше 5-ти варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Різне погіршення соціально-економічного становища	66,7
Поширеність бідності	61,0
Нестабільність в країні та її регіонах	60,0
Руйнування системи соціальних цінностей	56,2
Незахищеність прав і свобод громадянина	53,3
Погіршення здоров'я та можливості його охорони	26,7
Поширення безробіття	26,7
Небезпечне екологічне середовище	21,9
Низький рівень працевлаштування молоді	19,0
Низька залученість громадян до державного та регіонального управління	18,1
Обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації	13,3
Зростання недоступності здобуття освіти	12,4
Наявність ризиків та загроз для життя і здоров'я на виробництві	7,6
Схильність особистості до ризику	2,9
Інше	2,9
Важко відповісти	0,0

14. Що сприяє формуванню соціальної безпеки людини? (відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Стабільність у країні	61,0
Гідна праця, цінність людини праці	61,0
Захист від маніпулювання свідомістю громадян	35,2
Підвищення особистої відповідальності громадян за власне життя і здоров'я	35,2
Правова грамотність населення	32,4
Підвищення загальної культури в суспільстві, зокрема культури безпеки	31,4
Наявність рівних можливостей здобуття освіти та працевлаштування	17,1
Адресне опікування державою осіб, які потребують соціального захисту	13,3
Співпраця людини з органами публічної влади з питань безпеки	6,7
Інше	1,9
Важко відповісти	0,0

15. У чому, на Вашу думку, проявляється соціальна безпека суспільства?
(відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Розвинене громадянське суспільство	46,7
Реалізація прав і свобод людини	45,7
Чисельний середній клас, низький рівень бідності	41,0
Високий рівень зайнятості громадян, достатня кількість робочих місць	40,0
Консолідація суспільства, стабільність та соціальний порядок, високий рівень довіри	39,0
Наявність належної соціальної інфраструктури, доступність якісних медичних та освітніх послуг	38,1
Забезпечення інформаційної відкритості, протидія інформаційним маніпуляціям і поширенню недостовірної інформації	17,1
Низький рівень соціальної нерівності	17,1
Безпечність та екологічність умов проживання	9,5
Міжетнічна та міжконфесійна злагода	4,8
Важко відповісти	0,0
Інше	0,0

16. Що сприяє формуванню соціальної безпеки суспільства? (відзначте не більше 5-ти варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Високий та збалансований соціально-економічний розвиток країни та її регіонів	66,7
Забезпечення розвитку людського потенціалу	55,2
Розвиток гідної праці, зростання цінності трудового життя	49,5
Підвищення рівня соціальної відповідальності в суспільстві	44,8
Зростання спроможних територіальних громад	33,3
Реалізація принципу соціальної справедливості в країні	33,3
Демократичність процесів розвитку суспільства	32,4
Конструктивна громадська активність населення	26,7
Громадський контроль за діяльністю держави	25,7
Соціальне забезпечення соціально вразливих верств суспільства	21,0
Забезпечення прогресивного розвитку соціуму загалом	19,0
Зростання рівня патріотичної свідомості	15,2
Інше	2,9
Важко відповісти	1,0

17. Що, на Вашу думку, перешкоджає формуванню соціальної безпеки суспільства? (відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Низький рівень економічного розвитку	55,2
Деградація соціальних цінностей, суспільна недовіра та відчуження	54,3
Незахищеність соціальних прав та гарантій громадян	46,7
Неефективна соціальна політика	44,8
Загальний низький рівень культури безпеки суспільства	23,8
Нерозвиненість механізмів державно-приватного та соціального партнерства	21,9
Неефективна співпраця громадянського суспільства та органів влади	19,0
Низький рівень правової свідомості і законності	13,3
Відсутність вимог суспільства до особистості, її соціальної поведінки	11,4
Індивідуалізація суспільних відносин, зниження соціальної інтеграції	6,7
Інше	1,0
Важко відповісти	0,0

Соціальна безпека держави гарантує стабільність, попереджає та мінімізує соціальні ризики та загрози, сприяє збереженню і розвитку людського потенціалу, створює умови гідного життя майбутнім поколінням

18. Як держава має забезпечувати соціальну безпеку? (відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Попереджувати та мінімізувати зовнішні та внутрішні загрози	66,7
Реалізовувати стратегічний курс на розбудову соціальної держави	52,4
Забезпечувати ефективне соціальне управління	44,8
Реалізувати соціальні інтереси громадян України	42,9
Розробляти та реалізувати державні програми гідної праці	27,6
Створювати можливості досягнення цілей сталого розвитку 2030	24,8
Забезпечувати ефективність і справедливість системи державного соціального страхування	12,4
Підвищувати позиції України у міжнародних рейтингах соціальної спрямованості	8,6
Інше	1,9
Важко відповісти	1,0

19. Що, на Вашу думку, сприяє формуванню соціальної безпеки держави?
(відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Високі темпи розвитку економіки країни, інноваційні моделі розвитку	69,5
Територіальна цілісність, суверенітет, стабільність конституційного ладу	55,2
Проведення системних реформ	41,0
Збалансованість національної безпеки і соціальної політики	38,1
Запобігання, виявлення та попередження потенційних соціальних ризиків та небезпек у країні	31,4
Прозора система публічного управління, створення професійного інституту публічної адміністрації, забезпечення її ефективності	22,9
Орієнтація на кращі міжнародні соціальні стандарти і норми	11,4
Соціальне партнерство гілок влади у розбудові держави	10,5
Оптимістичне ставлення до усіх видів ресурсів у країні	6,7
Інше	1,0
Важко відповісти	0,0

20. Що, на Вашу думку, перешкоджає укріпленню соціальної безпеки держави?
(відзначте не більше 5-ти варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Висока корупційність та недостатній фаховий рівень керівників державних органів системи національної безпеки	60,0
Недосконалість державної політики, недостатня її соціальна спрямованість	56,2
Переважаючі особисті, корпоративні, регіональні інтереси над національними, зниження рівня патріотичності управлінської еліти	47,6
Недовіра громадян до органів державної влади	41,9
Тінізація національної економіки, поширення її на соціальну сферу	41,0
Низький рівень духовно-моральної свідомості посадових осіб державної влади	35,2
Неефективність державної політики у трудовій сфері, втрата цінності праці та працівника	28,6
Порушення з боку органів державної влади та місцевого самоврядування законодавства України, прав і свобод людини і громадянина	26,7
Відсутність політичної волі, неготовність політичних лідерів нести соціальну відповідальність перед суспільством	26,7
Непрестижність соціально відповідальної поведінки в суспільстві	21,9
Тероризм та військова агресія інших держав проти України	16,2
Структурна та функціональна незбалансованість політичної системи, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці	14,3
Нерозвиненість громадянського суспільства та відсутність громадського контролю за діяльністю органів державної влади	13,3
Недостатня ефективність діяльності існуючих державних структур і механізмів інтеграції до міжнародної безпеки та глобальної стабільності на користь національним інтересам	11,4

Відсутність суспільного консенсусу із питань державного будівництва	10,5
Недосконалість інформаційної політики держави	9,5
Інше	1,9
Транскордонна злочинність і виникнення її нових форм	1,0
Важко відповісти	0,0

21. Як Ви вважаєте, що у сфері державного управління найбільше перешкоджає формуванню та розвитку соціальної безпеки в Україні? (відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Незатребуваність відповідальності керівництва держави за погіршення стану національної та соціальної безпеки	54,3
Невизначеність соціальної безпеки у чинній Стратегії національної безпеки	42,9
Неврегульованість державою процесів поглиблення соціальної і майнової диференціації, зростання соціальної нерівності	42,9
Відсутність у положеннях про діяльність органів влади завдань, повноважень, обов'язків та відповідальності щодо забезпечення соціальної безпеки	30,5
Невизначеність пріоритетів, напрямів та заходів із забезпечення соціальної безпеки у регіональних стратегіях розвитку	28,6
Неготовність державних службовців сприймати інститути громадянського суспільства як партнерів	27,6
Відсутність положень із соціальної безпеки у Державних стратегіях розвитку України до 2020 р. та 2030 р.	21,0
Неналежна координація діяльності Ради національної безпеки та оборони України з Міністерством соціальної політики щодо забезпечення соціальної безпеки	14,3
Інше	3,8
Важко відповісти	2,9
Немає відповіді	1,0

22. Хто із суб'єктів суспільних відносин і якою мірою повинен нести відповідальність за стан соціальної безпеки в Україні? (проранжуйте суб'єктів за ступенем їх відповідальності від найвищого – 1 до найнижчого – 10)

Варіанти відповідей	Середній бал	Ранг за ступенем відповідальності
Президент України	2,97	1
Верховна Рада України	3,03	2
Кабінет Міністрів України	3,38	3
Рада національної безпеки та оборони України	4,25	4
Міністерство соціальної політики України	4,78	5
Обласні державні адміністрації	6,59	6,5*
Органи місцевого самоврядування	6,59	6,5*
Державна служба України з надзвичайних ситуацій	7,53	8
Громадяни України	7,81	9
Громадські об'єднання	8,09	10

Примітка: у однакових значень середнього балу – середнє значення рангів.

Сталий розвиток передбачає безпечний та гармонійний розвиток його складових: соціальної, економічної та екологічної сфер задля забезпечення гідного життя сучасних та майбутніх поколінь.

Принципи господарювання на засадах сталого розвитку в Україні слабо запроваджуються. Сталий розвиток не визначається в системі національної безпеки загалом, ні в її сферах. Це стримує виконання міжнародних зобов'язань України. Відсутність у Стратегіях розвитку регіонів принципів сталого розвитку призводить до незбалансованого розвитку галузей, нераціонального витрачання ресурсів тощо

23. Як Ви вважаєте, які зміни та доповнення в законодавстві України необхідні для досягнення цілей сталого розвитку і формування безпеки його складових: соціальної, економічної, екологічної? (відзначте 3 варіанти)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Забезпечити включення сталого розвитку в систему національної безпеки	53,3
Залучити до пріоритетних напрямів і заходів Стратегії Національної безпеки соціальну, економічну та екологічну безпеку та забезпечити їх здійснення	47,6
Внести зміни та доповнення, що стосуються сталого розвитку до змісту державних та регіональних стратегій розвитку на період до 2020 – 2030 рр.	37,1
При формуванні державних, регіональних, галузевих концепцій, стратегій, програм та планів зробити обов'язковою вимогою залучення положень сталого розвитку	30,5
Розробити та прийняти Закон України “Про сталий розвиток”	23,8
Міністерству економічного розвитку і торгівлі, Міністерству соціальної політики, Міністерству екології та природних ресурсів, Державній службі статистики України спільними зусиллями розробити методику оцінки сталого розвитку за соціальною, економічною, екологічною складовими	19,0
Підтримувати громадські об'єднання, діяльність яких спрямована на забезпечення сталого розвитку	16,2
Додати до Щорічної доповіді Президента України Верховній Раді України розділ з оцінки та перспектив сталого розвитку України	13,3
До положень про діяльність державних та регіональних органів влади та місцевого самоврядування долучити в повноваження регламентацію виконання принципів сталого розвитку відповідно до їх компетенцій	13,3
Міністерству освіти і науки України запровадити вивчення дисципліни із сталого розвитку з пізнавально-виховними елементами для закріплення у свідомості особи переваг сталого розвитку та відповідальності щодо додержання його вимог	9,5
Міністерству інформації України започаткувати системні інформаційні кампанії щодо міжнародних цілей сталого розвитку 2030 та їх реалізації в Україні	4,8
Інше	2,9
Важко відповісти	1,9
Немає відповіді	1,0

Згідно з новими пріоритетами Рамкової програми допомоги ООН для Європи та Центральної Азії, здійснено групування Глобальних цілей сталого розвитку, які визначають Порядком денний розвитку після 2030 р.

24. Як Ви вважаєте, які із визначених Глобальних цілей сталого розвитку 2030 найбільше сприяють укріпленню соціальної безпеки в Україні (оберіть всі підходящі варіанти)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Ціль 1. Подолання бідності	90,5
Ціль 8. Сприяння сталому економічному зростанню, повній продуктивній зайнятості та гідній праці	80,0
Ціль 3. Підтримка здоров'я та здорового способу життя	79,0
Ціль 4. Якісна освіта	76,2
Ціль 16. Мир та справедливість	67,6
Ціль 10. Скорочення нерівності	57,1
Ціль 9. Сприяння індустріалізації та інноваціям, створення стійкої інфраструктури	51,4
Ціль 12. Перехід до раціональних моделей споживання і виробництва	49,5
Ціль 17. Глобальне партнерство заради досягнення цілей сталого розвитку	41,0
Ціль 7. Використання відновлюваної енергії	34,3
Ціль 11. Забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості поселень	28,6
Ціль 15. Забезпечення життя на землі (захист екосистем суші, раціональне лісокористування тощо)	23,8
Ціль 2. Подолання голоду, продовольча безпека	21,0
Ціль 5. Гендерна рівність	20,0
Ціль 6. Доступність і раціональне використання водних ресурсів	15,2
Ціль 13. Вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та його наслідками (захист планети)	10,5
Ціль 14. Забезпечення та раціональне використання океанів, морів, морських ресурсів в інтересах сталого розвитку	9,5
Немає відповіді	1,0

Майбутнє країни обумовлено можливостями розвитку молоді, але їх соціальні інтереси слабо захищені, а потреба в їх соціальній безпеці зростає

25. Які з визначених загроз найбільше перешкоджають соціальній безпеці молоді? (відзначте не більше 5-ти варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Невпевненість у майбутньому	64,8
Погіршення якості середньої та вищої освіти	60,0
Низька цінність праці та працівника	60,0
Труднощі працевлаштування після закінчення освітнього закладу	52,4
Обмеженість можливостей самореалізації	42,9
Обмеженість можливостей здобути освіту через низький рівень життя	41,0
Поширення негативних соціальних явищ серед молоді (наркоманія, алкоголізм, суїцид тощо)	39,0
Інформаційні маніпуляції свідомістю молоді	36,2

Непрестижність соціальної відповідальності в суспільстві	23,8
Престижність освіти за кордоном	13,3
Зростання підліткової злочинності	4,8
Поширення сект та псевдорелігійних культів	3,8
Інше	2,9
Розповсюдження безпритульності та бродяжництва дітей і підлітків	1,9
Важко відповісти	0,0

Досягнення соціальної безпеки вимагає високого рівня соціальної відповідальності всіх суб'єктів національної безпеки. Соціальна відповідальність характеризує визначений тип поведінки, відображає рівень культури і моральні якості людини та суспільства, проявляється в соціально відповідальних діях і регуляції поведінки, сприяє консолідації та єдності в суспільстві

26. Чи згодні Ви з думкою, що загрози національній безпеці України значною мірою обумовлені нерозвиненістю соціальної відповідальності в системі соціальних відносин в Україні?

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Згодний(а)	47,6
Швидше згодний(а)	43,8
Важко сказати згодний(а), чи ні (перехід до питання 28)	6,7
Швидше не згодний(а) (перехід до питання 28)	1,9
Не згодний(а) (перехід до питання 28)	0,0

27. Якщо Ви вибрали варіант відповіді “згодний(а)” або “скоріше згодний(а)”, визначте, які загрози національній безпеці передусім пов’язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності? (відзначте не більше 5-ти варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Низький рівень і якість життя, високий рівень бідності, несформованість середнього класу	71,4
Десоціалізація відносин у трудовій сфері, зниження цінності праці, низька якість трудового життя, нерозвиненість трудових компетенцій	61,0
Зміни соціальних норм поведінки членів суспільства і його інститутів, поширення ідеології споживання	41,0
Втрата темпів економічного розвитку	36,2
Нереалізованість моделей інноваційного розвитку	36,2
Нерозвиненість громадянського суспільства й демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини	36,2
Зниження соціальної згуртованості, патріотизму, низький рівень національної єдності	35,2
Низький рівень конкурентоспроможності національної економіки	34,3
Загострення демографічної кризи, вимирання нації	30,5

Поширення втручання іноземних держав у внутрішні справи України	24,8
Інше	1,9
Важко відповісти	1,0
Немає відповіді	3,8

У системі національної безпеки не визначено засад регіональної безпеки, не відстежуються небезпеки та ризики, які виникають на різних рівнях регіонального управління та обумовлюють формування загроз національній безпеці

28. Які чинники регіонального спрямування, на Вашу думку, обумовлюють виникнення внутрішніх та зовнішніх загроз національній безпеці? (відзначте не більше 5-ти варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Наявність збройного конфлікту на територіях Донецької та Луганської областей	88,6
Загроза перетворення постконфліктних територій, постраждалих від бойових дій, на нові депресивні території	68,6
Несприятливий інвестиційний клімат та вплив інвестицій міжнародних і донорських організацій на реалізацію заходів регіональної політики	54,3
Конфлікт державних та регіональних інтересів у процесі децентралізації управління	53,3
Незбалансованість повноважень, обов'язків, ресурсів та відповідальності громад за територіальний розвиток	41,9
Нерозвиненість відносин конструктивного співробітництва громадськості та місцевих рад щодо розвитку територій	31,4
Надмірна диференціація розвитку регіонів України	27,6
Невідповідність реформування системи територіального управління принципам європейської концепції “розумних спільнот” (Smart Communities)	18,1
Неефективне використання коштів Державного фонду регіонального розвитку	16,2
Наявність та зростання конфліктогенного потенціалу при створенні спроможних територіальних громад	11,4
Інше	1,0
Немає відповіді	1,0

Характерною рисою цивілізаційних процесів у світі є глобалізація. Оцінки її впливу на соціальну безпеку є і позитивні і негативні

29. Якою мірою, на Вашу думку, процеси глобалізації впливають на соціальний розвиток в Україні? (оцініть ступінь впливу за шкалою від 1 до 5, де 1 – “зовсім не впливають”, а 5 – “впливають суттєво”)

Зовсім не впливають	1	2	3	4	5	Впливають суттєво
	0,0%	3,8%	23,8%	46,7%	25,7%	

30. Які негативні наслідки впливу глобалізації найбільше проявляються в Україні? (відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Відплив в інші країни людського та інтелектуального капіталу України та молоді	78,1
Часткова втрата контролю держави над соціально-економічними процесами, що відбуваються на території країни	54,3
Посилення кризи національної економіки за рахунок глобальних економічних криз	40,0
Орієнтація на глобальну культуру, її цінності, традиції, ігнорування ментальності, національної ідентичності	36,2
Залучення стандартів суспільства споживання при несформованості раціональної культури споживання	33,3
Надання переваги індивідуалістським суспільним відносинам всупереч солідаризму та колективізму	20,0
Розповсюдження міжнародної кримінальної злочинності, тероризму	8,6
Інше	2,9
Важко відповісти	1,0

31. Які позитивні наслідки впливу глобалізації найбільше проявляються в Україні? (відзначте не більше 3-х варіантів)

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Розширення комунікації населення з громадянами інших країн	56,2
Зростання кількості громадян, які вільно володіють іноземною мовою	48,6
Участь та співпраця України в міжнародних об'єднаннях та інституціях із питань безпеки	43,8
Розширення можливості набуття позитивного досвіду професійного спілкування на спільних підприємствах	40,0
Зростання інформованості в усіх сферах національної безпеки щодо міжнародних досягнень та можливостей наукового та професійного спілкування	37,1
Набувається досвід протистояння зовнішньому втручання у внутрішню політику України, відпрацьовується практика відстоювання національних інтересів у всіх сферах національної безпеки	27,6
Збільшення можливості відпочинку громадян за межами країни	17,1
Інше	2,9
Важко відповісти	1,0

Вкажіть, будь ласка, деякі відомості про себе:

32. Ваша стать:

Стать	% до кількості експертів
Жіноча	53,3
Чоловіча	46,7

33. Ваш вік:

Мінімальний вік – 24 роки.

Максимальний вік – 83 роки.

Середній вік – 49,4 року.

34. Ваш освітній та науковий статус?

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Науковий ступінь доктора наук	47,6
Науковий ступінь кандидата наук	30,5
Вища освіта без наукового ступеня	15,2
Член-кореспондент НАН України	3,8
Академік НАН України	2,9
Інше	0,0

35. Із якою сферою пов'язана Ваша професійна діяльність?

Варіанти відповідей	% до кількості експертів
Система вищої освіти	43,8
Науково-дослідницька діяльність	37,1
Законотворча діяльність	8,6
Діяльність місцевого органу виконавчої влади	3,8
Міське самоврядування	2,9
Комерційна діяльність	1,9
Діяльність центрального органу виконавчої влади	1,0
Діяльність інститутів громадянського суспільства	1,0
Інше	0,0

Наукове видання

**СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ
СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ:
ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ**

Монографія

Відповідальна за випуск
Редагування
Комп'ютерна верстка
Друк

***Н. З. Онисько
Н. Б. Кічула
Н. О. Свідерська
І. Б. Тарай***

***За зміст та достовірність фактичного матеріалу
відповідальність несуть автори***

Підписано до друку 28.02.2018 р. Формат 70х100/16
Обл.-вид. 11,74. Ум.-др. арк. 14,83
Наклад 300 примірників. Замовлення № 4/18

**Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президенті України**

Реєстраційне свідоцтво Серія ДК № 1819 від 27.05.2004 р.
Україна, 79491, Львів-Брюховичі, вул. Сухомлинського, 16
тел. (032) 234-62-46

Електронна пошта: statya.lviv@gmail.com
веб-адреса: www.lvivacademy.com

**Інститут економіки промисловості
Національної академії наук України**

Україна, 03057, Київ, вул. Желябова, 2
тел. (044) 280-80-72

Електронна пошта: admin@econindistry.org
веб-адреса: www.iep.com.ua